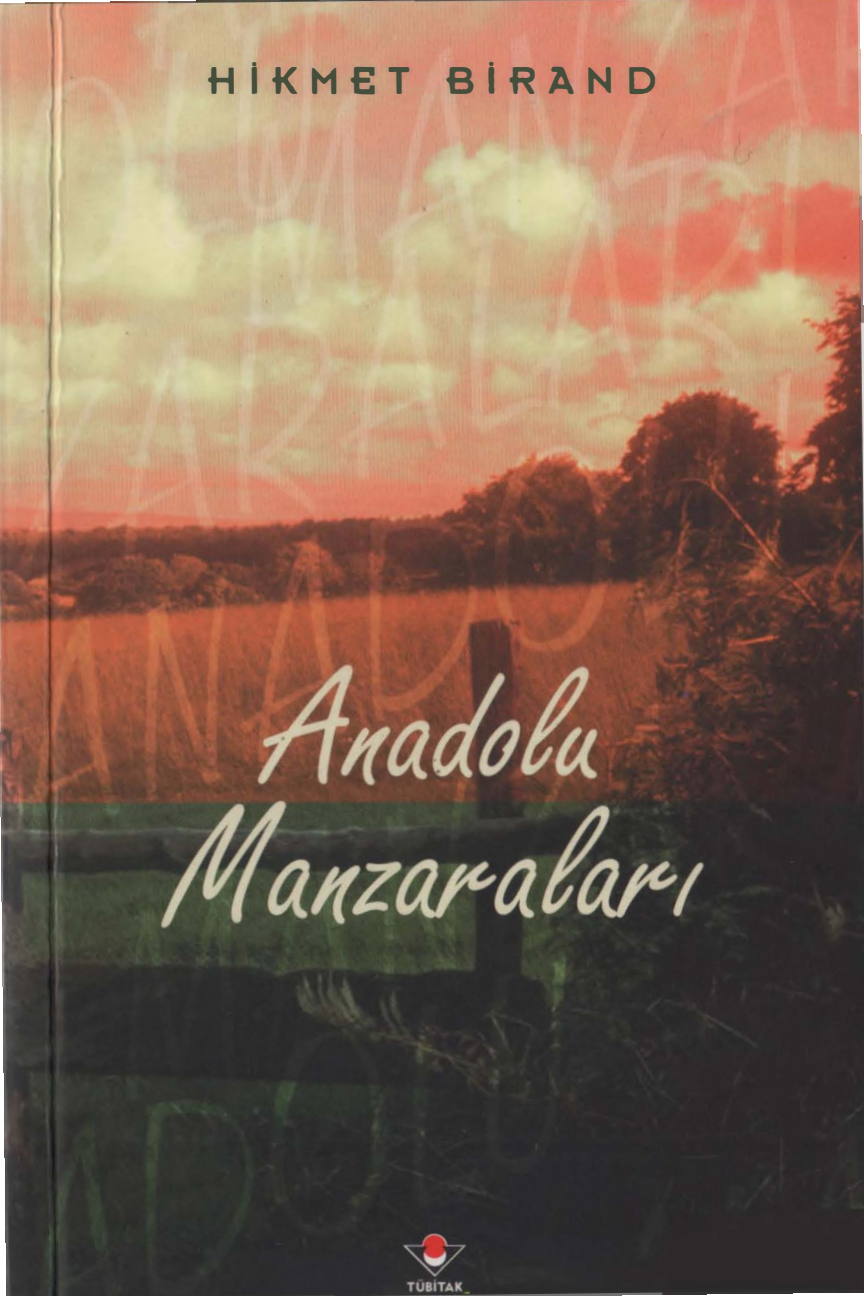
HİKMET BİRAND

Anadolu Manzaraları

TÜBİTAK

Anadolu Manzaraları
Hikmet Birand

Resimler: Refik Epikman, Arif Kaptan,
Beylan - Nejat Diyarbakırlı

© Hikmet Birand, 1957
© Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, 1999

Bu yapıtın bütün hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan tümüyle veya kısmen yayımlanamaz.

TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları'nın seçimi ve değerlendirilmesi TÜBİTAK Yayın Komisyonu tarafından yapılmaktadır.

ISBN 975 - 403 - 167 - 3

İlk basımı Eylül 1999'da yapılan
Anadolu Manzaraları
bugüne kadar 20.000 adet basılmıştır.

9. Basım Şubat 2004 (2500 adet)

Yayınlar ve Tanıtım Daire Başkanı
Şefik Kahramankaptan

İşletme Müdürü
M. Kemal Bostancıoğlu

Yayına Hazırlayan: Zuhal Özer
Grafik Tasarım: Cemal Töngür
Sayfa Düzeni: Seval Özgül

TÜBİTAK
Atatürk Bulvarı No: 221 Kavaklıdere 06100 Ankara
Tel: (312) 427 33 21 Faks: (312) 427 13 36
e-posta: kitap@tubitak.gov.tr
İnternet: kitap.tubitak.gov.tr

Kalkan Matbaacılık - Ankara

Anadolu Manzaraları

Hikmet Birand

TÜBİTAK POPÜLER BİLİM KİTAPLARI

Sunuş

Rahmetli hocam Prof. Dr. Hikmet Birand doğa koruma fikrini ülkemizde ilk ortaya atanlardandır. Bu fikir 1950'li yıllarda dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile daha yeni tartışılırken ülkemizde bir avuç ormancı, ziraatçı ve nihayet o yılların en deneyimli, ileri görüşlü botanikçisi Prof. Birand, ülkemizde doğa koruma bayrağını açan öncülerden olmuşlardır.

Hocanın elinizdeki kitabı, hazırlandığı tarihe kadar, kendisinin değişik yayın organlarında yayımlanan memleket hikâyeleri ile ilgili popüler makalelerinin bir araya getirilmiş şeklidir.

TÜBİTAK tarafından daha önce yayımlanan *Alıç Ağacı İle Sohbetler* adlı kitabından 10-15 yıl kadar önce yazılan bu makalelerden bazıları, örneğin *Keltepe Ormanlarında Bir Gün*, ufak kitapçıklar şeklinde yayımlanmıştır. *Alıç Ağacı İle Sohbetler*'den anlaşılacağı gibi, hoca, kendi döneminde Türkiye'yi çok dolaşan biri idi. Bu gezileri sırasında elde ettiği bilgilerden bir kısmını bu iki kitabında toplamıştır. Bir botanikçi için önemli olan husus mümkün olduğunca çok yeri, dolu bakışlarla, yani bilerek, inceleyerek, anlayarak, hissederek gezmek,

görmektir. İşte Prof. Birand ülkesini böyle gezmiştir. Böyle, bir kişinin görüp hissettiklerini, herkesin soluk almadan okuyacağı bir hale getirecek bir şekilde yazıya dökmesi, o kişinin herkeste bulunmayan bir özelliğini ortaya koyar. Prof. Birand, tarihimiz içinde bu özelliğe sahip nadir kişilerden olduğunu bu iki ölümsüz kitabı ile göstermektedir.

Son yirmi otuz yıl içinde ben ve bazı botanikçi, zoolog meslektaşlarım, gelişen teknolojinin nimetlerinden de yararlanarak, rahmetli hocamızdan daha çok yer görmemize rağmen, gördüklerimizden elde ettiklerimizi bir türlü halkın anlayabileceği tarzda yazılmış yayınlara dönüştüremediğimiz için hayıflanır durur, çok üzülürüz. Bilimsel bulgular dışında, halkın gerçekten işine yarayacak olanlar bizlerle birlikte toprak olup gidecektir.

Prof. Birand'ın ve rahmetli babamın arkadaşları olan iki hocamı da bu vesile ile anmak isterim. 1962 yılında kaybettiğimiz zooloji hocamız Prof. Dr. Mithat Ali Tolunay'ın Ankara Fen Fakültesi'nde yapılan cenaze töreninde, 1980'li yıllarda uzun süre TÜBİTAK Başkanlığını da yapan meslektaşı ve arkadaşı Prof. Dr. Tevfik Karabağ, ömrüm boyunca çeşitli vesilelerle hatırladığım bir cümle söylemişti. "Bazı bilim adamları yaptıkları bilimsel çalışmalar ve makaleleri ile, bir kısmı ise yazdıkları kitaplarla iz bırakırlar ve anılırlar". Prof. Karabağ'a göre Prof. Tolunay ikinci gruba girenlerdendi. Sınıfın titiz, çalışkan öğrencileri bile, nefis bir şekilde anlat-

tığı bütün dersleri çıt çıkarmadan dinlediği için not tutmazlardı. Çok fazla bilimsel makalesi olmamasına rağmen, hocanın yazdığı üç ciltlik *Genel Zooloji* ders kitabı, alanın klasikleri arasına girmiştir.

İşte Prof. Birand da rahmetli Tolunay hoca grubundan bir bilim adamı idi. Ancak ondan farkı, yazdığı kitapların salt bilimsel olmaktan çok, bilimi popülerleştiren, halka dönük kitaplar olmasıdır. Bu nedenledir ki iki kitabı da ölümünden otuz yıl sonra TÜBİTAK tarafından isabetle, popüler bilim kitapları dizisi içinde yayımlanmıştır.

Alıç Ağacı İle Sohbetler, nasıl botaniğin halk dilinde anlatıldığı bir eser ise, elinizdeki kitabı da ülkenin bazı yörelerinin bitki coğrafyası ve sosyolojisinin, hatta sınırlı da olsa faunasının, halkın anlayacağı şekilde aktarılan bir özeti olarak görmek gerekir. Sorarım size, şu anda yaşı kırk, hatta elli civarında olanlar Ankara'nın hemen yakınında, Hacıkadın diye bir mesire yeri olduğunu ve orada çeşitli ağaç türlerinin, Akdenizli bir meşenin yaşadığını hatırlar mı, hatırlasa da bilebilir mi bunların her birinin bir hazine olduğunu? Adana-Ankara arasındaki bozkırı (hocanın terimi ile stepi) hangi kalem bu kadar şiirsel ve okuyucuyu sıkmadan, fark ettirmeden bozkır fikrini popülerleştirerek anlatabilir?

Bitkileri anlatırken araya hayvanlar, özellikle kuşlar hakkında bilgiler eklemesi de hocanın diğer bir özelliği, sıradan botanikçilerden farkıdır. Çünkü hoca, iyi bir botanikçi olduğu kadar aynı za-

manda mahir bir avcıydı. Bir kurt ile ilk kez karşılaşan eniklerin (genç ve tecrübesiz köpeklerin) davranışlarını anlayabilmek için hoca gibi avcı ve köy çocuğu olmanız gerekir.

Yaşamında insanlarla pek ilgilenmez gibi görünse bile, yazdıklarından iyi bir gözlemci olduğunu anlıyoruz. Seyahat ederken kaçımız düşünür ki yol kenarında sigarasını tüttüren dertli çoban *"bozkırın moral kahramanı, bilge kişidir, büyükler zenginler hep ondan akıl danışır"*.

Hocanın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabını okuduysanız onun doğa aşığı olduğunu artık anlamışsınızdır. Yalnız bitkileri değil, doğadaki her şeyi sever; inceler ve ne olduklarını anlamaya çalışır. Kırkikindi yağmurlarını, bunların doğaya çeşitli etkilerini böyle akıcı bir üslupla anlatan kaç kişi biliyorsunuz? Doğa düğünlerinin nasıl olduğunu *Ankara Çiğdemi*'ni okuyunca anlarsınız.

Karabük'ü anlatırken caddelerde yalancı akasyaları görünce, o ilimizin etrafında bol sayıda yetişen güzelim diğer ağaçların yerine neden bu yabancı ağacın dikildiğini kınamasını, "ne ayıp, ne ayıp" diye feveran ettiğini okuyan ormancı ve peyzajcılar, kendileri ile yaptığımız benzer tartışmaların, Prof. Birand'ın yanında yetişmemizden kaynaklandığını daha iyi anlayacaklardır.

At ve Asfalt yazısı evcil hayvanların sahipleri ile aralarındaki duygusal bağı açıklayan, tanımlayan nefis bir yazıdır.

Kitap, o yıllarda hocamız ile birlikte doğa koruma konularında ilk bayrağı açan ve şimdilerde bazıları rahmetli olmuş bazı ormancıların kurduğu Türkiye Tabiatını Koruma Derneği kurucularına, gelecekte neler yapmaları gerektiği konusunda önerileri kapsayan bir bölüm ile sona ermektedir. Bugün yaşananları, bundan elli yıl önce fark eden Prof. Birand'ın, halkı ta o zamanlar doğa koruma konularında eğitmeye çalışmış olması dikkat çekicidir.

Bir botanikçi olarak hocanın, yayımlandığı tarihlerde, pek küçük bir kesime ulaşabilen, *Alıç Ağacı ile Sohbetler* ve *Anadolu Manzaraları* kitaplarının tekrar, özenli bir şekilde yayımlanarak geniş halk kitlelerine ulaştırılmasını şükranla karşıladığını belirtmek isterim. *Alıç Ağacı ile Sohbetler*'in çeşitli mesleklerden kişilerce incelendiğini, hissedilerek okunduğunu, tanıdık, tanımadık değişik kesimlerden bana gelen telefon ve mesajlardan biliyorum. *Anadolu Manzaraları*'nın da geniş bir kitlenin ilgisini çekeceği ümidi ile siz okuyuculara sevgi ve saygılar sunuyorum. Umuyorum ki bu kitabı okuyanlar doğamızı daha titizlikle koruyacaklar, hocanın tabiri ile örselemeyeceklerdir.

Prof. Dr. Tuna Ekim

İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi
Biyoloji Bölümü, Botanik Anabilim Dalı

Nimet'in sevimli hatırasına

İçindekiler

Birkaç Söz 1

Yavşan Stepinde Sabah 1

Kırkikindiler 21

Ankara Çiğdemi 37

Zavallı Söğütler 53

Keltepe Ormanlarında Bir Gün 59

Asıl Afet 97

At ve Asfalt 105

Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin 115

Birkaç Söz

Bu kitapçıktaki yazıları çok seneler önce yazmış, *Ulus*, Güzel Sanatlar Sahifesi, *Ülkü*, *Sanat* ve *Edebiyat* gazetelerinde yayımlamıştım. Sonra onlardan iktibas edilerek galiba başka dergilerde de yayımladılar. Bu kitaba da büyükçe bir kısmını aldığım "Keltepe Ormanlarında Bir Gün" *Ulus* gazetesinde tefrika edildikten sonra Maarif Vekaletince Eğitim Enstitüleri serisinde basıldı. Belki konularıyla yeni bir çeşni getirdikleri için olacak, bu yazılardan sanatseverler ve edebiyatçılarımız da hoşlandılar; ille bunları bir kitapta topla diye bana tembih ettiler.

Bu yazıların yazarı edebiyatçı değil, biyologdur. Türkiye'nin vejetasyonunu incelemek için, her yerini gezmiştir.

Gezilerimde not ettiğim müşahadelerimin, meslek ve ilim çevresini değil, herkesi ilgilendirebilecek yanlarını ayrı ve herkesin anlayabileceği bir dille yazmak, memleketin çeşitli peyzajlarının renklerini, güzelliklerini, oluşlarını, bozuluşlarını, neden ve nasıl bozulduklarını anlatmak, memleket tabiatını, çok da zor olduğunu bilerek, tasvir etmek istemiştim. Böyle bir Türkiye kitabı yazacaktım. Bizde konusu memleketin taşı toprağı, otu ağacı, denizi, dağı, hepsi birden memleket tabiatı ve herkese açık olan yazılar yazılmıyor. Ama buna ne kadar ihtiyacımız var! Çünkü Türkiye, çok eski medeniyetlerin yatağı olmakla beraber, tabiatça genç bir memlekettir. Daha aşınmalar, yıpranmalar, düzelmeler sona ermemiş; memleketin yüzü son şeklini almamıştır. Ayrıca yeni kültür tesislerimizle de memleket tabiatı durmadan değişmektedir. Mukadder olan bu değişmeler olurken memleket tabiatı örselenmemelidir. Ben bu yazıları yazalıdan bu yana bile memleket peyzajlarında nice değişiklikler olmuştur. Bu kitabın başında okuyacağınız "Yavşan Stepinde Sabah"ta anlatılan yavşan peyzajlarının yerinde şimdi yeller esmekte, toprağı savrulup gitmektedir; hepsi buğday tarlası olmuştur. Böylesi daha iyi mi olmuştur? Bilmiyorum. O güzel, o munis peyzajdan hatıra olarak torunları-

mıza galiba yalnız "Yavşan Stepinde Sabah" ve işi benimki gibi olacaklara Enstitüdeki koleksiyonlar kalacaktır. Ben o peyzajın son demini yakalamış, ona renk ve hüviyet veren nebat örtüsünün son envanterini yapmış oluyorum. Ben, o peyzajın eskiden (kadimde) nasıl olduğunu düşünür ve yirmi seneden beri bu merakımı gidermeye uğraşırım. Biliyorum çünkü, benim son halini gördüğüm ve içinde o kadar meşakkatli, fakat o kadar da mesut zamanlar geçirdiğim o peyzaj, eskiden öyle değildi. Onun için eskilerden birinin onu tasvir etmediğine çok hayıflanıyorum.

Bu kitapta, ayrı çeşitten olan bir yazıdan, "At ve Asfalt"tan başka yalnız Orta Anadolu ile Kuzeybatı Anadolu, step ve orman peyzajlarına ait yazılar vardır. Batı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu peyzajlarına ait notlarımı, asıl işime ait toplanan ve yığılıp kalan malzemenin hakkından gelemediğimden, yazmaya vakit bulamıyorum. Onları, hayvanlara ait müşahadelerimi ve av hatıralarımı artık ilerisi için saklıyorum. Bu yazıları da onlarla birlikte yayımlayacaktım. Lakin bu yıl ben zor bir yaz geçirdim; gözüm yıldı. Onun için daha da yaşlanmadan bu kitabı yayımlayayım, dedim.

Hikmet Birand
Konuklar, 1956

Yavşan Stepinde Sabah

Bir zamanlar Ren Nehri'nin kenarındaki bir şehirde arasız beş sene kalmıştım. Orada hava kışın hep yağışlı, kapalı geçer; haftalarca, hatta aylarca güneş yüzü görünmezdi. Bulanık, ıslak, kapalı havaların insana kasvet veren halini bilirsiniz. Üstelik parlak step güneşine alışkınsanız, nemli, sisli havaların sıkıcı etkisini, hele sürekli de olurlarsa, çabucak ilikleriniz kadar hissedersiniz. Bende de öyle oldu. Oradaki işimin ölçülü zamanda bitmesi gerekti. Bundan dolayı da oradan, kısa bir sıla için olsun, ayrılacak vaktim yoktu. Ara sıra nehrin karşı kı-

yısındaki kumsala gider, o zaman merak sardığım bir koleksiyonu tamamlamak için yosun toplardım. Nehrin öteki kıyısına geçip de karşıdan şehre bakınca, gözlerime ilk önce ilişen şeyler, ahalisi Katolik olan bu küçük şehir için bana lüzumundan fazla gibi gelen kiliselerin, haçları alçak kara bulutlara saplanan ve onlarla aynı renkte olan kuleleri olurdu. Bu eski kiliselerin gotik mimarisi, esmerleşen duvarları, kara arduvazla örtülü damları, son zamanlarda epeyce yenileşen bu şehirden ziyade havasının mistik haline daha uygundu. Sonra bir de vakti gelince hep birden çalınmaya başlanan çanların sesleri de havaya karıştı mı, ona büsbütün kasvetli bir ton verirdi. İşte böyle zamanlarda, eğer alametleri neden olduğu belli olmayan bir iç ezgisi ise, bende gurbet hastalığının nöbeti başlar, yalnız o zamanki değil, bugünkü ve bir ömürlük işimle, daha birçok şeylerimle, hatta delikanlılığımla ilgili türlü munis hatıralarım olan bu şehir bana dar gelir, çocukken içinde oğlaklarımızı kovaladığım stepin yavşanları burnumda tüter, kızgın, parlak güneşinin hasreti içimi yakardı. Kendimi yoklayıp da, özlediğim ve beni o anda mesut ediverecek olan şeyleri araştırınca, bunların başında güneşin geldiğini anlardım. Şimdi ne kadar iyi hatırlıyorum; güneşe, bizim güneşe hasret çekiyor ve ona kavuşunca, bir gün bile benden önce uyanmayacak, diyordum.

Güneşe verdiğim ve unutup gittiğim sözü neden sonra, bakın, güneş bana nasıl hatırlattı: İki sene önce Temmuz ve Ağustos aylarını Adana'da geçirdim. Güneşe verdiğim sözü tamamı tamamına ancak orada yerine getirebildim. Çukurova'da her sabah güneş yerin ardından, yerin içinden çıkan kızıl ateşten bir sini gibi kıvılcımlar saçarak doğarken, onun ilk ışınları her akşam doğu yanını özenle sımsıkı örttüğüm çadırımda mutlaka gene bir delik, bir açık keşfeder ve içeri girdikten sonra da "eyyâm-ı bâhur"a rastlayan bu haftalarda sabaha karşı çöken hafif bir serinlikle beraber yeni daldığımız uyku sırasında, daha önce gerçekten çalınmış ve duymamış olduğumuz kalk borusunu çalarlar. Çok geçmez; sıcak dalga dalga gelmeye, perde perde yükselmeye başlar. Çadırın içi daha kuşluk olmadan cehenneme döner. Eğer havada boz beyaz bulutlar da varsa ki olmadığı gün yok gibidir, sıcak büsbütün boğucu bir hal alır.

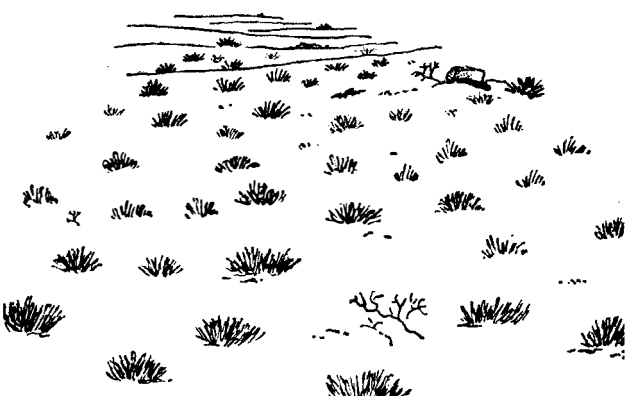
Biraz serinlemek için kendini Seyhan'a atan hayvanları, baygın düşen, kurumuş ağızlarını açarak soluyan veya süzülerek ayaklarını ve karınlarını suda ıslatarak yükselen kuşları, atik ve ürkek kertenkelelerin kımıldamadan yanlarına yaklaştırmalarını, mecalsiz, hareketsiz tereddütlerini gördükçe büsbütün umutsuzluğa düşerdim. Nihayet güneş beni de çarptı. Hastalandım. Ağustos'un sonuncu günü tedavi edilmek için Ankara'ya gönderildim. Konya üzerinden gitmek ve geçerken aşi-

nası olduğum yerleri görmek istiyordum. Trenimiz ikindi üzeri Adana'dan kalktı. Çok ağır giden bir trendi. Çukurova'dan uzaklaştıkça, hırıldaya hırıldaya Toroslar'a tırmandıkça hem manzara hem de hava değişik ve ferahlatıcı bir hal alıyordu. Toroslar'ın dimdik kaya duvarlarına tutunan, sarp yalçın kayalarla zorlu bir ölüm dirim boğuşmasından sonra onların bağrına köklerini saplayan çamları gördükçe burada yaşamak kudret ve sevincinin Çukurova'dakinden daha kuvvetli olduğunu düşünüyor ve değer, diyordum. Fakat birden çöken karanlık bu iç açıcı manzaranın sefasını sürmeye mani oldu.

Alışkanlıktan gene çok erken uyandım. Karaman Ovası'nda stepte gidiyorduk. Ay batmak, güneş doğmak üzere idi. Açık mavi gökte sabahçı birkaç yıldızın bile hâlâ feri geçmemişti, ışıldıyorlardı. Çok sürmedi, güneş gümüş kamçılarını sallamaya, ovada canlı ne varsa, hepsini uyandırmaya başladı. Sabah oldu. Bol yıldızlı gece karanlığın-

dan yepyeni bir dünya, bütün hatlarıyla, bütün renkleriyle taze, aydınlık bir dünya doğmuştu ve bu dünyanın ne tabiatı, ne sabahı, ne güneşi dünkü Çukurova'nınki gibi değildi. Bu dünya yavşanlar dünyası idi. Bu aylı yıldızlı güneşli, taze, serin sabah, step sabahı, bu güzel parlak güneş de, step güneşi, benim güneşimdi. Ne kadar iyi idim. Hemen kaputumu giyindim. Bu parlak step sabahını geçmemeli, yaşamalı, diyordum. Pencereden bakmaya başladım. Göz alabildiğine boş, düz ovada beyaz bir sükûnete bürünmüş olan öbek öbek yavşanlardan başka bir şey görünmüyordu. Mevsim geçmiş; bu ovayı baharın allı morlu, aklı sarılı, alaca bulaca renkli ve güzel ıtır kokulu çiçekleriyle bezeyen step otlarının hepsi yanmış, kurumuş; bize ve stepimize Allah'ın en büyük ihsanı olan yavşanlardan başka bir şey kalmamış. Onlar da ya tam veya yarı kurumuşlar, boz, sarı görünüyorlar, ama zararı yok, bu zati onların kendi rengidir. Taze iken de böyle görünürler. Bakıyor, bakıyor, hep bu monoton düzlüğü, bozluğu görüyorum ve yavaş yavaş boş, bomboş bakmaya başlıyorum. Artık ne öbek öbek yavşanları ne de yavşanların saltanat sürdüğü ovayı görüyorum. Şimdi tarihin karanlık derinliği için ışıldayan stepi ve geçmişini görüyorum. Step... Step... Step deyince çoğunun aklına kıtlık kuraklık, hatta gerilik gibi şeyler gelir de içleri burkulur, diyorum, oysa ki stepin ne kadar parlak bir geçmişi ve geleceği var.

Step bir bitki coğrafyası terimidir; ağaçsız, senelik veya birkaç senelik bitkilerle örtülü olan (ama çıplak değil!) yerlerin adıdır. Stepin belgesi ağaçsızlıktır. Sebebi de stepte yağışların, step otları gibi toprak suyunu idareli kullanmasını bilmeyen, bol su harcayan, geniş yapraklı, ulu taçlı, yüce gövdeli ağaçları doyuracak kadar çok olmamasıdır.

Onun için bu step de oldum olası ağaçsızdır. Ta On Binler seferinde bu ovadan geçenler buraya *Axyols chora* (ağaçsız memleket) demişler. İsa doğmadan 190 sene önce Galatlara karşı seferinde Konsül G. Manlius buradan geçerken de ovanın adı öyle imiş; o zamanlar da bu ovada tezek yakılırmış. Ağaç yoktur stepte ama, orman ağaçlarından

daha bol, daha özlü tohum tutan yüzlerce bitki türü vardır. Orman bitkileri için bol ve özlü tohum tutmak masraflı bir lüks işidir. Tabiat onlara iltimaslı yer seçmiş; tohumları nereye düşse orada çimlenir. Bol tohuma ne ihtiyaçları var! Üstelik onlar çimlendikten sonra filizlerine orman topraklarında pek çok bulunan mantarlar da sütninelik eder. Step otlarına gelince, eğer dünyada nesilleri sönmeyecek ise, bunlar için bol ve özlü tohum tutmak bir ölüm dirim işidir. Step otlarının rüzgârla savrularak stepe serpilen tohumlarının hepsinin çimlenmek için elverişli yer bulamamaları, çoğunun daha çimlenmeden ebedi uykuya dalmaları, çimlenecekleri bir yere düşseler bile çimlendikten sonra toprağın hemen hakkından gelemeyerek kuruyup gitmeleri alınyazılarıdır. Bundan dolayı step otları, hiç olmazsa bir kısmı iyi bir tesadüfle çimlenebilecek bir yere düşsün diye bol ve özlü tohum tutarlar. İşte bu step otlarının, stepin çetin şartlarına karşı koymak için aldıkları akıllıca tedbirlerden bir tanesidir. Ama bu, insanları, eski insanları dağlardan, ormanlardan steplere çeken sebeplerin de en önemlisidir.

Bir zamanlar avlanarak geçinen insanlar, meyve ve tohumla da beslenmenin kabil olduğunu sezdiler; meyve ve tohum toplayarak geçinmeye başladılar. Bulamayacakları zamanlar için toplayıp da barındıkları yerlere sakladıkları tohumlardan toprağa düşürdüklerinin topraktan tekrar bittiğini görerek

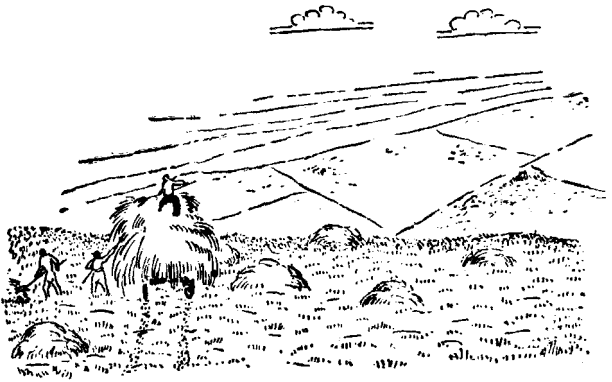
çoğu stepte yetişen özlü tohumlu otları seçmeyi, ekmeyi öğrendiler. Toplamadan ekmeye, göçmeden yerleşmeye başladılar. Bugünkü kültür hayvanlarının bir kısmını da kendilerine o zamanlar alıştırdılar. Böylece stepte bir medeniyet kuruldu. Bu medeniyet, ziraat medeniyeti idi. Bunu kuranlar da bizimkiler idi. Bu medeniyeti onlardan öğrenenler, sonraları kendi memleketlerinde suni stepler açarak çoğu step bitkisi olan bugünkü kültür bitkilerini ekmeye başladılar. Fakat işte odur budur, insanoğlu hep bu medeniyetin nimeti için, ekmek için birbiri ile dövüşür. Evet buğday stepin yerlisi, step bitkisidir. Bu, stepin irkilip yerilecek değil, övülecek geçmişidir.

Lokomotifin düdüğü stepin bu çok uzak geçmişine takılan aklımı başıma getirdi. Bizim vagon duvarları sarı badanalı, damları kırmızı kiremitlerle örtülü küçük bir istasyon binasının önünde durmuştu. Bu istasyonda da, birçoklarında olduğu gibi birkaç akasya vardı. İyi gelişmişlerdi. Yaprakları kurak yerlerde yetişen bitkilere hiç yakışmayacak kadar yeşil ve narin yapılı olan bu ağacın ne garip bir talihi var; aslı Avustralyalıdır ama bütün dünya-

yı fethetmiştir. Toprağın adeta zerrelerini bile sarabilen kökleri sayesinde akasyalar kurak yerlerde tutunabilirler. İspanya'nın, Macaristan'ın, Rusya'nın, daha birçok memleketlerin kurak bölgelerini önce bunlar yeşertmiştir. Fakat ne tuhaf, akasya bize yabancı olduğu halde artık bizim memleketin karakteristik ağaçlarından biri olmuştur. Yalnız burada, step köy ve kasabalarımızda değil, ağaçların en yücesi; en güzeli yetişen Karadeniz kıyılarındaki şehirlerimize giderseniz, orada da parklarda, sokaklarda hep akasya görürsünüz. Bu bir moda iptilası mıdır, yoksa öyle gelişigüzel dağılıvermiş de ondan mıdır, kim bilir? Neyse ben, bu step sabahını yaşamak istiyordum. Artık etrafı gözetliyor ve aşinası olduğum şeyleri gördükçe seviniyordum.

Şimdi bir harmanın yanından geçiyoruz. Tinasın rahat yumuşaklığından yeni kalkan ve giyinen çiftçiler, dövenlerine bağlı bütün gün çiğnedikleri sapın üstünden kalkmak istemeyen kısraklar, yere çakılmış ve üstü otlarla örtülmüş dört söğüt dalından bir talvar ve tavanına asılı su testisi, daha yeni atıldığı koni şeklinde yığılmamış olmasından anlaşılan uzun, sarı buğday öbekleri... Step toprağı niçin kısırmış? Dünyanın neresinde stepte yapıldığı gibi aylak ziraat yapılır? Bu buğday yığınını veren toprağa ne yapıldı? Bu buğday yığınını kaldırabilmek için toprağı bereketli, ziraati ileri sayılan memleketlerde toprağa neler yapılmaz. Fakat step toprağı, bereket versin, gene çok şefkatlidir.

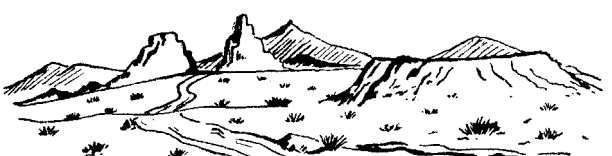

Uzakta, çok, pek çok uzakta bir köy görünüyor. Munis siluetini çoğunuzun hatırlayacağınız bir köy... Kerpiç duvarlı, düz toprak damlı, küçük tek pencereli evler... Biri şurada, biri öte yanda. Yanı başlarında ahırları, samanlığı ve samanlığın önüne dizilen tezekler, damlarına yığılan devedikenleri... Aralarında iki tane de konak (iki katlı olanlar) var. Mescidin ve bazı evlerin duvarları ak toprakla sıvanmış. Ortada pek derin olmadığı o kadar uzun olmayan kova sırığından belli kuyu, yalaklar ve köyün, güneş sanki onu özenerek aydınlatıyormuş gibi pırıl pırıl yanan biricik ağacı iğde. Fakat güneş onu mahsus aydınlatmıyor. Stepte güneş ışığı sıcaktır. Bu ışık kırılmazsa yakar. İğdenin yaprakları beyaz gümüş tüylerle örtülüdür. Bu tüyler güneşin ışığını ayna gibi kırar da yaprakları yanmadan korur. Kökleri derine gitmeyen bu iğdeden ve ak sıvalı evlerden belli ki burada sağ toprak o kadar derin değildir.

Bütün köy ve bütün bunlar sanki çok yakındaymışlar gibi ne kadar açık, ne kadar ayan beyan görünüyorlar. Çünkü step parlaktır; havasında güneşin ışığını kesecek buğu azdır. Stepte insan dostu da, düşmanı da ta uzaklardan görür. Ormanların, önünüzde, ardınızda ne olup biteceği bilinmeyen vesveseli loşluğundan eskilerin kaçınmasının, emniyetli barınak olarak stepi seçmelerinin bir sebebi de bu olsa gerektir.

Trenin gürültüsünden üç bağırtlak kalktı. Bunlar da steplidir. Sırtları, kanatları sarı ebrulu, boz tüylüdür. Göğüsleri karadır. Yavşanların dibine pısarlar. Hiç görünmezler. Fakat sokulmak isterseniz çok uzaktan çiğ bir cırrrk'la uçar giderler. Civarda herhalde bir çorak olmalı. Bunlar kuşluk

olmadan çorağa inerler ve çorakta billurlaşan güherçileyi pek severler. Bu ovada küçük bir çorak tavasında bir ağustos sabahı bunlardan ne kadar çok haklamıştım.

İşte Çakırdağı; şu öteki ovanın ortasından birden bire yükseliveren de Karadağ'dır. Bunun çatısı koyu andezitlerden olduğundan benzi karayağızdır da onun için adı Karadağ. Yoksa Akdağ, Sarıdağ, Bozdağ... Bunlar step dağlarının adlarıdır.

Şu karşıki tümseğin üstünde yusyuvarlak bir ağaç var. Tek ağaç! Ovanın monoton düzlüğünden kâinatı seyreden bir ağaç. Bu, mutlak bir alıçtır. Yalnız bu ovada değil, bütün Anadolu'da bu tek ağaçlara dikkat ediniz; onlarda yalnız, kendi başına, kendi halinde yaşayan insanı görür gibi olursunuz. Tek ağaçlara yaklaşırsanız, çapraşık kuru dallarına bağlanmış sarılı, beyazlı, allı morlu, her renkten solgun paçavralar görürsünüz. Bunlar setrelerin, cepkenlerin yenlerinden koparılmış, o kuru dallara bağlanmış arzuların adaklarıdır. Belki hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan güzel arzuların adakları... Kim bilir, bu tek ağaç altında yatan da

(yatır) belki sağlığında tek başına yaşayan bir azizmiştir. Fakat bu step tümseği üstünde kendine ne güzel anıt seçmiş.

Gene bir köy... Tıpkı deminki gibi, evleri, mescidi, kuyusu, her şeyi aynı. Şu farkla ki bu köyde, yanı başındaki mezarlıktan tutunuz da köyden epeyce uzakta olan ve köyün ardında kalan tümseğe kadar uzanan alan, tümsek ve köyün etrafı hep üzerliklerle örtülü. Bu tümsek bir höyüktür. Höyüğün otu da üzerliktir. Bilmem kaçıncı kat toprak altında eski bir şehir, bir köy, bir yapı bulunduğunu herkesten iyi bilir. Anadolu'da birçok kazı yapmış olan yabancı bir arkeoloğa bile o hocalık etmiştir. Bu höyüğü de kazarsanız belki altından bir köy, bir şehir çıkar. Üzerlik eskilerin bin bir derde derman saydıkları bir ottu. Bu köydeki, bütün köylerdeki evlerin hangisine girerseniz duvarlarında üzerlikten örülmüş, püsküllü, saçaklı mavi boncuklu süsler görürsünüz. Bu köy damlarının gölgesinde oynayan boy boy, hep bir boy sevimli bebelerin sırtlarında tosbağa kabuğu, mavi boncuk ve üzerlik tohumundan yapılan birer nazarlık dikilidir ve bu, onları kötü gözlerden korumak içindir.

İşte uzaktan beyaz bir şerit gibi ışıldayan bir koyun sürüsü... İşte kepeneğini sırtlamış, cıgarasını tüttüren ve treni seyreden çoban. O, bu ovanın masallarının kahramanıdır, bilgedir. Büyükler, zenginler, hep ondan akıl danışır. Bütün ömrünü hep bir başına stepin beyaz günlerinin ıssızlığı,

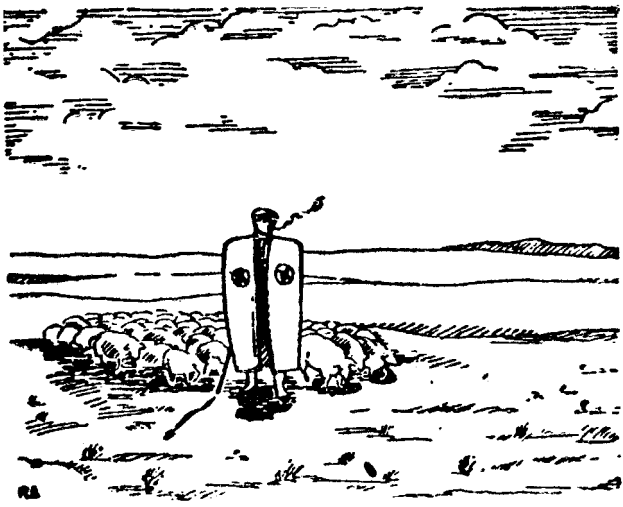
parlak yıldızlı gecelerinin sessizliği içinde geçiren ve düşünen adam ermez de kim erer? İşte sürünün amansız bekçileri; trene doğru koşan iki karabaş. Bir tanesi de hiç istifini bozmadan yatıyor ve bakıyor. O, çobanın çok tekrarladığı "akılsız köpeği yol kocatır" tekerlemesini yaşayarak duymuştur ve o da gençliğinde bu trene karşı çok koşmuştur. Artık tecrübeli ve temkinlidir. Bu koşanlar, saldıranlar daha eniktirler; çiğ acemidirler ama acar ve atılgandırlar. Geceleri bu ovada sinsi sinsi dolaşan kurtların hakkından ancak bunlar gelir. Kıymacasına boğuşurlar. Kurdun sivri, keskin dişlerinin açtığı yaralardan akan kanlarla her yanları kıpkırmızı kesilir. Fakat gece karanlığında olan bu korkunç boğuşma kurdun son nefesi kesilmeden sona ermez. Bu kolay bir boğuşma değildir; ucunda can vardır. Soluk soluğa saatlerce sürer. Çünkü bu ölüm dirim boğuşmasında kullanılan tek silah ne top ne de tüfektir, yalnızca diştir. Eniğin zaferini çoban sabah bir toklu keserek kutlar. Lakin bu yağlı ziyafete rağmen, o ilk gece tanışma ve boğuşmasını enik ömrü oldukça bir daha unutmaz; daha temkinli, hatta ileride yatan koca köpek gibi daha çekingen olur.

Koyunsuz step olur mu? O da buğday gibi steplidir. Onun da ceddi buğdayınki gibi hâlâ stepte yaşamaktadır. Bu koyunların soyuna Karaman koyunu denir. Bunlar Orta Asya steplerinde parlak bir medeniyet kuran dedelerimizin orada evcilleşti-

rip buraya getirdikleri bir türle Mezopotamya'da yaşayan bir türün kırmasıdır. Ama bu koyunların cedleri bunlara pek benzemezlerdi. Bu sekiz on kilo çeken yağ hazinesi kuyruk, stepin yaşama şartlarının etkisi ile yapılarında beliren bir değişikliğin (mutasyon) ve uzun bir cinsi evrimin sonucudur. Şimdi bu yağ hazinesinin dolacağı mevsimdir. Sürüler bu mevsimde anızlarda dolaşırlar. Orak artığı başakların özlü tanelerini yiyerek yağlanırlar. Önlerinde, böyle özlü, besleyici yemler bulamayacakları çetin bir kış var. Kar stepi örtünce, kurumuş yavşan pürçüklerini kemirecekler ve kuyruklarındaki ihtiyat yağı yakacak, harcayacaklardır.

Yavşan bu ovada bahardan güze kadar kalan tek ottur. Bu ovada baharda yavşanların arasında çeşit çeşit otlar biter, ama hepsi baharla, ilkyazla geçer gider. Bu koyunları güzün ve kışın tek başına yavşanlar besler. Bu ovada yılına göre iki milyon, üç milyon koyun yayılır. Yıl kötü (yaz kurak, kış çetin) olursa fenadır, kıran gelir ve sürülerin yarısını siler süpürür. Ama tasalanmamak kişiliğin şanındandır: Cana gelecek, mala gelsin denir ve ezeli teselli, rahmetlerin bol yağdığı, stepin güzel çiçeklerle bezendiği ve kara gözlü koyunların ikiz kuzuladığı bolluk yıllarıdır.

Lakin bu koyunlar, bilseniz, ne kadar da kibardırlar. Güzün ne kadar çelebi iseler baharda o kadar şımarık, o kadar hercaidirler. Bu ovada yetişen otların hepsini tanırlar; özlüsünü, ağıllısını, şifalısı-

nı, acısını, tatlısını, hepsini... Günün birinde yalnız yavşana kalacaklarını biliyorlarmış gibi, varsa, bir otla nefislerini körletmezler. Bir mayıs günü bu ovada ben kara gözlü bir koyunun ardında neler yediğini görmek için ne kadar dolaşmış ve şu ottan bir çiçek, berikinden bir yaprak, ötekinden bir pürçük koparıp geçtiğini ve böylece stepin ona ikram ettiği her nimetten nasibini almaya baktığını görerek ne kadar şaşırmıştım.

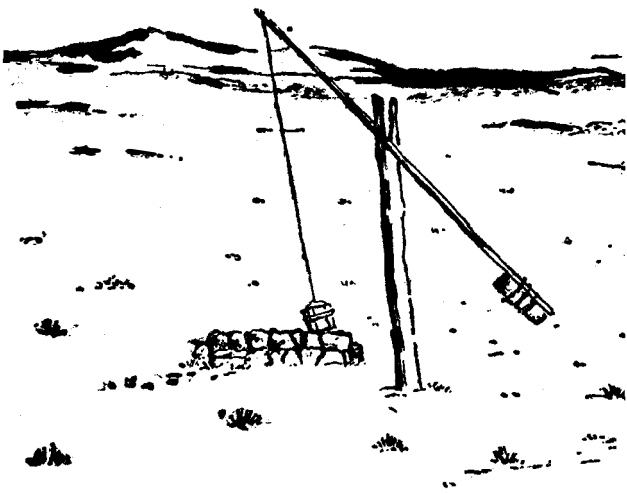
Bu boz yavşanlar deryası içinde şu yaklaştığımız yeşil ada bir sazlıktır. Bu yüksek ovanın akıtı yoktur. Ovayı çevreleyen çıplak dağların ovaya bakan yamaçlarından gelen selleri hep bu bağrı yanık step içer, çöküntülerde bataklık, sazlık yapar. Yazın çoğu kuruyan bu bataklıklardaki sazların içinde ve kenarında biraz ekşi çayır yetişir. Bu ovanın koyu-

nu ak, sığırı karadır. Ak koyun yavşanda, kara sığır sazda yayılır. Bu sazlık içinde boyuna eğilip doğrulan, bir şeyler arayan kadınların topladığı şey tezektir. Onun da güzden önce toplanması lazım. Kışın tandırda şepit ne ile pişecek, ocakta aş ne ile kaynayacak? Hep kuyruklu dağın kömürü ile. Bu, askerde taş kömürünü gören bir onbaşının tezeğe taktığı şaka ad olsa gerektir. Ama tezek ocağın değil, toprağın hakkıdır; kim bilir? Belki de ocağın hakkıdır.

Bu sazlıklar yalnız sivrisineklerin değil, su kuşlarının ve benim cennetimdir. Bu ovadaki sazlıklardan birinde bir ördek avında beyaz bir kış gecesi çeşit çeşit su kuşlarının konserini dinlerken bu yazıyı yazmıştım. Fakat ne güzel, ne unutulmaz gece idi...

İşte saz adacığını geçiyoruz. Gene yavşan deryasına girdik. Yavşan, yavşan, hep yavşan ve uzakta bir kuyu; kovası uzun bir sırığa bağlı bir kuyu, bir hayrat...

Gene uzakta, çok uzakta bir köy mü, yoksa oba damları mı (yayla evleri) olduğu pek belli olmayan, fakat birer yapı oldukları hayal meyal seçilen bir şeyler gözüküyor; ama bunlar ufukta, kâh havada duruyorlarmış gibi, kâh azgın sellerin durgunlaşan suları içinde yüzüyorlarmış gibi gözüküyorlar. Baktıkça sular büyüyor, ışıldıyor, parıldıyor, bir göl oluyor, bütün ufku, bütün ovayı kaplayan bir deniz oluyor. Bu bir deniz olamaz. Burada, biliyorum, bir göl de yok. Fakat tren mesafeyi kısaltıyor

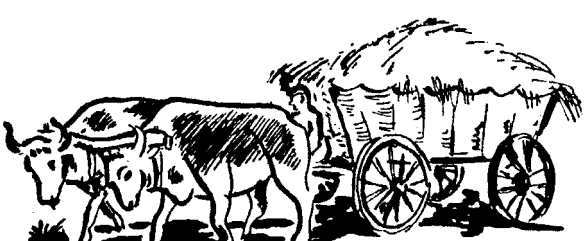
ve deniz küçülüyor, yavaş yavaş göl oluyor ve sonra küçük bir havuz bile olmadan birden kayboluveriyor. Ve kâh havada uçuşuyorlarmış, kâh denizde yüzüyorlarmış gibi görünen evler ve her şey yerli yerine oturuyor. Acep bu serap, bu ovanın neye hasret çektiğini biliyor da, onun için mi gözlere böyle deniz gibi gözüküyor...

Gene bir yeşillik, ama küçük bir yeşillik. Bir saz yeşilliği değil, bir saz adası kadar da büyük değil. Bu, stepin yüzünde, stepin yüzünü güldüren, güzelleştiren bir ben kadar küçük bir yeşillik; bir bostan.. Bir diziye seyrek, top top söğütler ve yüksek ovanın selvileri kavaklar... Kıyıda selvilerin koyu yeşili ne kadar vakarlı ise, yaylada kavakların açık yeşili de o

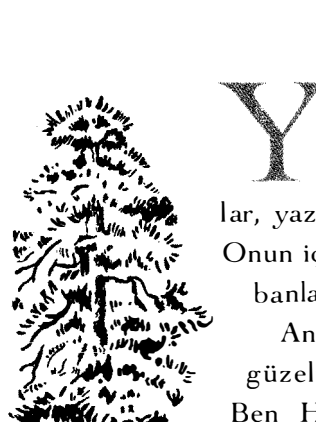
kadar iç açıcıdır. Orada şırıl şırıl akan bir ırmak olacak. Temiz, serin sularında çimdiğim, dalgın dalları suyun yüzüne kadar sarkan söğütlerinin gölgesinde dinlendiğim ırmaklardan biri... Stepin yüzünü değiştirecek, stepin geleceğini yapacak ırmaklardan biri...

Gene yavşan stepinde koşuyoruz. Manzara hiç değişmiyor: Biteviye bir harman, bir koyun sürüsü, bir dam, bir köy, bir kent, bir ağıl, bir kuyu ve öbek öbek yavşanlar birbiri arkasına sıralanıyor. Akşama kadar da hep böyle olacak.

Artık kuşluk oluyordu. Güneş stepi hem daha çok ısıtıyor hem de gözleri kamaştıracak kadar aydınlatıyor, parlatıyordu. Uzakta beliren bir şehre, yeşil bahçelerin arasına gömülmüş olan eski ve ünlü bir şehre yaklaşıyorduk. Daha şehrin ne kervansarayları, ne eski konakları, ne camileri ve ne de düz damlı evleri seçilebiliyordu. Şehirden gözüme ilk önce ilişen şeyler göğün düz mavisi ile kavakların açık yeşili arasından sıyrılan ihtiyar kale ile ince beyaz minarelerdi. Fakat yer, gök, her şey cana yakın ve güler yüzlü idi.

Kırkikindiler

Yazın Ankara'nın tepeleri boz, dereleri yeşildir. Çünkü dereler kuytudurlar, yazın sulak kışın ılık olurlar. Onun için de yamaçları bağlık, tabanları ağaçlıktır.

Ankara derelerinin bence en güzeli Hacıkadın Deresi'dir. Ben Hacıkadın'ı bir kış pazarı görmüş, onun kış halini bile sevmiştim. Sonra oraya her yıl, baharda, yazın, güzün,

en az üç yol gider oldum. Ben kırlara sık giderim. Fakat şehirden çıkınca safi tabiat, su katılmamış, el değmemiş tabiat isterim. Hacıkadın Deresi'nde dik yamaçlar, derin yarlar, sarp kayalar, çağlayanlar var. Hacıkadın Deresi'nde yalnız Ankaralı değil, Akdenizli, Karadenizli ağaçlar var.

Hacıkadın'a ben Keçiören yolundan giderim. Bu yolun sonunda ve derenin başında bir ardıç vardır. İlk durağım onun altıdır. Gövdesi iki bilek kalınlığını, bir buçuk adam boyunu aşmayan, fakat en az birkaç yüz yaşında olan bu ihtiyar ardıcın altında biraz eyleşir, onunla halleşir, nereden geldiğini, hâlâ nasıl kalabildiğini düşünür dururum. Acaba Toroslar'dan mı gelmiş? Yoksa daha yakın olan Ilgaz'dan mı? Yoksa alt kenarı şimdi Kızılcahamam'a kadar giden ve evvel zaman içinde buralara kadar sarkmış olması pek muhtemel olan ormanın bıraktığı son ve tek anıt mı? Derken aniden bir seyahate çıkar, Toroslar'a, Ilgaz'a, Köroğlu'na, Uludağ'a, Murat Dağı'na, Hacıbaba Dağı'na, Zindan Dağı'na, Çangal Dağı'na tırmanır, bütün bu dağları örten ve bitki cemaatlerinin en esrarlısı, en ihtişamlısı olan çeşit çeşit ormanların içinden geçerim. Sonra tek ardıcı gelecek sefer gene sağ salim bulayım diye allahaısmarlayarak derenin içine sarkmak üzere yamacı aşarım. Fakat çok gitmeden, daha kırk elli adım bile atmadan yamacı aşar aşmaz birdenbire benim oluveren derenin sefasını önce yukarıdan süreyim diye

yamacın böğründeki meşelerin gövdesine yaslanır kalır, bir yanda hemen ardımdaki çıplak, somurtkan tümseklerle önümdeki içi bin bir güzellikle dolu olan derenin tezatlığına hayran olurken, bir yandan da yatağının iki yanında fışkıran söğütlerin, iğdelerin, dişbudakların, meşelerin, alıçların sık yaprak örtüsünden görünmeyen, fakat sanki bütün bu derin yarları, bu güzel bağları, bahçeleri bu yeşil cemaati ben yarattım diye övünürmüş gibi şırıl şırıl akan suyun keyifli sesini duyarım. Artık durmadan sağa, sola, yukarıya, aşağıya bakarken her sefer olduğu gibi gözlerim gene karşı yamacın sol böğründeki boz beyaz, gümüş gibi parıldayan meşe adacığına takılır, kaç yıl önce şu yaslandığım meşenin altında bulup da şaştığım palamutu hatırlarım.

Evet, evet... Bu sahiden bir palamut meşesi, karşı yamaçtakiler de öyle. Ama bunlar nereden gelmiş? Bunların aslı Akdenizli. Şu meyvelerinin kabukları Ege'ye her yıl üç beş milyon getiren, birazcık himmetle daha birkaç kat fazla da getirecek olan, fakat kesilen, yakılan, kömürü ta Mısır'a yollanan, velhasıl çok hor bakılan Akdenizli palamut meşelerinin ta kendisi. Neden Akdenizli palamutlar kültür ağacı sayılmıyor ve Karadenizli fındıklar gibi orman ağaçlığından başka türlü bir itibar görmüyorlar? Bilmiyorum. Biz bunları Ege'nin yumuşak, ılık vadilerinden Ankara'ya kadar ulaşmazlar sanırdık. Yoksa Orta Anadolu bozkırını

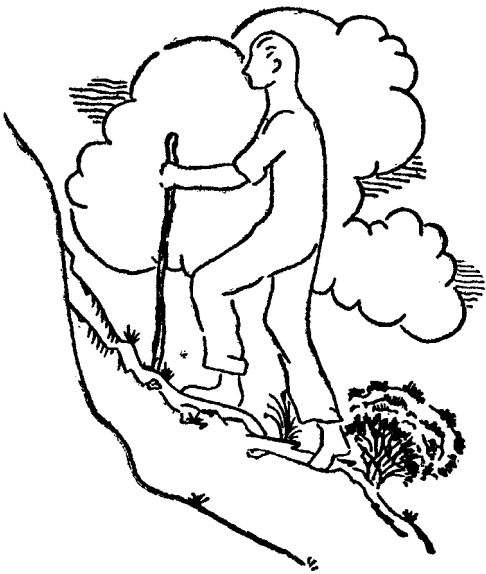
Akdeniz Bölgesi'ne ekleyenler haklı mı? Ama hayır: Eski Ankaralılar bu dereleri çok severler, her çeşit ağaçla süslemek isterlermiş. Meraklı birisi Ege'den getirdiği palamutları buraya saçmış, küçük bir ormancık yapmış. Şimdi torunları mahkemede bu palamutları dedelerinin ektiğini ispata çalışıyorlarmış. Gene bir Ankaralı dostuma ihtiyar ninesi, güzün evlerine Hacıkadın Deresi'nden kaç yük fındık, kestane geldiğini anlatır dururmuş. Şimdi bunların yerinde yeller esiyor. Fakat bu palamut başımıza ne işler açmıştı! Onun yüzünden İzmir'de, Uşak'ta, Manisa'da, Denizli'de, Aydın'da, Muğla'da bütün palamutlukları dolaştım. Çalışkan bir iş arkadaşımı hemen her hafta Hacıkadın'a yolladım. Bu meşelerin dalları, yaprakları, meyveleri, çiçekleri, tomurcukları taşındı geldi. Nihayet bu meşelerin sırrı çözüldü ve zevklerine çok düşkün bir ağaç oldukları anlaşıldı. Bunların döllenmesi tam bir yıl sürüyor...

Fakat şu koca köşk... Karşı yamaçta meşeliğin sağında benim de, derenin de canını sıkan bir köşk var. Bu eski köşk son yıllarda betonlu, çimentolu ilavelerle biraz asrileşti. Ama boz mavi bir badana da yiyince dere de sırıtır oldu. Maddi imkânlar artınca bunlara hükmeden şeyler de artmalı. Yoksa bunlar çığ gibi, sel gibi, huysuz, haşarı olurlar. Bence ne betonlu mavi badana Hacıkadın'ın harcı, ne de tabiata kahretmek kimsenin hakkıdır. Hacıkadın'ın yazlığı bu derenin taşın-

dan toprağından olmalı. Şu ağaçlar, şu otlar gibi bu dereden bitmeli de bu dereye uymalı. Bilmem yeri mi? Ama dereme ve bazı yeni moda evlere baktıkça bizim köyleri hatırlarım ve onları belki de bir daha böyle övmek kısmet olmaz diye korkarım: Şu bizim Orta Anadolu köyleri yok mu? Şu tek katlı, küçük, dört köşe pencereli, samanlı boz toprakla sıvalı, düz toprak damlı evlerin köyü. O köyler, o evler ne güzeldirler! Çünkü onların ne tabiatı, ne gözü zorlayan bir yanı var. Benim kavlimce bu, onların, bu tabiatın harcının, bu tabiatın gösteriş sevmeyen, düz ve uz zevkinin yapısı olmalarından.

Artık karşı yamaçta baharda yeşil yumaklarla sarı taş yoncaları, kanarya çiçekler, pembe ballıbabalar, kırmızı gelincikler, mor hezarenler, beyaz papatyalarla elvan elvan olan sırtları, bayırları, yarları bir bir süzdükten sonra deremi bir de öte yandan seyredeyim diye aşağıya iner, karşı yamaca tırmanırım. Ve oradan her mevsimde bir başka renk alan bu yamaca da baktıktan sona derenin tabanına inerek ırmak boyunca gider, ahbabı, aşinası olduğum ağaçları, çalılıkları, otları, yuvaları, daha birçok şeyi araya araya ta baraj yoluna çıkarım. Fakat bunların hiçbirisini anlatmayacağım. Çünkü bugün Hacıkadın'a son gelişimi anlatmak istiyorum. Ve son gelişimde karşı yamaca geçmeden koca ardıcın önünden Hacıkadın'a bir bakmış, dönmüştüm.

Haziran başlarında bir gündü. Hava güzel, gök parlak mavi idi. Yalnız Elmadağ ile Çal Dağı'nın ve Ahlatlıbel'in üstünde irili ufaklı beyaz bulutlar vardı. Bir gün önce biraz yağmur da yağmıştı. Tam Hacıkadın'ın günü idi. Öğleden sonra otobüse atladım. Keçiören'de hiç durmadan Hacıkadın'ın yolunu tuttum. Koca ardıca vardıktan sonra biraz ilerleyerek yamacın başından dereye bir baktım: Her şey olduğu gibi, eskisi gibi yerli yerinde idi. Aklımdan gene demin anlattığım şeyler geçmeye, adeta canım sıkılmaya başlamıştı. Acep şu ardıcın arkasındaki sırtın tepesine çıksam... Epeyce de uzak ve

yüksek... Epeyce terlemeye, solumaya mal olacak, ama değer. Çünkü o tepeden hem Hacıkadın'ın başka bir yüzünü hem de daha görmediğim birçok şeyi ve yeri, hele çok hoşlandığım bu dalgalı arazide sanki birbirinden çıkan tepeciklerin yavaşça, yumuşakça birbirlerine eklenişlerini görürüm... Haydi! Tepeye tırmanmaya başladım.

Sıcak, hem kuru sıcak değil, biraz da sıkıntılı... Yavaş yavaş çıkıyor, sık sık duruyor, dinleniyordum. Yokuşun yarısını aştıktan sonra az soluma düşen koca kalker bloklarının gölgesinde biraz nefes alayım dedim. Kayalara varınca gördüm ki öte yanda küçük bir su sızıntısı bir evlek kadar yeri ıslatmış, yeşertmiş ve yeşil çimenlerin arasından çıkan düğünçiçekleri, yavruağızları, yabansüsenleri, papatyalar, mor sümbüller, ak sütçiçekleri bu ıslak, yeşil yeri bir çiçek bahçesine çevirmişler. Kayanın dibine oturduktan sonra çiçeklere bakarken ikide bir çimenlik üzerinde uçan ve kaçan bir kuyruksallayan dikkatimi çekti. Bu küçük çiçek tarlasına birçok böcek, sinek, arı, kelebek üşüşmüştü. Kâh bir çiçeğe konuyorlar, kâh uçuyorlar, yükseliyorlar, alçalıyorlar, vızıldaşıyorlar, türlü türlü uçuş oyunları yapıyorlardı. Karşıda bir cehri dalına konan ve beni hiç umursamayan kuyruksallayan, arada bir yukarıdan bir pike veya yandan bir sağılma ile çimenliğe geliyor ve uçarken, hap... Ya bir kelebek ya bir sinek kapıp gidiyordu. Daha çalıya konmadan, havada gagasına sıkıştır-

dığı böceği ezmeye çalıştığını iyice görüyordum. Dala konduktan sonra gagasının çıkardığı tık tık sesleri kesildi mi artık işini bitirdiğini, yeni ava hazırlandığını anlıyordum. Son gelişinde sarı bir düğünçiçeğine konmak üzere bulunan bir yabanarısını nişanlamıştı. Av heyecanlı, iddialı oldu. Hızlı bir sağılma ile gelen kuş, gagasını uzatırken arı birdenbire yükseliverdi. Bu seferki hap boşa gitti. Fakat hemen dönen ve arının arkasından havayı delercesine dimdik yükselen kuş, arının peşini bırakmadı. Çabucak yetişti ve hop... Arıyı gagasına sıkıştırarak uçtu gitti. Arının başına gelenlere hiç de aldırış etmeyen öteki böceklerle kelebekler cümbüşlerine, çiçekler üzerindeki seyranlarına devam ediyorlardı. Kayaların yanından ayrılıp da birkaç adım attıktan sonra iki saatten beri iyice uyduğum bu büyük sessizlik içinde önümden birdenbire gırr diye üç keklik fırlayıverince ürkmüş, bir hoş olmuştum.

Bunlar taşların dibine pısmışlardı. Anlaşılan, suya, taze yeşile gelmişlerdi. Mükemmel bir kavis çizerek dereye süzüldüler ve karşı yamaçtaki kayalığa kondular. Hımmm! diyorum: Sonbaharda buraya başka tertiple gelmek de fena olmayacak. Az sonra tepeye ulaşmıştım. Manzara geniş ve güzeldi. Aşağıda Hacıkadın yeşil bir kurdele gibi kıvrım kıvrım uzuyor, karşıdaki çepeçevre Keçiören, Etlik, daha geride arkası kararan Bağlum sırtının üstündeki küçük çam ormanı, Çiftlik, Çubuk Çayı,

Ankara, Ahlatlıbel, Dikmen, Çal Dağı, Çankaya, Elmadağ, Karacakaya, Hüseyingazi, hepsi apaçık gözüküyorlardı.

Fakat bu güzel manzara çok sürmedi; bir yandan Bağlum sırtlarının arkasını karartan ve gölgeleri dalgalı bayırları koyulaştıran kara bulutlar ilerliyor, bir yandan da Etlik gerilerinden kopan bir toz fırtınası Akköprü'ye doğru koşuyordu. Hatip Tepesi'nin önünden kalkan bir toz hortumu hem yürüyor hem yükseliyordu. Kireç ocağı ile Telsiz arasında yükselen bir ikincisi de onunla boy ölçüşüyordu. Nedense, çocukça, bunların yükselmelerini, telsiz antenlerini aşmalarını istiyordum. Telsiz'in yanındaki çok yükselmeden bozuldu. Öteki epeyce yükseldi ve tepesi yavaş yavaş hunileşirken aşağıdan koptu. Fakat artık Ankara gözükmez olmuştu. Toz fırtınası şehrin önünü bir bulut gibi kaplamıştı. Etlik üstüne gelen kara bulutların alt kenarları bir perdenin püsküllleri gibi yere doğru sarkınaya başlamışlardı. Keçiören bağlarından uçan kâğıt parçalarından, az sonra yamacın eteğinden yuvarlanan kuru otlardan fırtınanın yaklaştığını anlıyordum. Tereddüt içinde idim. Hem buradan ayrılmamak, olanı biteni hep buradan görmek hem de ıslanmadan çabucak yol üstündeki boş bağ evinin yolunu tutmak istiyordum. Çok geçmedi; fırtına tepeye de ulaştı. Geçen yıldan kalan kuru çakır dikenlerini koparıyor, kâh yuvarlıyor, kâh zıplatıyor, kâh uçuruyor, yamaçtaki çıplak yerlerin ince sağ

toprağını çılgınca savuruyor, yamacı insafsızca kısırlaştırıyordu. Keçiören'e doğru uçmak isteyen bir saksağan bile bir türlü ilerleyemiyor, sanki vurulmuş gibi kanatlarını zorla çırpabiliyordu. Çaresiz yolunu değiştirdi; kendini rüzgâra kaptırmıştı.

Artık duramazdım. Zaten bir şey göremezdim. Her yer kararmış, gök kara bir şemsiye olmuştu. İkide bir çakan ve her yeri aydınlatan şimşekler sanki bu koca şemsiyeyi çatır çatır yırtıyorlardı. Hızlı adımlarla keseden inmeye başladım. Geçerken baktım ki küçük çimenlikteki şenlikten de eser kalmamış. Çiçekler de, böcekler de yaklaşan afeti sezmişler. Böcekler kaçmışlar, kim bilir hangi kovuğa sığınmışlar. Çiçekler hep kapanmışlar; demir parlak ak ışıkta açık yeşil görünen çimenlerde koyu, donuk bir renk almışlar.

Yamacın eteğine varırken iri, kocaman bir damla alnımı ıslattı. Aman bu ne hoştu; bu büyük sancılarla inleyen göğün doğurduğu ilk rahmet damlası idi. Fakat daha sancısı geçmemiş, ağrıları dinmemişti. Sağa, sola, çok yakınlara ateş, korku saçan şimşeklerden sonra işitilen korkunç gürlemeler durmadan artıyor, nur topu damlalar sıklaşıyordu. Ben de onlara adım uyduruyor, adeta koşuyordum. Boş bağ evine yaklaşırken, damlalar uzamaya, ip sicim olmaya başladılar. Toprak ıslanıyor, ıslandıkça kararıyor ve havaya güzel bir koku yayılıyordu. Oh! Bu ne hoş, ne rahmani bir koku idi! Bu cennet kokusu, toprak kokusu idi.

Çelengin altına sığındığım zaman artık yağmıyor, adeta akıyordu. Gökten yere, yerden bir makaraya sarılıyorlarmış gibi inen ve birbirlerine hiç değmeyen yağmur ipleri, arada bir rüzgâr ters estikçe birbirlerine dolaşıyorlar, kördüğüm oluyorlar, tekrar çözülüyorlardı. Bu ıslak boşluk içinde hiç de ırak olmayan Aktepe Vadisi'nden ancak hayalleri seçilen kavaklar, sanki sarhoş olmuşlar gibi, sağa sola yalpa vuruyorlar, birbirlerine yaklaşıyorlar, kucaklaşıyorlar, gene ayrılıyorlardı. Az sonra demin üstüne çıktığım sırttan ve bütün yamaçlardan küçük seller inmeye, kâh o yana, kâh bu yana kıvrılarak ikide bir yollarını, yönlerini değiştererek, aşağıya derelere doğru akmaya başladılar. Sırtın üstündeki tümseklerin eteklerinde, dönemeçlerde birbirlerine karışıyorlar, kabarıyorlar, büyüyorlar; büyüdükçe de hızlanıyor, hırçınlaşıyorlardı. Demin fırtınanın har vurup harman savurduğu ince ve sağ topraktan ne kalmışsa onu da bunlar sürükleyip geliyorlardı.

Yavaş yavaş uslanmaya başlayan rüzgâr kesildikten sonra inceden inceye yağan yağmur, gökte bir yandan bir yana uzanan kıvılcımlı parlak şeritlerden sonra büyük gürültülerle yuvarlanan ve uzaklaştıkça gürültüsü boğuklaşan ağır bir yuvak taşı sanki bulutların suyunu sıkıyormuş gibi birdenbire hızlanıyor, şamata geçtikten sonra gene inezden inezden yağıyordu. Tıp tıp diye yere düşen, düştüğü yerden toprağı sıçratarak küçük bir

çukurcuk açan ve birinin açtığı çukuru öteki bozan yağmur damlalarına bakarken: "Ver, Allahım ver, çokça ver..." diye mırıldanmaya başlamış ve dalmıştım.

Bu kırkikindilerden biri, belki de sonuncusudur, diyordum. Bozkırı abat eden, bozkırda azizler gibi anılan kırkikindilerden biri... Bozkırda hayat onlara bağlı, onlara ayarlıdır. Gerçi bozkıra, yılına göre, bir karış, bir buçuk, iki karış yağar, ama bunun yarım karışı, bir-bir buçuk karışı güzün ve kışın yağar. Ne güz, ne kış yağışları bozkır için kâfi ve bu topu topu yarım karış kadar tutan kırkikindiler gibi can katıcı değildirler. Çünkü bozkırın kışı ayazdır. Topraktan ne bir çiçek, ne bir böcek hiçbir şey başını kaldırmaya cesaret edemez. Şişen tohumlar tombullaşan tomurcuklar hep güneşin yükselmesini, ışığının ısınmasını, toprağın ılımasını bekler. Baharda nemli, ılık topraktan çimler, çimenler fışkırır. Bozkır yemyeşil olur. Ekinler yükselmeye, kuzular serpilip gelişmeye, fakat şefkatli toprak ana da kurumaya, kurudukça cimrileşmeye, can verdiği her şey acıkmaya susamaya başlar. Eğer baharla başlayan ilkyazla kesilen kırkikindi rahmetleri imdada yetişmezse kötüdür: Kıtlık olur! Toprak takır takır kurur; otlar, ekinler yanar kavrulur; sürüler kırılır, tollar viran, köyler ören olur. Günün birinde gökte umut bulutları gözükürse kurbanlar adanır, dualara çıkılır. Çocukluk hatıralarımı kurcalıyor, kırkikindisiz bir sıkıntı yı-

lında büyük küçük bütün bir kasaba halkının dini bir huşu ile yazıya çıkışını, mezarlıklar içindeki harap bir türbenin önünde toplanışını, avuçların göğe açılışını, uzak yakın bütün tanıdıklarının kederli, tevekküllü yüzlerini görür gibi olurken, korkunç bir gürültü ile pek uzaklara düşmediğini havaya kattığı ozon kokusundan anladığım bir yıldırım, beni bu acıklı hatıranın ezgisinden kurtardı. Ha! Demek biraz önce mırıldandığım şeyler, o zaman biz "iptidailerin" de katıldığımız bu yağmur duasına giderken, gelirken söylediğimiz tekerlemelerden bir parça idi.

Demin yeri deşen yağmur damlaları, toprağı doyurduktan sonra önümdeki küçük çukurlarda ilkile ilkile birkaç gölcük yapmışlar, bu sefer de başka bir oyuna başlamışlardı. Cip cip diye suya düşüyorlar, düştükleri yeri biraz çukurlaştırıyorlar, fakat bu çukurluk hemen kapanıyor ve ortasından ince, narin endamlı bir sütun yükseliyor, yükseldikçe inceliyor ve ucu sivrilirken birdenbire şişmanlayarak bir yumurta, oval bir yumurta şeklini alıyor. Sonra sütunun ucundan kopuyor, kısa bir pırıltı ile zıplayarak suya düşüyordu. Bazen bir ikincisi, daha küçüğü onu takip ediyor ve sütun, ucundan bir damla koptuktan sonra, suyun yüzüne bir halka halinde yığılıveriyordu. Bu halka yavaş yavaş genişliyor, genişlerken ya başka bir damlanın halkası veya içine düşen yeni bir damlanın yaptığı küçük, fakat daha acar bir halka onu siliveriyordu. Birbirleriyle to-

kuşan, birbirlerini kesen, birbirlerini silen, birbirlerinin içine giren içinden çıkan halkalar suyun yüzünde tuhaf nakışlar, güzel menevişler, mozaikler yapıyorlardı. Damlalar suya çarparken suyun yüzünden yükselen sütunların başlarından koparken irili ufaklı hava kabarcıkları da doğuyor, suyun yüzünde yüzüyorlardı. Fakat bunlar da sütunlar gibi kısa ömürlü oluyorlar, uzun boylu yüzmeye vakit bulamadan, hele yağmur hızlandıkça, yanlarına veya kubbelerine bir yağmur damlası çarparak bozulup gidiyorlardı. Yağmurun yavaşladığı, hızlandığı bu küçük göllerin yüzlerinden çok iyi anlaşılıyordu. Yağmur azaldıkça, suyun yüzünde sütunlar seyrekleşiyorlar, halkalar rahat rahat can çekişerek ölüm sınırlarına varıyorlar, silinip gidiyorlardı. Velhasıl bu bir avuç su içinde bile bir olmaca bozulmaca oyunu alıp veriyordu.

Damlalarla suyun cümbüşünü epeyce seyrettikten sonra halkalar azaldığından, gölcüklerin bazılarında hiç, bazılarında uzun bir fasıladan sonra bir tek sütun yükseldiğinden, yağmurun dindiğini anladım. Çelengin altından çıkarak yola koyuldum. Daha her taraf kapalı, hava da puslu idi. Sık sık duruyor, kunduralarımı ağırlaştıran çamuru bir taşa sürterek temizliyordum. Aktepe Vadisi'ne inerken ufukta, Etlik gerilerinde, ince lacivert bir şerit beliriyor, gök gözüküyordu. Az sonra kızıllaşan sol yanından fışkıran sarı turuncu bir ışık, sanki yeşil bir boya püskürmüş gibi, mor

kara bayırları bir anda yemyeşil etti. Artık yükselmeye başlayan bulutlar da üst kenarından sıyrıldıkça bu ince lacivert şerit genişliyor, kubbeleşiyordu. Güneş batmadan önce bir daha doğarak her yeri nura boğmuş; yepyeni, temiz pırıl pırıl bir dünya doğurmuştu.

Aktepe'ye çıktığım zaman Ahlatlıbel ile Çal Dağı arasına, Hacıkadın gibi munis olan Dikmen Deresi üzerine harikulade güzel bir köprü kurulmuştu. Bu köprü ne çelikten ne betondan; aldan, yeşilden, sarıdan, maviden, ak ışığın, ana ışığın yedi ışınından bir köprü idi. Galiba her şeyin en güzelini gene tabiat yapıyordu. Güzel kemere bakarken yanıbaşımdaki vişneye üç serçe süzüldü. Konar konmaz çekişmeye, ıslak tüylerini kabartarak sevişmeye başladılar. Yaramazlık ettikleri dalların yapraklarına yağmurun taktığı pırlanta küpeleri hep yere düşürdüler. Fakat telaşlarından, heyecanlarından altlarındaki dalda arka arkaya kamburlarını çıkararak sürünen kocaman iki tırtılın, ben oradan ay-

rılıncaya kadar, farkına bile varmadılar. Otobüse binerken kırlangıçlar, Keçiören havalarında çoktan başladıkları koşmaca oyunlarına çılgınca devam ediyorlardı. Bu ne güzel, ne gün güzel dünya idi böyle! Ferahlayan gök memnun, kurtlar, kuşlar, otlar memnun, her şey memnundu...

Ankara
Çiğdemi

Bu kış pek uzun süren karlı, donlu ve yorucu haftaların biri daha geçti. Bütün kış, bir kerecik olsun, şehirden çıkmak, kırlara açılmak kısmet olmadı.

Bugün Mart'ın ikinci, fakat birinci ılık ve aydınlık pazarı.

Ot kutusunu, cep çapasını aldım. İncesu yolunu tuttum. Peşime Nelli de takıldı. Fakat Nelli işin farkında. Haftanın günlerini bile sayan, pazarları benimle ava gitmek için cumartesi günleri kimseye danışmadan enstitüden kaçarak kendi başına Yenişehir'e, eve gelen Nelli bilmez mi hiç? Zeki gözleriy-

le: "Bu olsa olsa, şöyle bir pazar gezintisi olacak. Bizim efendinin omuzunda tüfeği yok. Bu mevsimlerde sık sık yapılan ot gezintilerinden biri galiba" diyor gibi. Ama yine sevinçli. Koşuyor, zıplıyor, dönüyor, geliyor, omuzuma sıçrıyor, taşları, ağaçları kokluyor. Çalıların içinde cümbüş yapan serçelere ferma ediyor, kovalıyor. Zavallı hayvan! Bu bahar gezisine sevinmekte haklı; bütün kış kapalı kaldı.

Fidanlığı geçtim, İncesu Deresi'ne girdim. Dere eskisi gibi, bildiği gibi akıyor. Bu ince derenin üstünü kısa, güdük bahardan sonra yeşil yaprak örtüsü ile sımsıkı örten söğütler, iğdeler, kavaklar, badem, alıç, meşe, ayva ve dişbudaklar, bunlara tırmanan böğürtlen ve yabangülleri çırılçıplak. Bunlara bakarak derenin yanı başındaki patikadan ilerliyorum. Islak toprak içinde bütün kış yatan, şişen ve çatlayan milyonlarca tohum ve çim gibi bunlar da tomurcuklarına dolan nusgun yakıcı sıkıştırmasından sabırsızlıkla güneşin yükselmesini, ışığının ısınmasını bekliyorlar. Yakında hepsi patlayacak; bu derenin iki yanı, bu bahçeler, bu yamaçlar hayat ve renkle dolacak. Adım başı ya iğdelerin ve-

ya kekiklerin, yavşanların, adaçaylarının havaya saldıkları koku bulutlarının içinden geçeceğim. Küçük dönemeci dönüyor, munis hali her yıl daha çok hoşuma giden değirmene geliyorum. Dolabına bakıyor ve bu dolaba dünya durdukça bir daha durmamak, göçmemek ve çürümemek üzere can veren adamı, Yunus'u hatırlıyorum.

Artık İncesu'nun güney yamacına tırmanıyor, eski dostları aramaya başlıyorum. Daha otuz, kırk metre yükselmeden boz andezit blokunun önünde çapraşık kuru dallarıyla kaderine küskün gibi görünen bodur bademin dibindeki yeşil yosunların arasından beyaz taçlarıyla gülümseyen ilk çiğdemi, akçiğdemi görüyorum. Yaklaşıyorum: Bir yıllık hasretten sonra bu kavuşmaya seviniyor ve "Hoş geldin" diyorum.

- Geç kaldınız, diye söze başlıyorum, geçen yıllar şubat içinde, hatta ikinci kânunda açar, baharın yaklaştığını müjdelerdiniz. Bu yıl niye böyle geç?

- Ne yapalım? Kar çok yattı. Bunun o kadar zararı yoktu ama, don çözülmedi. Biz de başımızı kaldırmaya cesaret edemedik.

- Hakkınız var. Bu kış böyle oldu. Ötekiler de geldi mi?

- Geldi zannederim. Fakat git bak, ara! Bugün hangimizle konuşmak istiyorsun?

- Ankaralı ile.

- Ya... Öyle mi? Demek, gelecek bahara artık. Güle güle...

Biraz ilerliyor ve yamaçta yükseliyorum. İşte yine bir akçiğdem. Bir daha, bir daha... Az solda ve yukarda, sarı çakılların arasından mor bir leke parıldıyor. O tarafa yöneliyorum, çıkıyorum. İşte bir mor çiğdem! Onunla da selamlaşıyor, kısa bir sohbetten sonra vedalaşıyorum. Bu taşlı ve çakıllı yamaca sahiden bahar gelmiş. Efemerlerden bazıları çıkmış, nerede ise açacaklar. Sığır dilinin taze pamuk gibi tüylü yaprakları toprağın üstüne sanki bir rozet gibi yayılmış. Bakalım, daha neler var. Oo!.. İşte bir sarı çiğdem. Acep Ankaralı mı? Hayır, bu *Creocus saturianus*. Ankaralı'ya çok benzer, ama bunu ondan ancak alışkın gözler ayırt edebilir. Onun da halini, hatırını soruyorum ve Ankaralı'yı aramaya devam ediyorum. Daha pek çok çiğdem görüyorum: Menekşe, sarı, beyaz, mor çiğdemler... Koleksiyonuma koymak için birkaç tanesini küçük çapamla çıkarıp kutuya atıyorum. Nihayet parlak koyu sarı çiçeklerini güneşe karşı çevirmiş olan Ankara çiğdemini buluyorum. İnce, yeşil bir kurdeleye benzeyen yapraklarını çakılların üzerine yaymış; memnun, mesrur... Hemen yanı başına çömeliyor, hoşbeşe başlıyorum:

- Bu yamaçlarda bir buçuk saatten beri seni arıyorum. Sizinkilerin hepsiyle görüştüm. Seninle konuşacağım şeyler pek çok. Bana hikâyeni anlatır mısın?

- Buyurun, bir cıgara yakın, biraz dinlenin de rahat rahat konuşalım.

- Senin adına botanik dilinde *Crocus ancyrensis* diyorlar. Latince Ankara'nın adı *Ancyra*'dır. Soyadın *ancyrensis* yani "Ankaralı" demek olduğuna göre, senin adın "Ankara çiğdemi"dir. Sana bu adı kim verdi? Ankara'dan başka yerlerde yetişmez misin?

- Benim adım, soyadı kanunundan eskidir. Biz Ankara'nın eski yerlisiyiz. Daha eski Ankara kurulmadan, hatta buralara ademoğulları bile ayak basmadan biz bu yamaçlara, Etlik'e, Keçiören'e, Hüseyingazi'ye, Teke Dağı'na, Çal Dağı'na, Çankaya sırtlarına yerleştik. Oldum olası buralıyız. Fakat yalnız Ankara'ya yerleşip kalmadık; bütün Anadolu'ya yayıldık. İstanbul'a kadar gidenlerimiz bile var. Yüz yıl kadar önce Herbert adlı bir İngiliz, şimdi üzerinde evler biten şu karşıki Kocatepe sırtlarında bizlerden birkaç baş topladı. İngiltere'ye götürdü ve bizi Spofforth'da yetiştirdi. O, bizi Kırım Yarımadası'nda yetişen ve bize çok benzeyen *Crocus angustifolius* sanıyordu. Fakat bizim cinse çok merak sardıran Herbert'in hemşerisi G. Mav, hısım akrabamızı dünyanın dört tarafından toplattı. Ona o zamanlar İngiltere'nin Ankara konsolosluğuna vekâlet eden Bayan Gavan Gatheral buradan, Sivas'taki Amerikan misyoneri rahip A. W. Hubbard da oradan bizim soğanlarımızdan gönderdi. Bir başkasından Bayan Danford'un 1876'da bizi Maraş'taki Ahır Dağı'nda ve Kayseri'deki Erciyes Dağı'nda gördüğünü işitti. Bayan Baker ona Londra yakınındaki Kew Krallık Müzesi'nde Lady

Liston'un İstanbul civarından topladığı bitkiler arasında bizim de bulunduğumuzu haber verdi. G. Mav, bunları vuruşturduktan sonra seksen kadar akraba türden mürekkep olan cinsimizin güzel bir monografisini yaptı. Bizim Kırım çiğdemiyle bir olmadığımızı anlayan ilk botanikçi o oldu. Bize *Crocus ancyrensis* adını veren de odur. Hülasa bizi burada tanıyan yoktu, ama ünümüz önce İngiltere'de, daha sonra da Fransa'da yayılmıştı. Çünkü Bay P. E. Botta da buradan Paris'e bizim soğanlarımızdan götürmüş ve bizi Paris Nebatlar Bahçesi'nde yetiştirmişti. İşte o zamandan beri ben bütün dünyada Ankara çiğdemi diye anılırım. Hem biz kişizade bir ailedeniz. Safran da bizim cinstendir. Bilir misin, bir zamanlar ticareti ne kadar rağbette idi? 15. yüzyılda bizim safrana hile katanların cezası idamdı. Hatta 1449'da Almanya'da safrana başka şeyler katarak satan Friedenkern adlı bir vurguncu safranı ile beraber cayır cayır yakıldı.

- Peki, adını sanını, soyunu sopunu öğrendim. Siz buralara nereden ve ne zaman geldiniz?

- Geçmişi bırakalım. Demin dedim ya, biz buralara göçeli çok oldu. Dünyanın büyük bir kısmını kaplayan buzlar erir erimez biz buralara yerleştik. Hatta o zamanlardan kalma alışkanlıkla sıcaktan pek hoşlanmam. Onun için kışın sonunda, baharın önünde açarım.

- O halde baharın, güzel, sıcak günlerini de görmezsin.

- Öyle. Benim dünya yüzündeki ömrüm pek kısadır. Şu birkaç gün içinde bütün hacetlerimi görmek, elimi kıvrak tutmak zorundayım. Önümde çetin bir yaz var; kurak ve sıcak. Onu ve bütün kışı hep toprak altında geçiririm. Şimdi bir yandan gelecek yıl sürecek, gelişecek olan cücüğümü yaratmakla, bir yandan da şu hoşlandığınız çiçeklerimin içinde sessiz, tantanasız geçecek olan düğüne hazırlanmakla meşgulüm.

- Düğün mü dedin? Bu ilgiini çekti. Fakat önce şu gelecek yıl açacağını söylediğin cücüğünü görmek isterim.

- Küçük çapanla beni zedelemeden toprağı biraz kaz da bak.

Toprağı azıcık kazınca, üst üste, alttaki daha büyük, üstteki daha küçük, iki yumrucuk görünüyordu. İkisinin de üstü kat kat, açık kahverengi, dantela gibi oymalı, işlemeli örtülerle sımsıkı örtülüydü. Ben sormadan o anlatmaya başladı:

- Bu alttaki büyücek, içi boş soğan geçen yıldan kalma; üstteki küçük, bu yılınki. Bu küçük soğanın içinde küçücük bir cücüğüm var. Bu minnacık cücükte, şimdi bende bana ait ne görüyorsan hepsinin küçük bir taslağı var. Bu cücük, gelecek yıl sürecek, büyüyüp gelişecek, yapraklanacak, çiçeklenecek. Gelecek baharın yaklaştığını sana o müjdeleyecek. Fakat gelecek bahara kadar koca bir yıl var. Onun bir yıllık yiyeceğini içeceğini şimdiden hemen hazırlamak ve bunları bu cücüğü

saran yumrucuğun içine doldurmak lazım. Onun için sana elimi kıvrak tutmak zorundayım, diyordum. Şu incecik yaprakların içindeki minnacık yeşil klorofil tanelerinin içinde cücüğümü besleyecek olan maddelerin hepsi, un, şeker, yağ, yumurta akı, her şey hazırlanacak. Sonra bunlar yapraklardan bu küçük yumrucuğa akacak, orada depo edilecek ve depo edildikçe de bu yumrucuk büyüyecek.

- Sözünü kestim. Bu küçük klorofil tanecikleri birer fabrika mı ki bunların içinde türlü maddeler yapılabiliyor? Biz insanlar, bu maddelerden birini bile yapmak için koca koca fabrikalar kurmak zorunda kalıyoruz. Bu fabrikaların işleyeceği hammaddeleri ele geçirmek için de birbirimize giriyoruz. Sonra bu fabrikaları çalıştırmak için enerji kaynakları da lazım.

- Evet, sizin o dev gibi koca fabrikalarınızda yaptığınız şeyleri ben gözle görülemeyecek kadar küçük, mikroskobik klorofil tanelerinin içinde yaparım. Hammadde için de kimseye takazam olmaz. Çünkü benim işlediğim hammadde havanın, evet, şu teneffüs ettiğim havanın "karbondioksitidir"; enerji kaynağım da güneş. Kimsenin sahiplenemeyeceği, herkesin, bütün canlı varlıkların hepsinin dilediği kadar faydalanabileceği hava ve güneş.

- Peki su! Yazın bu yamaçlar çok kurak olur. Toprak takır takır kurur. Cücüğün susamaz mı hiç?

- Oo... Ben bunu düşüneli ve çaresini bulalı sayısız yıl geçti. Halbuki siz... Sizler, kıt yıllarda darlık çekmemek için, içine buğday doldurduğunuz siloları yapalı kaç yıl oldu? Yazın bu dereler kuruduğu, kuyuların suları çekildiği zaman susuz kalmamak için Çubuk Deresi'nin önüne baraj yapalı kaç yıl geçti? Şimdi toprak, ıslak ve cömerttir. Ondan gerektiği kadar da su alır, bu suyu da yumrucuğun içine doldururum. O benim hem erzak ambarım hem de su sarnıcıındır. İçine doldurduğum suyun sızmaması, uçmaması için de yumrucuğumu suyu sızdırmayan, sıcak soğuğu geçirmeyen mantar örtülerle kat kat, sımsıkı örterim. İçi lezzetli maddeler ve su ile dolu olan yumrucuğumu bu örtüler yazın kuru toprakta acıkan ve susayan aç gözlü böceklerden de korur, ama sizlerden koruyamaz. Ah şu sizlerden çektiğim! Ben yumrucuğumun içine doldurduğum şeyleri sizler için değil, cücüğüm için, sizin tabirinizle söyleyeyim, çocuğum için hazırlıyorum.

Beni demet demet topluyorlar, yumrularımı yiyorlar, çiçeklerimi atıyorlar. Böyle giderse yakında bu yamaçlarda köküme kibrit suyu dökülecek. Sonra pek tuhaf olacak. Sizler değilse de çocuklarınız beni, Ankara çiğdemini, Ankara'da değil, kim bilir nerede, belki Londra'da, belki de Paris'te mi görecekler? Kaç yıllık dostuz. Sizinkilerin dikkatini çekmek, bana sataşmamalarını, eski bir hemşerileri gibi hatırını saymalarını tembih etmek sana düşüyor.

Tam bu sırada beyaz kanatlı ve kanatlarının üstü üç siyah benli bir kelebek peydahlanmıştı. Çiğdem hemen sustu. Kelebek, çiğdemin üstünde sevdalı sevdalı uçuyor, konayım mı konmayayım mı diye düşünüyormuş gibi çiçeğin önünde kanatlarını çırpıyor, süzülüyor, süzülüyor, sonra uzaklaşıyor, havada acayip kıvrımlar çizerek türlü cambazlıklar ediyor, yine dönüyor, çiçeğe yaklaşıyor, aynı oyunları tekrarlıyordu. Nihayet, çiçeğin önünde bir hayli süzüldükten sonra, kondu. Konar konmaz da çenesinin altına kıvrılmış olan hortumunu bir fil hortumu gibi uzatarak çiçeğin içine, dibine daldırdı. Belli ki kana kana bir şey içiyordu. İçtiği şey azaldıkça da başını ve hortumunu daha derinlere sokmak zorunda kalıyordu. Çiçeğin içine sokuldukça başı çiçeğin toz torbalarına sürtünüyor, çiçek sarsılıyor ve torbalardan sarı bir buğu gibi sızmış olan tozlarla başı, boynuzları, göğsü, her yanı sapsarı kesiliyor, pudralanıyordu. Artık kanmıştı. Yavaş yavaş geri çıkıyordu. Dışarı çıktıktan sonra ön ayaklarıyla yüzünü, gözünü sildi ve hemen uçtu, gitti.

- Artık düğünüm de başlıyor. Bu gelen ilk dünürdü, ilk düğün elçisi. Ona sarı tozumu yükledim ve başka bir çiğdeme yolladım.

- Bu elçi seni bu koskoca yamaçta, bu taşların, çalıların arasında nasıl gördü, nasıl buldu?

- Onlar da sizin gibi şatafatı severler. Reklam tekniğinin renk ve ışık oyunlarına kendilerini kap-

tırırlar. Çiçeklerimin parlak sarısı onun dikkatini çekmek, gönlünü çelmek içindir. Onun gözleri bu rengi iyi seçer. Akçiğdemin elçisi de bir gece kelebeğidir. Çünkü ak, gece karanlığında en iyi seçilen, en çok göze çarpan renktir. Bu renkler sizin otellerinize, dükkân ve gazinolarınıza müşteri çekmek için türlü renklerle yaptığınız afişlerden, ışık oyunlarından başka bir şey değildir.

- Ama biz reklamın kendisi için değil, reklam edilen şey için gideriz. Mesela bir lokantanın reklamına kapılır da içeri girersek yiyecek, içecek bir şeyler isteriz. Yoksa kuru reklama aldırış bile etmeyiz.

- Bizimkiler de öyle. Bu aşık beni ne gül hatırım için, ne de çiçeklerimin parlak sarısı için ziyaret eder. Onu da bana bağlayan şey, yazık ki dünyadaki alakaların en hasisi, yani menfaat duygusudur. İşte gördün. Konar konmaz onun için hazırladığım şerbeti sömürmeye başladı ve kana kana içtikten sonra bir lahza bile durmadan çekip gitti. Fakat ben de ona tatlı şerbetimi boşuna ikram etmedim. Bu ikrama karşılık onun da bana göreceği bir hizmet var: Şerbetimi öyle kolayca içivereceği yere koymadım, öyle yere koydum ki onu içmek için başını çiçeğimin içine soktuğu zaman, başı antenlerime sürtünsün ve böylece yırtılmak zorunda kalan veya zaten yırtılmış olan torbalarından dökülen tozlarım onun başına, göğsüne yüklensin ve bunları şerbetini içmek için gittiği başka bir çiğdeme iletsin.

İşte bir akkelebek daha. Bu da deminkinin tıpkısı: Biraz daha küçük, kanatlarının kenarı biraz yırtık. Belli ki çok dolaşmış; rüzgâr onu belki çıplak ağaç dallarına, belki kayalara çarpmış, kanatlarının kenarını yırtmış. Bu da öteki gibi aynı oyunları oynadı ve çiçeğe kondu. Ama bunun daha önce başka çiğdemlere konduğu besbelliydi. Çünkü başı, göğsü sapsarı kesilmişti. Bu da konarak işe başladı. Hortumunu saldı, azalan şerbetin dibine darı ekmek için çabalıyor, hiç durmadan kımıldıyor, başını daha derinlere sokuyordu. Kımıldadıkça da çiçeğin pistilleri kelebeğin başına sürtünüyor ve başındaki sarı tozları fırçalıyordu. Uçup gittikten sonra pistilin üç çatal olan tepesinde kelebeğin başından sürtünerek kalan tozlardan sarı bir kitlecik hasıl olmuştu ve çiğdem:

- Artık düğünüm başladı, diyordu. Bu sarı tozlar, içinde birer çiğdem canı olan erkek hücrelerdir. Pistilin ucunun tatlı ıslaklığında şişecekler, çatlayacaklar ve birer boru ile pistili delerek yumurtalığıma kadar gidecekler, yumurtalarımı dölleyecekler. Bu yumurtalardan tohumlar meydana gelecek ve tohumlarım olunca onları bu kısır toprağa saçacak ve onun şefkatine emanet edeceğim. Bu oldu mu, benim dünya yüzünde görülecek işim kalmamıştır artık. Sıcak günler gelmeden, hatta belki yarın, belki öbür gün, çiçeklerim solacak, yapraklarım yavaş yavaş sararmaya başlayacak. Köklerim büzülecek, büzüldükçe soğanımı daha derinlere, toprağın daha emniyetli katlarına çekecektir.

- Peki ama, kendi tozunla kendini tozlasan ve sana tozlarını taşımaktan başka bir faydası dokunmayan şu kelebek için bu kadar külfetlere katlanmasan olmaz mı?

- Yoo! Bunu hiç istemem. Kendi tozlarımla kendi yumurtaların döllense, bunlardan meydana gelecek tohumlar cılız ve çelimsiz olur. Buna siz de dikkat edersiniz. Çocuklarınız soysuz olmasın diye yakın akrabalarınızla evlenir misiniz? Biz de tozlarımızın, yani erkeklik tohumlarımızın, başka çiğdemlere gitmesini, kan karıştırmayı, böylece sağlam döllerin üremesini, dünyayı güzelleştiren değişikliğin artmasını isteriz. Senin anlayacağın biz de çeşitten hoşlanırız.

Mavi dumanlı havada bulutlar, beyaz koyu bulutlar beliriyordu. Beyazların bazıları yaz bulutları gibi yuvarlaktı. Fakat çoğu acayip birer hayvana benziyordu. Beyaz göğüslü, tüylerinden güneşin ışığı bin bir parıltıyla sızan buluttan hayvanlar... Bunların arasında koca bir kara bulut da vardı. Rüzgâr bulutları itiyor, bazıları ağır, bazıları daha çabuk ilerliyor, biri ötekini geçiyordu. Tuhaf bir yarış başlamıştı. Kara bulut hepsini geçti ve güneşin önüne bir perde gibi gerildi. Ortalığı bir loşluktur kapladı. Bu loşlukla beraber Ankara çiğdeminin çiçeği de yavaş yavaş kapanmaya başladı. Kapanışını adım adım takip edebiliyordum. Sarı renkli taç yaprakları yavaş yavaş yukarıya doğru kalkıyor, birbiri üzerine katlanıyorlardı. Nihayet iyice kapandılar.

Artık ne etaminler, ne de pistil görünüyordu. Çiğdem derin bir sükûta, ben de bulutların yarışını seyre dalmıştım. Bir alay karga, büyük bir şamata ile dereye sağıldılar ve derede uzun bir kavağın çıplak dallarına kondular. Gürültüleri hâlâ işitiliyordu. Gagalarını dallara sürterek temizliyorlar, birbirlerine sesleniyorlardı. Geri kalan başka bir grup da bunlara katıldı. Çıplak ve uzun kavağın tepesi acayip bir hal almıştı; dallarında sanki cehennemden çıkma marsık gibi kara yemişler belirmişti. Bu kargalar da tuhaf bir cemaat... Çingene, sürtük şeyler.

Karanlık açılıyor ortalık yine aydınlanıyordu. Başımı bulutlara doğru çevirdim. Yarış devam ediyordu. Artık güneş, kara buluttan kurtulmuş, bütün nurunu yine bol bol saçmaya başlamıştı. Ankara çiğdeminin kapanarak sarı bir muma dönmüş olan çiçeği açılmaya başlamıştı. Açıldı, gülümsüyordu.

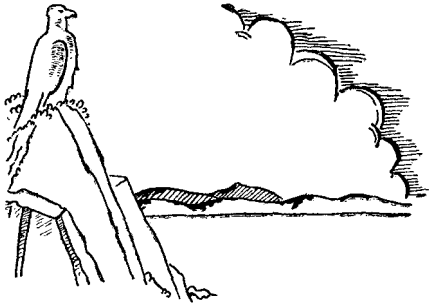
- Darılttım diye korktum. Niçin kapandın?

- Hayır, sana darılır mıyım hiç? Şu kara buluttan korktum da ondan. Ben sıcağı da, ışığı da sezerim. Karanlık ve soğuk olursa kapanırım. Her birinin içinde bir çiğdem canı bulunan şu sarı tozlarım yok mu? Bunlar pek naziktir. Islanırlarsa çürürler, üşürlerse donarlar. Bu kara bulut yere ya yağmur yahut da kar saçar. Yağmur da, kar da tozlarımı yıkar, siler süpürür, çürütür. Onun için ortalık soğuyunca, yahut kara bulutlar havayı bürüyünce hemen kapanırım ve böylece tozlarımı da, döllenecek yumurtamı da korurum. Sıcaklığın bir derece de-

ğişmesini bile sezerim. Benim böyle açılıp kapanmama botanikçiler "termonasti" derler ve bu hareketimin illiyetini, mekanizmasını anlamak için kafa patlatıp dururlar.

Ankara çiğdemiyle sohbetimiz burada bitmişti. "Seni işinden alıkoymayayım, daha fazla yormayayım" gibi âdet sözleri de söyledikten sonra gelecek bahar tekrar görüşmek üzere sözleşerek ayrıldım. Yamaçta tırmanıyor ve tepesine çıkarak şehrin ardında ufukları kızıla boyayan güneşin batmasını seyretmek istiyorum. Tepeye çıktım ve bir kayanın böğrüne oturdum. Yanı başımdan şimşek gibi bir çaylak geçti: Küçük, boz, atik bir çaylak. Dereye doğru sağıldı. Deredeki kargaların biri acı acı gaklamaya başladı. Ben bunun ne demek olduğunu biliyordum. Bu bir "alarm" idi. Başımı dereye doğru çevirince kargaların hep birden uçtuklarını gördüm. Süratli bir çevirme ile çaylağı ortalarına aldılar. Fakat, çaylak, avcılar gibi, daha çabuk uçuyor, birdenbire alçalıyor ve kanat çırpmadan bile çabucak yükseliyordu. Bu iniş çıkışlarda sarımtırak

göğsüne güneşin son ışıkları vurdukça kıvılcım gibi çakıyordu. Arada bir cüretli saldırışlar, süratli pikeler yapıyor ve kargalardan birine yıldırım gibi çarpıyordu. Ve karga düzenini kaybederek acı cıyaklarla hava boşluğunda teker meker aşağı yuvarlanıyor, neden sonra kendini toplayabiliyordu. Nihayet çaylak, karga alayından ayrıldı ve dumanlı ufuklarda gittikçe küçülerek görünmez oldu.

Şimdi tepede oturuyor ve cıgaramı tüttürüyordum. Bu yamaçta hem gençleşmiştim hem de bin yaşına basmıştım. Kendi kendime diyordum ki: Bu ıssızlık içinde, burada, insanın, benim şu otlardan, şu bulutlardan, şu yamacın taşlarından ne farkım var? Oh ne rahatım! Haydi Nelli gidelim...

Zavallı Söğütler

Alfred de Musset söğüt ağacını pek severmiş. Bir şiirinde mezarına bir söğüt dikilmesini vasiyet etmiş. Şair öldükten sonra bu dileği yerine getirilmiş; Paris'te Père-Lachaise'deki mezarına bir söğüt dikilmiş. Bu söğüt büyümüş, güzel bir ağaç olmuş. Neden sonra ömrü tükenince kurumuş gitmiş. Lakin o da Musset gibi dünya ünlülerinden olmuş.

Söğüdü ben de severim. Hem benim sevgim Musset'ninki gibi yalnız sembolik de değildir. Söğüt benim sanki hemşerimdir. Yazın bozkırın parlak sıcaklığına serin bir yeşillik katan tek ağaç

odur. Onu sevmemiz için yalnız bu fazileti yeter, üstelik başka nice faydaları da vardır. Sonra söğütler her zaman güzeldirler: Yazın narin, ince yeşil yapraklı iken, kışın yapraksız koyu, kesik ve ağır başlı iken, baharda sıcak sarı dalları çiçeklerle süslü, keyifli ve iştihalı iken ne güzeldir söğüt ağaçları... Bozkır özlerinin kıyılarında katar katar uzayan, dalgın dalları temiz, şırıl şırıl sularda yıkanan o mesut söğüt ağaçları...

Fakat burada sözünü etmek istediğim onlar değil, bahtsız söğütlerdir; Sağlık Bakanlığı'ndan Cebeci'ye giden caddenin sağında, otobüs garajının karşısındaki küçük kavak korusunun içindeki talihsiz söğütler. Bu küçük koru kurulurken kavakların arasına söğütler de dikilmiş. Kim bilir neden? Belki söğütle kavak akrabadır, bir ailedendir diye, belki de bu alan çabuk yeşersin diye. Fakat olur mu ya? Kardeş olsalar bile, kardeşi kardeş yaratmış rızkını ayrı yaratmış. Şimdi kavaklar büyümüş, delikanlı olmuşlar, boy atmışlar. Bunların aralarına sıkışan söğütler de onlardan aşağı kalmamak için

uzamışlar uzamışlar, fakat söğütlükten çıkarak başka bir şey olmuşlar. Ne yapsınlar, yaşamak için uzamak, kavakların gölgesinden kurtularak ışığa kavuşmak lazım. Çünkü yeşil bitkilerin, en küçüğünden mikroskobik suyosunundan tutun da en büyüklerine, ulu çınarlara kadar hepsi, ışıksız edemezler. Karanlıkta yavaş yavaş kurur giderler.

Siz hiç, bir ormanda, yeşil bitkilerin kurabildikleri en muhteşem sosyal toplulukta gezdiniz mi? Ve orada orman halkının ışığa hücumunu gördünüz mü? Ormanda dev ağaçların altında parmak kalınlığında, adam boyunda yaşlı fidanlar vardır. Bunlar en az yirmi otuz yaşındadırlar. Bu ihtiyar delikanlılar ağır ağır büyümek, yoksulluğa, sıkıntıya, ışıksızlığa alışmak zorundadırlar. Bekleyecekler; yanı başındaki, tepelerindeki kodaman ağaçlardan biri gününü bitirinceye, sıradan çekilinceye kadar bekleyecekler. Sonra onların orman havasında kapladığı yeri almak için çabuk çabuk uzayacaklar, ferah ferah büyüyeceklerdir. Ama orman cemaatinde herkes onlar gibi sabırlı olmaz ya! Baktılar ki kodamanların gölgesinden kurtulmak için bunların sırtına binmekten başka çare yok; hemen onlara sarılmaya, tepelerine tırmanmaya başlarlar. Bunlar,

açıkgöz sarmaşıklardır. Başkaları, daha kurnazları toprakla ilgilerini büsbütün keserek ağaç dallarının çatallarına, kovuklarına yerleşerek hep yükseklere, hep gün gören yerlere yerleşirler. Bazı fırsat düşkünleri de baharda ağaçlar yapraklanmadan, güneş ışığı çıplak dallar arasından toprağı yaladığı zaman sürerler, bir iki hafta içinde yapraklanır, çiçeklenirler ve ağaçlar yapraklanıp orman altı loş hale gelmeden önce toprak üstündeki işlerini biti-

rip bu kısa bahar rüyasını bir daha görmek için bütün yıl uykuya dalarlar.

Her sosyal toplulukta olduğu gibi tabii ormanda da kanaatkâr kişiler bulunur. Bunlar da orman altında yetişen ve gün ışığının onda biri ile yetinen gölge bitkileridir. Bunların, üstlerindeki çalıların, hatta onların tepesindeki koca ağaçların alt dallarının yaprakları, orman tacından sızacak kıt ışığın son damlasını kaçırmadan içmek için yüzlerini hep güne doğru çevirirler.

Bütün yapraklar ışık duyularıyla en elverişli yönü seçerek güneşle yer arasına sımsıkı bir perde çekerler. Onun için orman altı loş, gün görmez olur.

Fakat bizim söğütler, bu küçük korudaki aksöğütler güneş çocuğudurlar. Hem de güneşin en parlak olduğu yerlerde sere serpe, boyuna enine büyüyen güneş çocukları... Bir ormanda güne kavuşmak için birbirleriyle uzama yarışına çıkan ağaçlar gibi bunlar, kavaklarla boy ölçüşmeye kalkmışlar, büyümüşler, uzamışlar, bazıları tez canlılıkla kavakları bile aşmışlar. Fakat tabiat herkesin her çeşit kabiliyetine bir sınır çizmiş ve onun için bu zavallı söğütlerin çoğunun şimdiden beli bükülmüş. Aman bunaldık, boğuluyoruz diye bağırıyorlarmış gibi bir halleri var. Kavaklar ağır, temkinli, bildikleri gibi büyüyorlar. Tabii yarışı kazanacaklar. Ve söğütler, son nefesini verirken: "Biraz daha ışık" diyen Goethe gibi ışık ışık diye bağıra bağıra can verecekler. Zavallı söğütler!

Keltepe Ormanlarında Bir Gün

Geçen yaz iki ahbabıma gezileri, yazıları anlatıyordum. İki sene önce gördüğüm, hep bir daha gitmek isteyip de gidemediğim Karabük ormanlarını artık sonbaharda bir daha gezeceğimi söylemiştim. Birlikte gelmek istediler. Cumhuriyet Bayramı için sözleştik. Onlar İstanbul'dan vapurla Zonguldak'a gelecekler, oradan Karabük'e gideceklerdi, ben de Ankara'dan; 27 Kasım'da Karabük'te buluşacaktık. Dediğimiz gibi yaptık. Karabük'te buluştuk ve Karabük Orman İşletmesi'nin konukevinde geceledik. Karabük'e ben onlardan biraz önce vardığım için ev sa-

hipleriyle, ormancılarla kararlaştırmıştım; ertesi gün Keltepe'ye çıkacaktık. Keltepe benim iki sene önce mimlediğim ve bir daha görmek istediğim yerlerden biri idi.

Sabah perdeyi kaldırıp pencereden baktım. Oh!.. Ne iyi, hava güzel, Karabük'ü çevreleyen tepelerin hepsi aydınlık içinde. Fakat güneşin yalayamadığı derelerden sis kalkmamış, daha şafak. İşletmenin karşısındaki Öğleyeli Köyü'nün birbirinden uzak uzak evlerinin yarısı bile görünmüyor. Köyün altındaki işletme ile köy arasında akan Soğanlı Çayı'nın oyduğu derenin üstü mosmor sisle kaplı. Köy derenin öte yanında ve ancak yarısı sis bulutunun üstünde. Ama çok geçmiyor: Safranbolu'ya yaslanan tepelerin gölgesinden kurtulan evlerin üstünden güneş, sisi silip süpürüyor ve köyün manzarası ev ev sisten çıkarak tamamlanıyor. Köyün ardındaki çıplak yamaca gözüm kayınca aklıma geliyor: İki yıl önce o yamaca çıkmıştım, depremin yarıp ikiye böldüğü bir sırttı; derin geniş ve uzun yer yarığını ürpere ürpere orada görmüştüm. Sırtın üstünde geceleyen bir yolcu kafilesinden birkaç kişi, yer çatlayınca elli-altmış adım kadar geniş,

bir o kadar derin olan yer yarığının öte başında, gerisi de bu yanında kalmış. Bereket versin kimseye bir şey olmamış.

Erkence hazırlanıp otomobile atladık. Karabük'ün önünden geçerek Keltepe yolunu tuttuk.

Karabük, şimdi Ankara'nın Yenişehir'i gibi yeni bir şehir. Sokakları, evleri tıpkı Yenişehir'inki gibi. Caddelerine bile Yenişehir'deki gibi yalancı akasyalar dikilmiş. Ne ayıp ne ayıp! Çünkü Karabük, biliyor musunuz, ne demek? Kara Orman demek. Fakat kim bilir ne zaman Karabük (Kara Orman) imiş. Ormanlar çoktan Karabük'ü çevreleyen dağların tepesine çekilmiş ve bucak şimdi çepeçevre stepin, zorla yaratılan bir stepin içine kurulmuş. Fakat bu stepi, bugünkü Karabük'ü kuranlar yapmış sanmayın. Eski Karabük'ün ve çevresindeki köylerin ahalisi öyle münasip görmüşler. Bucağın kenarında, sağda solda tek tük yaşlı meşeler, ihtiyar karaağaçlar, münzevi çamlar kalmış. Karabük sokaklarındaki akasyalar bunlara bön bön bakıyorlar. Ben daha tuhafını da gördüm: Geçen bayramda Kızılcahamam ormanlarını gezmiştim. Kızılcahamam Gerede yolunun iki yanındaki tepelerde, ulaşılması zor doruklarda toplu ormanlar var. Orada da ormanları harap olan bütün bölgelerde olduğu gibi yolun uza-

ğında ve yakınında yer yer andaçlar, bir çam, bir ardıç, meşe ve bol bol ahlat görürsünüz. Fakat yol boyunca kilometrelerce akasya dikilmiş. Hadi şehir ve kasabaların sokaklarını, parklarını ağaçlamak için yat ağaçlara, hele orman bölgelerinin dışındaki şehir ve kasabalar olursa, belki bir şey denemez. Fakat kırların, ormanların da bir estetiği var. Bir resimde sırıtan çiğ bir renk, sanatseverlerin zevkini nasıl kaçırırsa, kırlarda ormanlarda has olmayan iğreti şeyler de tabiat sevenlerin keyfini kaçırır.

Çelik fabrikalarının yanından akan Araç Çayı'yla Öğleyeli Köyü'nün altından geçen Soğanlı Çayı, Karabük'ün önünde birbirine kavuşurlar. Kavuşaç yerinin üstündeki köprüden geçer geçmez yokuşa sarıyor, yükselmeye başlıyoruz. Bu kısa dönemeçli dik yokuşu çıktıktan sonra fabrikaların yanındaki yamacın üstündeki çam adacığını daha yakından görüyoruz. Bu da eski Karabük'ün artığı. Bu çamlar nasıl olmuş da kalmışlar? Ama şimdi de bir sınav geçiriyorlar. Çünkü yüksek fırınların bacalarına oldukça yakınlar. Bacalardan gece gündüz, bütün ay, bütün yıl durmadan tüten dumanlarla yayılan gazlar, bakalım, bu çamlığa bir zarar verecek mi? Gaz derdi, Avrupa'da endüstri bölgelerinde fabrikalarla ormancılar ve çiftçiler arasında bitmez tükenmez bir çekişme ve yargı konusudur.

Yolumuzdaki dönemeci dönerken önümüze serilivereń Karabük'ü bir de yukardan gördükten sonra hep açıkta, çıplak açmalar içinden, orman örtü-

sü yakılıp sökülen veya kesilip yıkılan yerlerden gidiyoruz. Az sonra bağları bahçeleri çitlerle çevrili bir köyün yanından geçiyoruz: Çerçiler Köyü.

Gene hep açmalar içinden, toprakları çoktan yozlaşmış olan tarlaların kenarından ilerliyor ve yükseliyoruz.

Epeyce yükseldik, göz alanımız da epeyce genişledi. Fakat karşımıza çıkan Arıcık önümüzü kapadı. Arıcık Dağı'nın etekleri çıplak, böğrü nokta noktadır. Bu kara noktalar seyrelen çamlar olacak. Tabii eteklerden kesmek de iletmek de kolay. Yukarıları, çamlar kesilmediklerinden sırt sırta verdikleri için, yeşil ve yeşilliğin üstü, tepeye yakın kızıl. Demek ki orada yayvan yapraklı ağaçlar da var.

Çerçiler köyünün üst sınırını geçiyoruz. Daha açmalar içindeyiz. Yol kenarında, sürülemeyen taşlıklarda kadın tuzlukları, karaçalılar ve bodur ardıçlar var. Bunlar steple ormanın birbirine kavuştukları kuşakta çok olur. Halbuki bu kuşak ne kadar uzaktadır. Buradan yüzümüzü Ankara'ya doğru çevirelim ve ilerleyelim. Bu dikenli çalıların hüküm sürdüğü kuşağa, ta Kızılcahamam'ın öte yanında, Kargasekmez'de, hatta daha daha gerilerde Ankara'nın burnunun dibinde, Kurtboğazı'nda rastlarız. Ama bunlar orman içinde, orman altında da bulunur ve orman yok olduktan sonra arsız oldukları ve dikenli dallarına keçiler iltifat etmedikleri için böyle de kalabilirler.

Gözümüzü az sağa kaydırınca Tekir Dağı'nı görüyoruz. Ne güzel ad takmışlar bu dağa! Doruğu som, kaplan gibi tekir ve sarp kayalardan. Az solundaki yeşerti de Büyükdüz imiş. Büyükdüz de hiç unutamayacağım ve bir daha gideceğim yerlerden biridir. Yeşilin çeşitlerini ben orada keşfetmiştim. Baklabostan bölgesinin karşısına Büyükdüz ormanlarının eteği sarkar. Bütün yamaç dikine karışık ormanlar, çeşitli yayvan yapraklı ağaçlar ormanıyla örtülüdür. Bu yamaç ne Tekir, ne Arıcık, ne de ötekiler gibi benli benekli değil, bir yeşil cennettir. Yeşilin varyasyonlarını, yapraklı ormanlarda görmeli. O yamacı ne kadar süzmüştüm: Her yer, her ağaç yeşildi, fakat her ağaç bir başka yeşildi. Kendimi zorluyor, bu yeşillerin birkaçına, yedi sekizine bir ad yakıştırabiliyor; yüzlercesine bir ad bulamadan haddimi biliyordum. Fakat insan değil miyiz? Kendi kendime bir teselli buluyor ve diyordum ki, bu yeşillerin adlarını bilmesem bile neden bu kadar çeşitli olduklarını biliyorum ya!

Sol yanımızda güneş yükseliyor. Üzerinde gittiğimiz plato iyice aydınlanarak üstündeki her şey, irili ufaklı çalılar, ağaçlar, kayalar her şey apaçık gözüküyor. Bu platonun gözün kavrayabildiği son sınırı bile belli. Çünkü Arıcık Dağı'nın yeşil, sarı, kırmızı, alaca bulaca yüzü bu platoya fon oluyor. Duruyor etrafı seyrediyoruz. Oh yaşadık! Ormanları gezmek için zamanı ne iyi seçmişim: Tam yap-

rak dökümü; onun için Arıcık Dağı'nın yüzü elvan elvan. Karşıdan da Keltepe bize cakalı cakalı bakıyor. Onun da çıplak başının altında koyu yeşil köknarların arasında sarı, kırmızı, bordo, pas renkli benler var. Sol yanımız çıplak; dalgalı irili ufaklı tepeciklerle yükseliyor. Oraya buraya tek ağaçlar, çift ağaçlar, üç ağaçlar, küme küme ağaçlar ve çalılar serpilmiş. Seller küçüklü büyüklü dereler oymuş, yarlar açmış. Bunların gölgede kalan doğu yamaçları karanlık, loş kuytularla güneşin aydınlattığı parlak tümsekler yan yana dizilmiş. Yer yer kaymalar; yer, toprak kaymaları var.

Yolumuzun üzerindeki Kadıköyü'nden geçiyoruz. Az sonra başka bir köye Kızdap Köyü'ne geliyoruz. Bu köyler, Orta Anadolu köylerine hiç benzemiyor. Evleri kuruluşları bambaşka, parça parça. Şurda köyün bir mahallesi, yedi-sekiz, on-yirmi ev var; karşı yamaçta köyün öteki mahallesi, üç-beş, sekiz-dokuz ev. Belki berideki yarın içinde, öteki sırtın ardında da başka mahalleler vardır. Orman köyleri böyledir bizde.

Göçmen bir aile, iki aile yolunu bulup punduna getirdi mi orman içinde birkaç evlek, birkaç dönüm yer açar. Ya keser ya yakar. Bu açmaya çabucak iğreti bir ev kondurur. Yavaş yavaş genişler: Bahçelik tarlalık yerler açar, yerleşir. Sonra köyüne bir mektup salar. Orman bölgesinde toprak ve geçim kıttır. Sıkıntıda olan hısımlarını çağırır. Evler üremeye başlar. Köyün ilk mahallesi kurulmuş-

tur. Ama artık hükümet olanı biteni haber almış, köyün ve ormanın sınırını belli etmiştir. Sonradan göçen hemşerilerin kuracakları mahalleler, ister istemez, köyün ilk mahallesine eklenemeyecekler, biraz uzakta olacaklardır.

Orman dibinde, orman içinde kereste bol olur. Her çeşit araç, her şey odundan tahtadan yapılır, tabii evler de. Karadeniz köylerinin evleri de kuruluşları gibi bozkır köylerininkine benzemezler. Bozkırda evler bir katlıdır. Topraktan yapılır, toprakla örtülür. Karadeniz'de evler iki katlıdır, ağaçtan yapılır, ağaçla örtülür. Orman evlerinin yapı tarzına hımış denir. Bu evlerin iskeleti birbirine eklenen dilmelerden, direklerden kurulur. Camiler, minareler de hımıştır, ağaçtandır. Fakat bu evlerin, bu koca konak gibi büyük evlerin içinde bir tanesinin bile yapısı tamamlanmamıştır. Çoğunun ikinci katında ya divanhanenin veya birkaç odanın, bütün katın veya yarısının ne pencereleri takılmış, ne sıvaları sıvanmış, ne de tavan ve döşemeleri döşenmiştir; yarım bırakılmıştır. Bunların tavanında duvarlarında asılı duran mısır koçanlarından, tütün yaprağı dizilerinden ve torbalardan ev sahiplerinin bu oda ve sofalardan bir ambar gibi faydalanmak istediklerini sanmayınız. Hayır, evin yapısını tamamlamak iyi sayılmazmış da ondan. Bu evlerin içinde duvarları üst üste tomruk yığmalarından yapılan Alpler'deki orman evlerini andıranlar da vardır. Hımış evlerin damları, Doğu

Karadeniz kıyılarında hartama, Batı Karadeniz kıyılarında pedavra denilen ince tahtalarla örtülür. Bu tahta kiremitler seçme ağaçlardan yapılır. İyi pedavra verecek ağaç ele geçirilinceye kadar ormanda birçok ağacın gövdesine ayna denilen yaralar açılır, canlarına okunur. Kar, yağmur, ormanın hep nemli havası pedavraları çabuk küflendirir, çürütür ve damın pedavraları aktarma edilmek için gene canım ağaçlara kıyılır.

Eski Germenler orman içinde yaşarlarmış. Uygarlaşmaya başlayınca köylerini kentlerini onlar da ağaçlardan kurmuşlar. Evlerine binlerce yıl içinde yaşadıkları ormanlarda alıştıkları havayı yadırgamayacak bir biçim vermeye çalışmışlar. Evlerinin duvarlarını, kapılarını, raflarını, pencerelerini eskiden ormanda sevdikleri şeylerin resimleriyle, motifleriyle süslemişler; gotiği benimsemişler. Güney Almanya'da eskiden kalan ve hâlâ duran ilk gotik yapıları ahşaptır. Ahşap gotik, taş ve harç gotiğe çok sonra çevrilmiştir. Almanlar gotiğin kayın ormanlarından çıktığını söylerler ve kayın ormanlarını kayın katedrali diye överler. Kayın ormanlarında, gotik şaheserlerinden olan, duvarlarında, kapılarında, sütunlarında, pencerelerindeki süslemelerde roman hayvan ve bitkilerinin motifleri bulunan Münster Katedrali'ndeymiş gibi göğe ve ötesine tahassür duyulduğunu söylerler. Şüphesiz ormanları sevmek ve sevdirmek için ne söylerlerse haklıdırlar.

Hımış evler bizim coğrafyamızda bir sınır belgesidir. Ankara'dan çıkınız, Kastamonu yolunu tutarsanız Ilgaz'a kadar kerpiç evli köylerden geçersiniz. Bolu'ya doğru giderseniz, Kızılcahamam'ın hemen ötesinde kerpiç köyler biter, hımış köyler başlar. Kerpiç köylerin bittiği yerde hımış evli köyleri bir çizgiyle birleştirirseniz, steple ormanın sınırını, hem de en eski sınırını çizmiş olursunuz.

Kızdap Köyü'nden çıkınca, köyün ardındaki yeşillikler içinde kırmızı tuğla yığınları görüyoruz. Kereste ölçülü, pedavra yasak, ne olacak? Tabii tuğla harmanı kurulacak. Keltepe orman bölgesinin yapıları da bu harmanın tuğlalarından yapılmış. Fakat ormana tuğla çimento girerken, ormanda yeni yapılar biterken dikkat ister, ormanda bilenmiş zevk ister. Ormana, ormanın yapısı bulunmalı, ormana, ormanın yolu yapılmalı, ormana sonradan katılan her şey, ormanın somluğu, bütünlüğü içinde yadırganmamalı!

Tuğla harmanının yanından geçtikten sonra çok gitmeden önümüzde bir koru beliriyor. Yaklaşınca anlıyoruz ki bu bir köy mezarlığıdır. Mezarlıktaki meşelere, gölgelerinde yatan hısım akrabanın hürmetine dokunulmamış. Ve meşeler alabildiğine büyümüşler, gelişmişler, yaşlanmışlar. Hatırlıyorum: Geçen seferki gezimde Cildikısık bölgesine giderken de böyle bir mezarlık görmüştüm. Sobran Köyü'nün ardıçlı mezarlığı. Şimdi yanından geçtiğimiz meşeli mezarlık, Yordan Köyü'nün mezarlığı imiş.

Ve işte evleri, hayatları, ağaçtan yalaklı çeşmesi, tahta minaresi ve her şeyiyle deminkilerin tıpkısı olan Yordan Köyü'ne de varıyor ve geçiyoruz.

Yordan Köyü'nün de bahçeleri çitlerle çevrili ve çitler, aklı karalı, allı morlu yemişlerle bezenmiş olan çitler bu mevsimde ne kadar süslü ne kadar cicili bicili. Dayanamıyor, otomobilden inip bu çitlerin birinin yanından yürüyerek, yakından görmek istiyorum. İşte bu siyah küpe gibi sallanan küçük salkımlar *Berberis* yemişleri. Birkaç adım sonra çakal eriğinin yeşiller içinde zor seçilen buzlu mor yemişlerini de görüyorum. Fakat alıcın sarısı, akdikenin kırmızısı, papaztakkesinin pembesi, böğürtlen, kuşburnu ve *Smilax*'ın kırmızıları, koyu yeşil içinden hemen göze çarpıyor. Hele mercanları andıran ve pıtrak gibi al meyvelerden dalları görünmeyen *Cotoneaster*'ler ne güzel! Akasmanın beyaz tüylü yemişleri de olmuş ve yer yer çitleri, hele çitler içinde kesilmeden kalan ve boylanan ağaçları, frenklerin üzerine kar yağmış hissini vermek için pamuklarla süsledikleri Noel ağaçları gibi bembeyaz olmuş. Bütün bu çalıların, tırmanıcıların ve sarmaşıkların dal dala, diken dikene, sülük sülüğe sarılarak, örülerek, eğilerek bükülerek meydana getirdikleri örgü ne sık! Kendi haline bırakılan bir yerde toprak ve iklim nelere izin verirse oluş ve çözülüşün kanunları da onlara izin verir. Bütün bu çalılar, sarmaşıklar ve altlarındaki otlar hep orman cemaatindendirler. Dikenli

çalıların çoğu ormanın alt katında yetişir. Fakat sarmaşıklar, ormanın üst katına kadar çıkarlar. Ormanda hayat sahası, yalnız orman köyleri için değil, orman halkının kendisi için; otlar, çalılar ağaçlar için bile dardır. Bu darlık ve sıklık içinde yaşayan bitkilerin hepsi için toprağın altında da, üstünde de mekân ve imkân ölçülüdür. Orman hayatını düzenleyen yasanın hiç şakası yoktur. Orman altında her yıl milyonlarca fide, fidan gün görmediği için kahrolur gider. İşte yükseklerden bakınca orman bölgesindeki açmalar içinde kurulan köylerin tarla ve bahçelerini çevreleyen ve büyük manzaraya ayrı bir çeşni katan bu çitler, üst katı devrilen ormanın alt katı ve artığıdırlar.

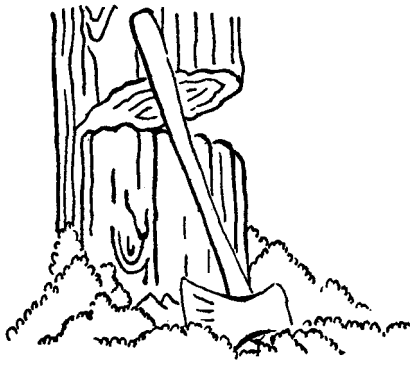
Buradan da etekleri yeşil çamlarla örtülü Keltepe'ye biraz baktıktan sonra gene yola koyuluyoruz. Üst böğründen ilerlediğimiz derenin sonuna varıyor ve bir değirmen oluğunun altından geçerek biraz önce karşıdan seyrettiğimiz Yapalca yokuşuna sarıyoruz. Derenin karşı yamacından merakımızı çeken kırmızı yapraklı çalılara bakıyor; bunların sakız olduklarını anlıyoruz. Aşağıdaki Karabük çevrelerinde boylu boslu kocaman birer ağaç olan sakızlar burada bir iki karışı aşamayan minnacık birer çalı olmuşlar. Yapalca yokuşunu tırmanıp dönemeci dönünce hemen bir çam gençliğine dalıyoruz. Artık 1200-1300 metredeyiz ve soğuğa dayanıklı yüksek ormanlar basamağındayız. Güzel bir çam ormanına giriyoruz. Buraya, bu

yüksekliğe çıkıncaya kadar rastladığımız ilk orman. Onun için burada kısa da olsa biraz eğleşmeye değer. Otomobilden çıkar çıkmaz hoş reçine kokulu bir hava teneffüs etmeye başlayınca kaç saatten beri kokladığımız benzin kokusunun verdiği ağırlıktan kurtuluvermiş gibi oluyoruz. Hepimiz dağılıyoruz, ama hepimiz ağaçlara, muhteşem çamlara hayranız. Hem de sadece dıştan görünüşlerine, heybetlerine, biçimlerine, sakin, sessiz duruşlarına bir heykel seyredermiş gibi hayranız. Onların büyük eserlerini, kendi kendilerini yaratışlarını düşünmeden bile...

Ağaç, tabiatın, bitkinin teknik ve sanat zekâsının başarabildiği güzel ve olgun varlık, bakın, insana ne çok benziyor. Şu gövdesi bir sütun gibi yükselen muhteşem ağaç, bir sarıçamdır. Yanı başındakiler ve bu ormandaki on binlercesi de sarıçamdır. Fakat bakın, hiçbiri ötekinin tıpkısı değil. Hepsinin, her birinin ayrı bir kişiliği var; insan gibi.

Ferahlatılan kesimlerde keyifli ve dinç bir gençlik fışkırmış. Hep bir boy, hepsi fidan gibi, sporcu bir gençlik. Orman gençlerinin ömrü birbirleriyle boy ölçüşme, uzama yarışıyla geçer. Çünkü güdük kalan gölgede kalır. Gün görmeyen kurur gider.

Demin Kadıköyü'ne varmadan uzaktan yemyeşil bayırlarından pek hoşlandığımız Gülveren Tepesi'nin şimdi buradan başka bir yanını görüyoruz. Doğu yamacı yemyeşil ormanlarla örtülü olan Gülveren Tepesi'nin kuzey yamacı çırılçıplak. Çünkü

ortaya küçük bir köy, Kayı Köyü sokulmuş. Bütün yamaç çizgi çizgi sel yatakları, kısır tarlalar ve çitlerle allak bullak olmuş. Bu güzel tepenin öte yüzünün şirinliğini gördükten sonra bu yüzünün perişanlığını ve bu perişanlığın büyük manzaraya kattığı tatsızlığı görünce insanın içi burkuluyor.

Ne yapmalı da ormanlarımızı kurtarmalıyız? Koruculari mı çoğaltmalı, eskisi gibi ormanlara asker mi koymalı? Yoksa halkımıza ormanların faydalarını, ormanlardan kereste, odun elde ettiğimizi, ormanların havayı temizlediğini, ormanların selleri önlediklerini, ormanların çayları dereleri beslediklerini, kuraklığın, kıtlığın önüne geçtiklerini, ormanların yamaçlardan, kumsallardan toprağın akıp gitmesine karşı koyduklarını, daha söylenen birçok şeyi mi anlatmalıyız? Elbette bunları da söylemeli, bunları da anlatmalıyız, ama halkımı-

za ilkin ormanın bir ağaç tarlası olmadığını, orman toprağının da tarım toprağı olmadığını, hatta toprak olmadığını anlatmalı, onun, şu dünya işleri hakkındaki düşüncelerimizin çoğunda yaptığımız gibi, orman anlayışında bir değişiklik yapmalıyız.

Bakın şu ormanın altına, şu üstüne oturduğumuz yumuşak yere! Kuru çam yaprakları, kırık dallar, kuru kabuklar, kadife gibi yosunlar ve taze çimenler arasından yeşil püskül gibi fışkıran çam fidecikleri... Kuru yapraklar arasından zar zor yürüyen, nereye gittikleri bilinmeyen karıncalardan ve şu kuru dalın altında pusu kurmuş bekleyen örümcekten başka bir şey görüyor musunuz? Ama durun, kuru ve çürük yaprak örtüsünü kaldıralım. Bakın, koyu renkli, toprak gibi bir şey çıkıyor. Fakat bu, toprak değil, bildiğimiz tarla bahçe toprağı gibi değil, yapısı dokusu, bileşimi bambaşka bir şey. İşte bu humustur. Humus, kuruyan ağaçların dökülen yaprakların, kırılan dalların velhasıl orman artıklarının çürümesinden, çözülüp değişmesinden meydana gelir. Tabii humus içinde taşlardan, kayalardan çözülen çakıllar, kum, besin mineralleri de bulunur. Orman kendi yarattığı humus üstünde barınır, humustan geçinir. Bakın humusun üstündeki çürük yaprakların altındaki salyangozlara. İşte kıvrak bir çıyan, hop diye yusyuvarlak olan tespihböceklerine ve çevik kıvrımlarla kaçmaya çabalayan kırkayağa, küçüklü büyüklü pırıl pırıl, sarılı, yeşilli, morlu uyuşuk böceklere. Bakın bakın nasıl kımıldanıyorlar,

kaynaşıyorlar, küçük tünellerine sokularak kaçışıyorlar. Durun, bu koyu renkli humusu biraz eşelim. İşte bakın daha aşağılarda, daha derinlerde solucanlar ve böcek larvaları da var. Fakat humus içinde, humus renginde daha göremediğimiz neler var! Bu kara toprak gibi şeylerden bir avuç alsak da ince bir kalburda elesek daha ne tonton yaratıklar göreceğiz. Gündüzleri yerin içinde, yaprak altlarında yuva ve oyuklarında saklanan bu çıyanların, böceklerin, kurtların, solucanların çoğu akşam olunca yeryüzüne çıkarlar; gezinirler, avlanırlar, dövüşürler, çekişirler, sevişirler. Görüyorsunuz ya, humus toprak değil, sanki bir hayvanat bahçesi, binlerce, milyonlarca hayvanın yuvasıdır. Kat kat dehlizler, galeriler, tünellerle delik deşiktir. Bu kara kitle içinde yaşayan hayvanların hepsinin ormanın hayat düzeninde kader ve kararınca işi vardır. Orman altına düşen her yaprağın, çürüyen her kütüğün, kırılan her dalın, kuruyan her ağacın, ormanda ölen kuşun, sincabın, geyiğin cenazesini mantarlarla işbirliği ederek bu küçük böcekler kaldırırlar; onları parçalar, delik deşik ederler; öğütürler, orman toprağına karıştırırlar. Onların kadavralarının, cansız ve çirkin artıklarının bileşiminde ormanın geçimine yarayan ne varsa hepsini humusa karıştırırlar. Böylece ormanın güzelliğine, tazeliğine yakışmayan çürük çarık, kuru ve ölü şeylerin tiksindirici çirkinliklerini ortadan kaldırarak onlardan yeni güzelliklerin, yeni tazeliklerin türemesini sağlarlar.

Orman toprağının sırrını bu kadarcık sanmayın. Hayır, orman toprağında bir de gözle görülemeyen, olduklarından yüz defa, bin defa büyütüldükten sonra görülebilen en küçükler âlemi vardır. Bunlar da suyosunları, mantarlar ve bakterilerdir. Hele bu sonuncuları... 500 tanesini yan yana dizsek boyları ancak bir milimetreyi bulan bu bakterilerle mantarlar da orman ve onun artıklarıyla geçinirler. Fakat bunların işi hepsininkinden daha zorludur. Bütün canlılar için en önemli besin maddelerinden biri olan ve yerde bulunmayan azotu havadan alıp toprağa katan ve ham azotu durmadan değiştiren, yeşil bitkilerin faydalanabileceği bileşime çeviren bu bakterilerdir. Bütün orman cemaati, kurtlar, kuşlar, otlar, ağaçlar, dünyada canlı ne varsa, hayatlarını onlara borçludurlar. Görüyorsunuz ya, orman toprağı, ormanın bir parçası, bir organıdır. Çünkü orman, toprağını da kendini de kendi yaratan bir varlıktır. Orman, topraktan tutun da toprağın içinde yaşayan sayısız hayvan ve bitkiden toprağın üstündeki en yüksek ağacın zirvesine kadar, yosunlarıyla, mantarları, otları, çalı ve ağaçlarıyla ve bütün bu bitkiler üzerinde yaşamaya alışmış olan kurtları, kuşlarıyla milyonlarca, milyarlarca canlı varlığın hayat ve kader ortaklığı ettiği bir birliktir; yüksek ve bileşik bir organizmadır; bir bütündür. Orman varlığı içine karışan her canlı, her şey bu organizmanın bir organıdır. Ormanda hayat, ormanın kendi yasasına göre düzen-

lidir. Ormana yapılan bilgisiz ve hoyrat müdahale, ormanın hayat düzenini bozar. Orman kesilir, yakılır da orman yeri sürülüp ekilirse orman toprağından içinde saklı ve toplu olan besinle bir iki yıl ürün alınabilir. Fakat topraktaki bereket bir yandan ürünle alınır, bir yandan da besin maddeleri, yağmur sularıyla sellerle yıkanır, akar gider. Eğri yamaçlar üstünde ince bir tabaka olan sağ toprağı tutan ağaç kökleri de çürüyüp gittiğinden humusu seller alır, fırtınalar savurur. Birkaç yıl sonra açma, orman yerinde yapılan tarla yozlaşır, kıraçlaşır; beti bereketi kalmaz. Ormanı açanın eli gene böğründe kalır, ya yeniden orman bozmak, yahut da göçebelik etmek zorunda kalır. Ve o güzel yeşil vadiler, zümrüt tepeler, işte karşımızdaki zavallı Gülveren Tepesi'nin haline döner.

Burada çok durmayalım; on-on beş dakikada ormanın tepesine çıkıp manzarayı biraz yüksekten daha iyi kucaklarız diye arabamıza dönerek gene yola koyuluyoruz. Az sonra sabahleyin çok uzaklardan hayal meyal seçebildiğimiz Karaağaç Köyü'nün alt mahallesinden geçiyoruz. Ve bir dönemeci dönerken karşımıza çıkan yeni binalardan Keltepe bölge merkezine yaklaştığınızı anlıyoruz. Fakat bölgeye gitmeden Belen Yaylası yoluna sapıyor birkaç kilometre çıktıktan sonra kırk-elli metre kadar yükseliyor ve duruyoruz. İki sene önceki gelişimde de burada durmuştuk. Gene hep dağılıyoruz. Herkes keyfince seçtiği bir yana dönüyor ve ormana dalı-

yor. Ben iki sene önce çıktığım sırta tırmanıyorum. Oradan üç yanı, hele şimdi güz esvaplarını giymiş olan, soyuk ormanlarını doya doya seyretmek kabil. Sonra bu sırtın üzerindeki kayaların arasında iki sene önce gördüğüm çam fidanlarını da merak ediyorum. Sırta çıkınca çatlaklarından kadife gibi yeşil yosunlar fışkıran boz kayalardan birine yaslanıyorum. Benim küçük çamların hepsi turp gibi, sapasağlam. Maskaralar büyümüşler, içlerinde adam boyuna yaklaşanlar bile var. Bu kayaların kuytusundan kurtulduktan sonra bir fırtınaya kurban gitmezlerse bu çıplak sırtın üstünde ne güzel bir küme yapacaklar. Bunların anaları, babaları günbatımı çevreyi kaplayan Keltepe eteklerindeki çamlar olacak.

Orman ruhu istilacıdır, hep yayılmak, genişlemek, yeni araziler fethetmek, kendi ülkesine katmak ister. Orman sınırlarında, orman kenarlarında orman ağaçlarıyla otlar arasında ezeli bir mücadele vardır. Savaş talihi, hayat şartları ormandan yana oldukça, orman yavaş yavaş genişler. Onun için orman ağaçları, tohumlarının orman içine değil, orman dışına düşmesini; tohumlarına bir kanat, bir pervane, bir paraşüt takarak onları güz yellerinin savurmasını orman dışına, uzaklara uçurmasını isterler. Koca orman deryası, bu küçük sırtın çıplak bir ada gibi kalmasına dayanabilir mi? Bu küçük çamlar seneden seneye üreyecek ve bu çıplak tepe vakti gelince çöken bir ada gibi orman denizi içinde kaybolup gidecek.

Artık karşıma bütün güzelliklerini yaymış olan soyuk ormanlarını seyre daldım.

Soyuk ormanı, iğneyapraklılarla yayvan yapraklı ağaçların karışık olarak bulunduğu ormandır. Ben karışık ormanları iğneyapraklı ormanlardan daha çok severim. Onlardaki renk ve şekil zenginliği, onlardaki kuytuluk, loşluk, onlardaki mahremiyet iğneyapraklı ormanlarda yoktur. Karşıdan bile ne güzel! Hele şimdi tam yaprak dönümü. Yapraklar, renk renk olmuş, koyu yeşille açık yeşil arasına yer yer dalga dalga, küme küme, al, kırmızı, pas renkli, turuncu, koyu ve açık sarı benler, benekler, çizgiler, dörtgenler, üçgenler serpilmiş. Orman tacından, tepesine dikilen güneşin ışınları yapraklara çarptıkça, bin bir çeşit, bin bir renkli pırıltılar çıkıyor. Sanki bir masal dünyası gibi. Ne güzel memleketimiz var! Bir yandan tabiatın dehasının yarattığı bu harikulade resme hayran olurken, bir yandan da bu renkler dünyasını yaratan ağaçların hünerine şaşıyorum. Hangi dâhi sanatçı bu ağaçların kullandığı iki boyadan bu kadar zengin bir renk varyasyonu çıkarabilir?

Ormana güz gelmiş; yaprakların renklerinden belli. Fakat bu ormanlara güz nasıl gelir bilmiyorum. Açık yeşil çamın, koyu yeşil köknarın, fakat açık yeşille koyu yeşilin arasındaki sarılar, kızıllar, turuncular neyin, hangi ağacın? Bilmiyorum, fakat dönüşte bakayım; çünkü çağırıyorlar: Hemen hareket etmezsek ne Belen Yaylası'nı, ne de Eğriova'yı

görebilirmişiz. Çabucak toplanıyor, arabamıza binerek yola koyuluyoruz ve kâh saf çam ormanlarından, kâh çamla gürgen ve kayının karışık korularından geçerek Belen Yaylası'na varıyoruz.

Belen Yaylası, Keltepe'nin kuzeydoğu yamacında etrafı tepelerle, ormanlarla çevrili bir alandır. Burası eskiden yörüklerin yazlığı imiş. Alanın orasında burasında Alp evlerini andıran tomruk yığmalarından yapma küçük, tek gözlü birçok yayla evi var. Fakat hepsi boş.

Alanda ağaç, yörüklerle beraber yaylaya çıkan keçiler yüzünden yok denecek kadar az. Tek tük kırmızı yemişleri parıldayan itburnu, alıç, ardıç, ahlat gibi dikenli çalı ve ağaçlar var. Bunların nasıl olup da keçilerden sakınıp büyüdükleri burada pek çabuk anlaşılıyor. Bunların çoğunu daha genç ve taze iken keçiler kemirmiş, bir-iki karış boyunda yere yatık çalılar haline getirmiş. Keçiler her yıl süren taze filizleri kırptıkları için bunlar bir türlü boy atamamışlar, yere serilmiş kalmışlar. Seneden seneye yayıldıkları, genişledikleri için çoğunun çapı bir-iki metreyi bulmuş ve keçiler böylelerinin ortalarına erişemedikleri için çalının ortasından süren bir filiz artık keçilerin şerrinden kurtulmuş, büyümüş, gelişmiş. Böyle yayvan çalıların ortasına düşen çam tohumlarından süren fideleri bile bu çalıların dikenleriyle korundukları için büyümüşler, uzamışlar ve tuhaf paçalı ağaçlar, paçalı çamlar olmuşlar.

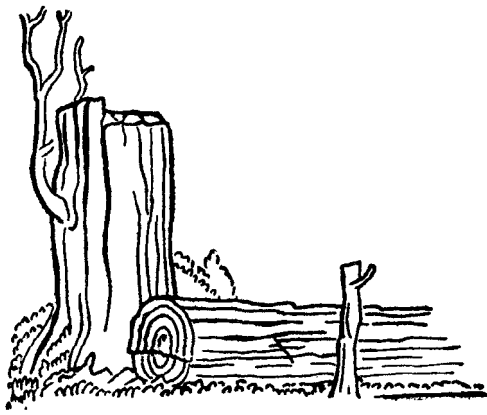
Belen Yaylası'nda görmek istediklerimiz ne yalnız bu paçalı ağaçlar, ne de yayla evleri idi. Asıl görmek istediğimiz şey, otuz sene önce Keltepe'den kopan bir çığın yaylanın üstündeki ormanda açtığı gedikti. Bugün doruğuna çıkmak istediğimiz, Keltepe çevresindeki dağların en yükseğidir.

Keltepe'nin çıplak başına kışın çok kar yığılır. Otuz sene kadar önce tepeden bir kar yığını kopmuş; Keltepe'nin kuzeydoğu yamaçlarından aşağıya doğru yuvarlanmaya başlamış. Yuvarlandıkça büyümüş, iki kola ayrılarak yamaçtaki ormana dalmış, kırmış geçirmiş; ormanda kırk-elli metre genişliğinde, birkaç yüz metre uzunluğunda kama biçiminde iki gedik açmış. Yamaçlarda toprak yufka olur. Kökler derine gidemez, şiddetli bir fırtına, hele çığ ormanları kolayca yere seriverir. Çığın devirdiği, kırıp geçirdiği ağaçlar çoktan çürümüş. Ama orman, içinde açılan boşluğa tahammül edebilir mi? Gediklerde çoktan acar bir gençlik türemiş, sanki bir tepeyi zapt etmek isteyen bir kıta gibi yamaca tırmanıyor. Orman gençliği gedikleri kapamış, fakat gençliğin boyu iki yanlarındaki yüzyıllıklar kadar olmadığından çığın ormana nereden daldığı, nereye kadar geldiği hâlâ besbelli. Orman için korkunç bir afet olan çığ yuvarlanırken, dalları baştan aşağı buzdan kristal mumlarla süslü avizeleri andıran koca ağaçlar devrilirken, kırılıp ezilirken ne korkunç şangırtılar kopmuş ve orman kâh kesik, kâh sürekli çatırtılarla, acı acı çığlıklar

ve boğuk gök gürlemesini andıran gürültülerle ne kadar inlemiş ve bu tüyler ürpertici iniltiler kim bilir ne kadar uzaklardan işitilmiştir!

Belen Yaylası'ndan ayrılıyor, büyük dağ ormanları içinden geçerek Eğriova Yaylası'na gidiyoruz. Yolda bu sefer orman için çığ kadar tehlikeli olmayan afetlerden başka birinin marifetini görüyoruz. Üç sene önceki deprem bu kesimdeki ağaçları allak bullak etmiş, bir bölümünü bir yana, başka bir bölümünü öte yana eğmiş. Sallanan, sarsılıp gevşeyen topraktan fırlayıp devrilen ağaçların kökleri, uzaktan bin kollu ejderler gibi yerlere serilmiş.

Eğriova Yaylası'na varıyor ve dosdoğru tomruk harmanlarına dalıyoruz. Eğriova da Belen Yaylası gibi Keltepe alanlarından biridir. Yaylanın hemen batı kenarından yükselen köknar ormanı Keltepe'nin beline nefti bir kuşak kuşatmış. Bu kuşağın üstü artık çıplak. Tomruklar, yerde yatan, yığın yığın istif edilen bu tomruklar ormanın ürünüdür. Ormanın sermayesi ağaçtır. İşletme bu sermayenin yalnızca faizini alma hakkına sahiptir. Yoksa iflas eder. Faiz de ağaçlarının her yıl gövdelerine ekledikleri halkadır. Ağaçlar gövdelerini her yıl bir halka ekleyerek kalınlaştırırlar. Onun için ağaçların gövdeleri halka halkadır ve yaşları da bu halkaların sayısı kadardır. Ormancılar bölgelerindeki ağaçları da, ağaçların gövdelerine bir yılda ekledikleri halkaların tutarını da bilirler. Ormanlarından, senelik halkaların tutarı kaç metreküp ise o kadar

ağaç keserler. Her yıl kesilecek ağaçlar seçilir, işaretlenir ve kesildikten sonra nakledilmek için tomruk harmanlarına yığılır.

Ağaç, cansızına bile iyi seçemediğim, garip bir hisle, herhalde sevgi ve saygının karışımı bir hisle bağlı olduğumuz varlık! Tuhaf şey, bakıyorum, herkes bir tomruğa yaklaşıyor, elini sürüyor ve galiba bu tosun gibi tomruklar da kimsenin eline katı gelmiyor. İçimizden biri, çapı bir adam boyu kadar olan bir çam tomruğunun yaş halkalarını saymaya başlıyor. Ama ev sahibi, bize daha birçok güzellik göstermek isteyen işletme müdürü acele ediyor; davranmazsak Keltepe'ye çıkamayız, çabuk bölgeye dönelim, yemek yiyelim, saat ikiyi geçti, bölgeye kadar da daha epey yolumuz var!

Bölgeye dönerken yolda konuşuyoruz: Tabiatın büyük şeylerinden biri de ağaç değil mi? Bitkilerin muktedir oldukları en muhteşem yapı üslubu; can-

lı tabiat içinde en azametli en dayanıklı bina. Avustralya'da boyları 150 metreyi aşan sıtmaağaçları, Kaliforniya'da 140 metreden yüksek mamutağaçları yetişir. Bunlar bitkiler âleminin abideleri, katedralleri, meralleridir. Gerçi onların yanında bizim 75 metre kadar yükselen köknarlarımız, 60 metre kadar boylanan ladinlerimiz, 45-50 metreyi aşan çamlarımız küçüktür, ama bizim de gövdesi 15 metreden kalın çınarlarımız, kestanelerimiz var. Hangi mahluk bu devlerle boy ölçüşmeye kalkabilir. Yaşları ve bir anıya bağlılıklarıyla dünyaya ün salanlar da vardır. Afrika'daki baobap ağaçları 5000, Kaliforniya'daki sekoyalar 4000, bizde yetişen selvi ve porsuk 3000, meşe, sedir 2000, ladin 1200, ıhlamur 1000 yıl yaşar.

Dünyanın en ünlü, en yaşlı ağaçlarından biri de bizim Büyükdere çınarı idi. 40-50 sene önce kuruduğu söylenen bu çınar, 4000 yıldan fazla yaşamış. Birinci Haçlı Seferi komutanlarından Godefroi de Bouillon ordularını İstanbul'a topladığı zaman (1096) karargâhını bu çınarın altında kurmuş. Onun için bu çınar Avrupa'da Godefroi de Bouillon çınarı diye anılır ve İstanbul'a gelen seyyahlar tarafından ziyaret edilirmiş. Anlattıklarına göre bu tarihi çınarın ömrü çok hazin geçmiş. Gövdesindeki büyük oyuk bir zamanlar kahve, sonra ahır olmuş. Yazık Büyükdere çınarıyla İstanbul bir daha ele geçmeyecek olan tabiat abidelerinin en güzellerinden birini kaybetti. Hangi varlık böyle gün gören,

devran süren, dinlerin, devletlerin, medeniyetlerin, şehirlerin kuruluşunu, çöküşünü seyreden bir ağaç kadar bizi kendimize getirebilir? Bir zamanlar gölgesinde çekişmelerini, sevişmelerini, sonsuzluğu özleyişlerini, müsamahalı sessizliği ile seyrettiği, çılgınca ihtiraslarına gülümsediği yüzlerce, yüz binlerce insan, adsız sansız günlük kelebekler gibi göçüp giderken, her yıl yeşeren, her yıl çiçeklenen ağacın, o, sükûnunu kendi içinde bulan eşsiz büyüklüğün yanında insan ve ömrü nedir ki... İşte ormanda kavuştuğumuz huzur da belki hayatın ağaçta bir yarı ebedilik kadar sürekli ve yüzyılların hayat için bir gün kadar kısa olmasındandır.

Yazık, yayladan dönerken yolda Keltepe bölgesine varıncaya kadar çene çala çala iki yana bakmadığımız için neler kaçırmış, bir şeyler görmemişiz. İşte bölgeye geliverdik.

Yemekten sonra bölgenin önünde etrafa bir göz atıyor, Keltepe'nin iskeletine köklerini saplayan, güney böğründeki kalker bloklarının üstüne dizilmiş olan çamlara bakıyoruz. Artık Keltepe'ye çıkacağız. Fakat gün kavuşmadan yürüyerek tepeye ulaşmak kabil değilmiş, çok çekermiş. Çaresiz atla çıkacağız. Çıkışa başlamadan önce benim küçük bir işim de var. Öğleyin, şimdi karşımızda duran küçük sırttan bölgeyi ve bölgenin ardındaki soyuk ormanlarını seyrederken ormana güzün geldiğini görmüş, nasıl geldiğini merak etmiştim. Usulca sıvışıp soyuk ormanına dalıyorum. Bu orman, benim

sevdiğim karışık ormanlardan. Serin nemli bir loşluk içinde ağaçlara baka baka ilerliyorum. Koyu yeşiller köknar, açık yeşiller çam; biliyorum zati. Altın sarısı lekeler titrek kavak imiş, limon sarısı gürgen, turuncu sarı ve kızıllar kayın, pas renkli benler de meşe. Soyuk ormanının üst eteğinin tacı, üst katı bu ağaçlardan, ama tacın altında ikinci kat, yarı ağaçlar ve çalılar katı var. Ormanın ikinci katı renkçe de, çeşitçe de, orman hayatı ile ilgili meselelerce de daha zengin. İşte fındık şimdiden küpelerini sarkıtmış, üvez ve muşmulanın yaprakları kızarmış, kızılcığın, alıcın, papaztakkesinin yemişleri pembe-kırmızı; yaprakları sarı. Derken biraz ilerideki bir meşeden bir kestane kargası kalkıyor, cıyak cıyak ortalığı velveleye vererek orman halkına, tetik davranın, sessiz, yavaş yavaş, şüpheli biri-

si geliyor diye beni jurnal ediyor. Fakat uzaklaştıkça ormanın sessizliğini yırtan cıyakları yavaş yavaş gene ormanın sessizliği içinde boğulup gidiyor.

Evet, çalılar, yukardan aşağı ormanın ikinci katı; üçüncü kat da otlardan olacak. Fakat otlardan bir şey kalmamış; mevsim geç. Sonra yapraklı ormanlarda ot zati az olur ve otlar sanki ağaçlar yapraklanınca gün görmeyeceklerini biliyorlarmış gibi baharda erkenden, ağaçlar yapraklanmadan yeşerir.

Soyuk ormanlarına güz şimdiden gelmiş. Fakat bahar da er gelir galiba. Titrek kavak, kayın, gürgen, fındık, meşe; bunlar hep çiçekleri küpeli ve erken açılan ağaçlar... Gürgen, meşe ve kayının sarmaş dolaş oldukları kuytu bir sıklığa dalıyor, eğile eğile ilerliyorum. Başımı yukarı kaldırıp bakınca allı, yeşilli, sarılı turuncu güz yaprakları arasından mavi göğü zor görüyorum. Dallar, yapraklar kat kat öyle sıralanmışlar ki havada üst yapraklardan kalan boşluğa, alt yapraklar, onlardan kalan aralığa daha alttaki yapraklar dizilmiş ve hepsi yüzlerini yukarıya çevirdikleri için gökle yer arasına çeki-

len bu alaca bulaca yaprak örtüsünden harikulade güzel bir mozaik meydana gelmiş. Güneş, ormana yalnız can değil, biçim de veren hayat kaynaklarından biri ve en büyüğüdür. Ormanda herkesin, her ağacın her çalının, her otun, her yosunun gün ışığında gereği kadar hakkı vardır. Her ağaç, dalını komşusunun dallarından kalan boşluğa uzatmış, her dal, yapraklarına, üsteki dalların yapraklarının gölgesine düşmeyecek yeri, yönü bulmuş ve vermiş. Ne iyi; ormanda her şey, ışıktan nasibini alıyor diye düşünürken tak, tak, tak sesleri duyuyordum. Galiba bir ağaç kesiyorlar! Sesin geldiği tarafa doğru gidiyorum. Tak taklara yaklaştıkça dikkat kesiliyorum ve iyice yavaşlıyorum. Çünkü anlıyorum ki bu, gagasiyle ağaç kabuklarını oyan bir ağaçkakandır. Sesler kesiliyor. Anlaşılan o da benim ayak seslerime kulak kabartıyor. Duruyorum, çünkü ne kadar dikkatli adım atsam da kuru gazellere bastıkça çıtırtı yapmadan yürümeye imkân yok. Hem ben büyüğüm, o küçük. Tabii • beni daha önce görecek. Nerede ise oradan kalkıyor, belki daha emin olmak için, belki merak ettiği için, velhasıl beni görmek için, biraz önce yanından geçtiğim bir meşeye konuyor. Fakat bir ağaç gövdesinin arkasına saklandığım için beni göremiyor. Biraz bekledikten sonra anlaşılan aldanmışım, gelen giden yok, diye yeni konduğu ağaçta da işine başlıyor. Bir kara ağaçkakan. Gagasıyla ağacın dalını çekiçlemeye başlıyor: Tak... Tak... Tak... Ormanın

hamarat bekçisi! Tak tak diye çelik gibi gagasını dala vurdukça el kadar kabukları koparıp atıyor ve kabukların altından ağaçların özünü kurutan kurtları şişleyip şişleyip çıkarıyor, geveleyip yutuyor.

Çok oyalandım galiba, döneyim derken önüme çıkan bir kütüğe basınca eziliveriyor. Kütüğün öte yanında üst üste raf gibi sıralanmış kav mantarlarını görünce aklıma geliyor: Ha! Evet mantarlar da ormanın alt katında yaşarlar. Öyle ya orman ne bir ağaç tarlasıdır ne de bir kereste fabrikası. Orman meyve bahçesi, ekin tarlası gibi bizim yaptığımız suni bir düzen değil, kendi kendini yapan, kendi kendini onaran bir düzendir. Ekin tarlası, meyve bahçesi durmadan bakılmak, işlenmek, gübrelenmek ister. Yoksa bir-iki yıl içinde bozulur, yozlaşır, ama orman öyle değil. O, insan elinin değmesini istemez. Uygarlık ve ormancılık tarihlerinden de öğreniyoruz ki insanla orman çok zor uzlaşıyorlar. Bugün ormanlarını kutsal bir varlık gibi seven milletler bile bir zamanlar ormanlarını insafsızca yakmışlar, harap etmişler. Orman insandan ne kadar uzak olursa kendini o kadar iyi hisseder. O her işini kendi görür. Toprağını bile kendi yapar, kendi işler, kendi gübreler. Orman hayat birliğine katılan her canlının, mikrobun, yosunun, kurdun, kuşun, otun, ağacın, geyiğin, her şeyin ormandaki işbölümünde rolü vardır. Bu küçük mantarların ormanın hayat düzenindeki ödevleri de çok mühimdir. Orman altına düşen her yaprak,

kuruyan, kırılan her dal, gövdesi kesilen ağaç kütükleri, dökülen yemişler, kabuklar; çer çöp her şey kısa bir zamanda beyaz, siyah, sarı, yeşil, kırmızı küflere bürünürler, küçük bir mantar bahçesine dönerler. Bu küçük mantarların ince, mikroskobik ince iplikleri sapasağlam gibi görünen kütüklerin içine girer, dokularını çözer, kurtlara kuşlara yol açarlar. Koca kütükleri, küçük gazelleri, kabukları, dalları her şeyi çürütür, eritir, kül ufak ederler; humusa katarlar. Orman, topraktan çıkan her şeyin gene toprağa girmesini, eskilerden daima yenilerin türemesini ister.

Orman toprağında binlerce, on binlerce çeşidi bulunan bu küçük mantarlar, bu koca ağaçlara, bir zamanlar küçük, cılız, narin bir fide iken sütannelik etmişler, köklerini sarmış, emzirmiş, büyütmüşlerdir. Şimdi, büyüyüp sırası gelenleri, kaza veya kaderle ömürleri tükenenleri toprağa yine onlar gömeceklerdir. Ormanda hayat çemberinin içine düşen her varlık kâh mikroskobik bir bakteri, kâh dev gibi bir ağaç, kâh bir çiçek, kâh bir böcek kılığına girerek durmadan bu çemberin içinde döner durur ve böylece durmadan doğan, durmadan didinen, durmadan çözülen, durmadan oluşan milyarlarca varlıktan bileşen bu harikulade sistem, bir kelime ile ORMANVARLIĞI ölmez, ebedi olur. İşte insan, ne zaman ormanda hayatı yaratan sihirli kudretin işliğini görür gibi olursa, orman da insanın şerrinden o zaman kurtulur.

Acele acele bölgeye dönüyorum. Atlarımız hazır, beni bekliyorlar. Atlara atlıyor, bölgenin önündeki yolu hızlı bir tırısla geçip Keltepe'nin güney yamacındaki ormana dalıyoruz. Orman içindeki patikadan yükselerek ilerliyoruz. Ormanda mesafenin, yönün, yükseklik ve alçaklığın, ne kadar küçük olsalar bile büyük önemi vardır. Yükseldikçe ormanın manzarası değişiyor ve demin soyuk ormanında gördüğüm ağaçlar birer birer ortadan kayboluyor. Bakalım, bizim gibi Keltepe'ye tırmanan ağaçlardan hangileri geride kalacaklar? Yayvan yapraklı ağaçlar yavaş yavaş azalmaya, çamla köknar sıklaşmaya başlıyor. Fakat aralarında hâlâ çok seyrek de olsa kayın, altın sarısı yaprakları durmadan ırgalanan titrek kavak ve tek tük akçaağaç var. Biraz yükselince bunlar da sahneden çekiliyor ve ormana safi çamla köknar hâkim oluyor. Galiba 1600-1700 metre yükseklerdeyiz. Yapraklı ağaçların barınamadıkları bu yükseklikte iğneyapraklılar sere serpe gelişiyorlar.

Tepelerinden gövdelerine kadar bütün dallarından uzun püsküller gibi diken sakalları sarkan, satirleri hatırlatan dev gibi çamların, köknarların arasından geçiyoruz. Artık yüksek dağ ormanları, iğneyapraklı ormanlar basamağındayız. Yapraklı ormanları, iğneyapraklı ormanlardan çok sevmekte haksızmışım. Cayıyorum fikrimden; her ormanın başka bir güzelliği var. Kış yaz yeşil olan bu ormanlara da güz gelmiş. Eğreltiotlarının sararıp yerlere serilen yelpazelerinden belli.

Öğle üzeri gördüğümüz Belen Yaylası'nı andıran Düzova Yaylası'na; biraz sonra da Sorkun Yaylası'na varıyor ve geçiyoruz. Gün tepenin ardına kaydığı için birden kararan ormanda uzun sakalları acayip şekilleri insana hayret veren koca çamların altından geçerek 100-150 metre kadar yükseliyor; Yürükalanı'na varıyoruz. Burası da ötekiler gibi bir yayla, ama yaylanın dört yanında manzara bambaşka. Artık Yürükalanı'nda orman somluğunu, bütünlüğünü kaybetmeye, çözülmeye, dağılmaya, ağaçlar teker teker, grup grup ayrılmaya başlıyor. Yüz metre aşağıdaki dev çamlar burada cüceleşiyorlar. Bu kadar kısa bir mesafe içinde bu kadar büyük değişikliğe şaşmamak elde değil. Fakat bunun şaşılacak yanı yok. Dağda iklim adım adım değişir; bizim farkına varamadığımız değişikliği ağaçlar iliklerine kadar duyarlar.

Artık ağaç sınırına yaklaşıyoruz. Dağla ormanın cenkleştikleri, dağın ormanı yenmek, ormanın dağı fethetmek için savaştıkları sınıra. Dalları yere yaslanmış, yayılmış kalmış olan bodur ardıçlardan da belli ki ağaç sınırındayız. Yürükalanı'nın üst kenarında seyrelip tekleşen çamların, köknarların dalları kışın yığılan kardan salkım söğütler gibi yere sarkmış ve en kabadayısının boyu 5-6 metreyi aşamamış. Ne kadar yoğun, ne kadar ezgin, bitkin bir halleri var. Az sonra, kurumuş, gövdeleri bomboz kesilmiş, kadavraları sırıtan ve hâlâ ayakta duran bir alay çam cenazesinin yanından geçiyoruz.

Bunlar savaş sınırının son kurbanları olacak. Hepsinin kabuğu çoktan çürümüş, dökülmüş olduğundan gövdeleri çırılçıplak ve yerden tepelerine kadar helezon gibi kıvrılmış. Anlaşılan Yürükalanı deli dağ yellerini baca gibi çekiyor ve durmadan anafor yapan fırtınalar buradaki ağaçların gövdelerini dallarından yakalayarak kıvırıyor. Buradan sonra talih dağdan yana çıktığı için artık ağaçlar birer birer savaş meydanını terk ediyorlar. Dağ galip! Ne yapsınlar? Dağın, kışın biriken, tonlar çeken kar yığınına, cam parçaları gibi keskin buz billurlarını savuran, kesici, yıpratıcı, dondurucu deli rüzgârlarına, yazın kurutucu havasına, parlak sıcak ve keskin ışıklı günlerine, dondurucu ayaz gecelerine ne dayanabilir! Artık burada ağaç sınırında tek tük adam boyunu zor aşan ve tepeleri sivri değil, leylek yuvası gibi yassılaşan, rüzgârların çok estiği kuzey yanlarının dalları kırpılmış, kurumuş; öte yanlarının dalları kırpılmış kurumuş; öte yanlarının dalları uzamış ve yere doğru sarkmış, acayip şekilli, yaralı, tek kollu çamlardan başka bir şey kalmıyor. Bütün yüksek dağlarda böyle bir ağaç sınırı, savaş kuşağı vardır. Fakat bu kuşak düpedüz değil, inişli çıkışlı, dalgalı olur. İşte burada Yürükalanı'nın doğu yamacını aşarken ağaç sınırını da aşıyoruz, ama bak karşıda Keltepe'nin güney böğründeki yarım kuytu sıcak yarın içinde bir alay köknar var. Orası bizden en az 40-50 metre daha yüksek. Ağaç sınırı orada kuytu yarın için-

de birden yükseliyor. Fakat bu köknarlar hem fırtınaya tutulup kuytu bucaklara sığınan bir koyun sürüsü gibi yarın içine sokulmuşlar hem de bir yandan ormanın öncüleriymiş gibi tepeye tırmanmaya, tepeyi haklamaya çabalıyorlar.

Yürükalanı'nın doğu yamacını aşınca önümüze seriliveren Şimşirdere ormanlarıyla evvelki sefer gelişimde bir yanını gezdiğim İncedere ormanlarını görüyoruz. Fakat bunlara, çok bakamadan ardımızı dönüyor, Keltepe'ye bu sefer batıdan çıkmaya başlıyoruz. Yolumuz yer yer çetinleşiyor. Dağ yollarına alışık olduğu belli olan küçük atım da bunun farkında. Tetik durduğumu anlaması için dizginleri pek gevşetmesem de geçeceği, basacağı yerleri gene kendisi seçiyor ve pek iyi ediyor.

Artık ağaç sınırının üstündeyiz; ormanlar hep altımızda. Keltepe'de ağaç sınırının üstünde yalnız bodur ardıçla biraz *Daphne* var. Karadeniz kıyısındaki dağların üstünde yetişen komar, yahut dağgülleri burada yok. Tepe yemyeşil çimenlerle örtülü. Tabii keskin kokulu, parlak renkli kocaman dağ çiçeklerinden de eser yok; çünkü çok geç. Dağ başlarında yaz pek kısa olur. Dağ çiçekleri karlar eriyip parlak sıcak yaz günleri gelince birden açılır ve kim bilir Keltepe o zaman ne güzel olur!..

Tırmandığımız sırtı çıkınca dağın en yüksek tepesine ulaşacağımızı sanıyordum. Fakat öyle çıkmadı. Nirengi üstüne çıktığımız sırttan yarım kilometre kadar uzakta. Tepenin üstü dik, sarp değil,

yassı; rahat gidiliyor. Nirengiye kadar oyalanmak, iki yana bakmak yok; çünkü gün kavuşmak üzere.

Engin yerlerdeki çukurlarda geçen kıştan kalan kar tarlalarının içinden geçiyoruz. Keltepe'ye birkaç gün önce de kar yağmış. Kuzeye bakan taşlık kayalık bir kesimde, taşların gölgesinde, çukurlarda taze kar da var. Tepede güz çiğdemleri de açmış. Koyu yeşil çimenlerin üstünde taze beyaz karın yanında menekşe renkli, kocaman kocaman güz çiğdemleri... Hayvandan inip çiğdemlere bakarken kese yollardan bizden önce tepeye çıkan sürücümüz yanıma geliyor: Şurada bir yatır var, görmek ister misiniz? Görelim diyorum. Gidip bakıyoruz. Dört yanı üst üste yığılan büyük taşlarla çevrilmiş, uzun, on adam boyunda bir mezar. Bu, gerçek azizlerden, ebedi istirahatgâhında bile dünyanın yalnız, eşsiz, huzurlu yüzünü görmek isteyen ezvakiyundan birinin mezarı olacak! Tabii kendine mezar olarak çevresindeki bu kadar güzelliklere yukarıdan bakan kasalak tepeyi seçen hazretin boyu da elbette bizimkiler gibi olmayacak!..

Nirenginin yanına varınca artık Keltepe, çevresindeki ufuklara yaslanan dağlar, tepeler, ormanlar, her şey bizim olmuştu. Burada bizden yukarıda gök kubbesiyle, havada epeyce yükseklerde süzüle süzüle kavisler çizen bir kartaldan başka bir şey yoktu. Her yer, her şey ayağımızın altında idi. Dört yanımız gözlerimizin seçebildiği, bakışlarımızın erişebildiği, uzaklara, ufuklara kadar açıktı. Kuzeyde,

koyu nefti ormanların bittiği yerde, Karadeniz'i görür gibi oluyorduk. Doğuda Karabük'ü ve çok daha gerilerdeki Safranbolu bağlarını çok iyi seçiyorduk. Güneyde altımızda kalan soyuk ormanlarını tepenin üstündeki platonun kenarı kapıyor, göremiyorduk. Batıda batmak üzere yarısı dağların ardına çekilen güneş, uçsuz bucaksız orman denizine, üzerlerinden duman renkli buğular yükselen derelere, tepelere sonuncu ışıklarını fışkırtıyordu.

Kararınca yolu zor buluyoruz diye Belen Yaylası yolunda bizi bekleyen otomobilimize döndük.

Güvercin Geçidi'nden geçerken güneş iyice inmiş, İncedere'nin karşı yamacının ardına çekilmeye başlamıştı. Yamacın öte yanı daha gündüzdü, bu yanında ise akşam oluyordu. Fakat bizden çok uzak olan karşı yamacın üstündeki köknarların dalları arasından hâlâ ince, çok ince teller, tek tek, demet demet altın teller uzuyor, uzuyor, uzuyor; İncedere'yi atlayarak Güvercin Geçidi'ndeki kayınların yapraklarına takılıyor; uslu akşam yeli de yaprakları okşayınca yapraktan yaprağa, daldan dala sıçrıyor, sarılıyorlardı. Akşam güneşinin yapraklarla cilveleşmesi, gerçekten bir renk ve ışık cümbüşü idi.

1600-1700 metre yükseklikteyiz. Altımız ve sağımız İncedere, solumuz soyuk ormanları. Kaptıkaçtımız işletmenin açtığı tesviyeli yolda kâh hızlı hızlı, kâh yavaş yavaş ilerliyordu. Bir köknar sıklığına dalıyor, büyük güzel sütunların arasından geçiyorduk. Sütunlar galerisi bitince seyrek bir dönemeç-

te sarıçamların altımızda yamaca tırmanışına bayılıyorduk. Artık hep loşlukta ilerliyor, ara sıra fersiz bir ışın demetinin aydınlattığı dar bir kesimden geçiyorduk. Bir açığa çıkınca duruyor, dört yana bir göz atıyorduk. Manzara birden genişliyor, fakat değişmiyordu: Dağ taş, sırt yamaç, dere tepe hep birbirinden çıkıyorlar, birbirine yaslanıyorlar ve hepsini örten nefti örtünün altında sarmaş dolaş oluyorlar. Dalgalı, çok ve büyük dalgalı, koyu nefti bir derya; ama deniz gibi şamatalı değil, sessiz ve munis. Yolumuz ikide bir dönüyor, kıvrılıyor, alçalıyor, yükseliyor ve biraz önce ardımızda kalan yerler kâh sağımıza, kâh solumuza düşüyor, yahut da önümüze çıkıyordu. Eğriova Yaylası'ndan sonra çok gerilerimizde kalan Keltepe, birden karşımıza dikildi. Çıplak başı hâlâ güneşleniyor, böğründeki yeşil çimenler zümrüt gibi parlıyordu.

Artık iniyor, alçalıyor, indikçe de karanlığa dalıyorduk. Açık bir dönemeçte durduk, bakıyoruz: Her yer orman; her şey o yeşil sessizlik içinde. Birbiri ardına sıralanan, önden arkaya doğru benizleri yağızlaşan ve ufukta akşam bulutlarıyla bir olan tepeler hep orman. Hepsi güzel bir akşam kokusu içinde yüzüyor, hepsi mor bir buğunun içine gömülüyordu. Güzel günlerin habercisi olan bu buğu içinde gün ve orman yavaş yavaş erimiş, akşam olmuştu...

Asıl Afet

Orman Yangınlarından Sonra Yaklaşan
Sel Mevsiminin Düşündürdükleri

Gazetelerimizde hemen her sene ilkyaz aylarından itibaren sel baskınlarına, orman yangınlarına dair haberlere pek sık rastlanır. İlk yangın haberleri gelince, gazetelerde, yazarlarımızın derin ürpertilerini belirten üzüntülü, acı yazılar çıkar. Lakin yangınların, bütün söylenen ve yazılanlara rağmen, bir türlü ardı kesilmez. Dün falan ilimizde, bugün falanca ilçemizde ormanların yandığı veya yanmakta olduğunu bildiren haberler o kadar sıklaşır ki yangınlar olağan hale gelir. Daha onların ateşleri sönmeden yüreğimizde tutuşturdukları yangının acısı diner ve ilk şiddetli tepkilerimiz gevşer gider...

Bu yıl da öyle oldu. Gazetelerimizde orman yangınları hakkında en şiddetli yazılar bu yaz çıktı. Bir yazarımız yangın çıkaranları azgın bir aygırın kuyruğuna bağlatarak dağdan dağa sürükletip parçalatmayı, bir mebusumuz idam edilmelerini istediler. Öteden beri ormanlarımızın halini kendine dert edinen ve bu konuda senelerden beri çok ve pek güzel yazılar yazmış olan bir yazarımız, biz bu memlekette kalacak mıyız, yoksa hicret etmeye mi niyetliyiz, diye sordu ve bu afetleri önlemek için bazı tedbirler bile ileri sürdü. Velhasıl çok yazıldı; tabii pek de iyi oldu. Çünkü bunlar, fikrimce, boşa gitmedi. Eğer, bugün Türkiye'de bir ormansızlaşma derdi olduğu, bu derdin bu memleketin bağrında derin yaralar açtığı, hiç olmazsa okuryazarlarımızca anlaşılmış bulunuyorsa, bunu öyle sanıyorum ki her şeyden önce bu yazılara, borçluyuz. Hiç şüphe etmiyorum ki bazı yazarlarımız için yalnız antolojilerde değil, ileride Türkiye ormanları üzerine yazılacak eserlerde de şeref sayfaları ayrılacaktır.

Türkiye'de ormanın ehemmiyeti, ormanların azalması ve azalması dolayısıyla baş gösteren afetlerin canımızı yakmaya başlaması ile anlaşılmıştır. Gerçi bu, bütün dünyada böyle olmuştur ama, uzun zaman önce (birkaç asır!) olmuştur.

Bizde ormanların harap olmasına sebep olarak en çok iki şey üzerinde durulmaktadır: Biri soyguncu veya vurguncu işletmeciliği, ikincisi yangın-

lar. Fakat Türkiye'de ormanların köküne kibrit suyu sıkan, hem yalnız ormanların değil, ormansızlaşan ve zati ormansız olan bölgelerimizi de kemirip sömüren, sonuç olarak bütün memleketin iflahını kesen bir üçüncü dert daha vardır ki yangıncılardan da, vurgunculardan da daha zorludur. Çünkü sinsidir ve asırlardan beri sessiz, sedasız, gözümüzün önünde, çoğumuz farkına bile varmadan memleketi tahrip edip gitmektedir. Bu üçüncü ve maalesef hiç önemsemediğimiz dert, düzensiz, başıboş meracılıktır.

Bu yazıya başlık olarak özellikle seçtiğim asıl büyük afet, işte yangıncı ve vurguncuyla birlikte başıboş meracılığın bu memlekete hazırlamakta olduğu akıbettir. Çünkü ve hemen hatırlatayım ki, dünyada bugün üzerinde in cin bulunmayan çöllerin çoğu, sonradan, bilhassa başıboş meracılık yüzünden meydana gelmiştir.

Her memleketin kendine mahsus bir vejetasyonu, bir nebat örtüsü vardır. Bu nebat örtüsü, o memleketin yalnız cildi, derisi değil, aynı zamanda en büyük hayat ve enerji kaynağıdır. Çünkü her türlü hayat, organik maddelerden oluşur. Organik maddeleri de tabiatta sadece nebatlar ortaya çıkarır. Bu harikulade işlem nebatların yaprağında olur. Onun için nerede nebati örtü harap olursa, orada hayatın barınması imkânsız hale gelir. Bundan dolayı bir memleketin nebat örtüsü ister ağaçlardan, ister otlar, çalılar, çayır çimenlerden teşek-

kül etsin, hepsinin aynı derecede ehemmiyeti vardır. Her memleketin nebat örtüsü, coğrafya ve iklimine göre, yüzlerce, binlerce nebat nev'inden meydana gelebilir. Fakat bu nebatlar, o memlekete tesadüfi, gelişigüzel gelmiş, dağılmış değildirler. Öyle ki, bunların zaman ve mekân içinde yayılışı incelendikçe, insanın tabiatta tesadüfi hiçbir şey olmadığına dair inancı büsbütün kesinleşir.

Yaşama ihtiyacı ve alışkanlıkları uygun olan nebatlar birleşirler, bir cemiyet kurarak birlikte, daima birlikte yetişirler. Mesela orman böyle bir nebat cemiyetidir. Lakin orman cemiyetlerinin de çeşitleri vardır. Bir çam ormanı, bir kayın ormanı, bir gürgen ormanı gibi. Fakat bir çam ormanı, üyeleri sadece çam ağaçları, bir gürgen ormanı da üyeleri yalnızca gürgen ağaçları olan birer nebat cemiyeti değildirler. Çünkü her ormanda ağaçtan başka çalı, ot, yosun, mantar, liken gibi başka nebatlar da vardır. Bunlar da cemiyetin üyesidirler. Fakat çam ormanının da, gürgen ormanının da otu, çalısı, mantarı, yosunu hep başka başkadır.

Kısa veya uzun ömürlü otlardan teşekkül eden bir vejetasyon çeşidi de bizim Orta Anadolu'daki gibi, steptir. Stepte de muhtelif nebat cemiyetleri vardır. Nebat cemiyetlerini inceleyen ve oldukça yeni bir ilim olan nebat sosyolojisinin, *association* diye adlandırdığı nebat toplulukları genetik ve tarihi sebeplerle olduğu kadar iklim ve toprak münasebetlerine göre uzun bir var olma ve birbirleriyle

mücadele devresinden sonra oluşurlar ve oluşmalarıyla beraber ortaya çıkan denge sayesinde ayakta durabilirler. Bu denge, birinin lehine veya aleyhine bozulursa, denge aleyhine dönen cemiyet çözülür, yerini ötekisi istila eder. Nebat cemiyetleri, oluştukları arazinin her türlü imkânları hakkında çok iyi fikir verdikleri için, gelişmiş ülkelerde bunlar incelenmiş ve haritalara çekilmiştir. 1/20 000 çapında hazırlanan bu haritalardan uzman bir kişi bir bakışta memleketin bütün doğal, ekonomik imkânlarını anlayabilir. Nereler orman olacak, nereler mera kalacak, nereler kültüre ve ne çeşit kültüre alınacak, nereler ıslah edilecek, nerelere hiç el sürülmeyecek, bunlar hep belli olur.

Cemiyet halinde ve hep belirli bir nispette birlikte yetişen nebat nevileri o kadar ahenkli bir düzen içinde yaşarlar ki, kurdukları cemiyette her birinin ayrı sosyal önemi ve ayrı fonksiyonu vardır. Birinin eksilmesi, bütün düzenin bozulmasına, cemiyetin çözülmesine yol açabilir. Mesela bir ormanda ağaçlar kesilir, yok edilirse (vurguncu işletmeciliğin yaptığı gibi), ağaçların altında ve gölgesinde yetişen çalılar, otlar açıkta bol ve şiddetli ışığa dayanamayarak kurur, yosunlar, mantarlar kavrulur, gider. Gene bir ormanda taze fidanlar, otlar çimenler ve yapraklar durmadan yok edilirse (mesela hayvanlar tarafından) gene doğal düzen bozulur, toprak canlılığını kaybeder, gevşer, yeller savurur, seller götürür ve orman, ağaçların vadesi yetince,

çöker gider. Bu ormanın yerini ya hiçbir işe yaramayan dikenli çalıların veya step otlarının kuracağı cemiyet alır. Onun için ormana, ormancıdan başka, ormancının nezaretinde olmadan, değil sürülerle hayvan, insan bile giremez.

Ben, bu yaz da orman bölgelerimizin birçoğunu gezdim. Bolu Dağları'ndan Toroslar'a, Antitoroslar'a ve güney sınırımızda sahil boyunca uzanan Nurbaba Dağları'na çıktım. Basamak basamak yükselen, artık çoğu dağların çıkılmaz, ulaşılmaz tepelerine çekilen çeşit çeşit orman artıkları gördüm. Gecelediğim orman işletmelerinde sabahlara kadar telefon başında yangın nöbeti tutan ormancılarımızla da görüştüm. Onların da bezgin oldukları, hatta çaresiz kaldıkları dertlerden biri, başıboş meracılıktır. Ormanlarımızın altı, hele kurak ormanlarımız ve yamaçlar dımdızlak olmuştur.

İmdi, bu hal yalnız ormanlarımız için mi böyledir? Ne gezer! Türkiye'de, konu ciddi olduğundan böyle ifade etmek zorunda kaldığım için üzüntüyle söylüyorum ki, henüz balta ve hayvan sürüleri girmemiş dağ ormanları dışında bu memleketin doğasına ilişkin nebat örtüsü ile örtülü bir karış yer kalmamıştır.

Türkiye vejetasyonunu teşkil eden nebat bileşimlerinin hepsi yozlaşmış, nesli bozulmuştur. Memleketimizde bazı bölgelerin, mesela Orta Anadolu'nun vejetasyonu başlangıçta nasıldı? Bunu bilmeye artık imkân kalmamıştır. Bunu anlayabil-

mek, hiç olmazsa tasavvur edebilmek için boş kalan, yani henüz kültüre alınmamış olan arazide genişçe sahaları dikenli tellerle çevirmek ve yıllarca, on yıllarca, yüz yıllarca korumak lazımdır ve bu, hiç vakit kaybedilmeden yapılmalıdır. Orta Anadolu'da asırlardan beri yayılan sürüler, hayvanlar ilkin hoşlandıkları nebat nev'ilerini, onlar tükenince, sıra ile diğerlerini seçe seçe yedikleri için en değerli step otlarının çoğunun neslini kurutmuş ve onun için step artık bu sürüleri besleyemez olmuştur. Sıra ormana gelmiştir. Arızalı bölgelerimizde yamaçlar, sürüler toprağı tutan nebati örtünün kökünü kazıdığı için, çırılçıplaktır; iskeletleri sırıtmakta, aklı sarılı, allı morlu, elvan elvan ışıldamaktadırlar. Berrak akan tek suyumuz yoktur. Hepsi toprağı, her şeyin temeli olan öz toprağı sürükleyip gitmektedir ve bu toprak çoğumuzun sandığı gibi, yeryüzünden arzın göbeğine kadar derin değil, bir iki karışlık bir tabakadan ibarettir. Özetle, manzara çok sıkıntılı, hele uzağa bakınca, çok düşündürücü, tüyler ürperticidir.

Meslek adamlarınca çok açık olan bu satırların, bu yalın hakikatlerin çoğumuzca, bilhassa yazarlarımızca bilinmesi faydalı olur diye yazıyorum. Çünkü hayvan sürülerinin, sade orman ağaçlarının taze filiz ve fidanlarını kemirmekle kalmayıp bu memlekete sahiden onmaz yaralar açtığını anlatan bir edebiyata da çok ihtiyacımız var.

At ve Asfalt

Hayvanları Koruma Cemiyeti'ne

İki tekerlekli kağnılar da, dört tekerlekli arabalar da şoseleri çabuk bozarlar. Çoğunuz görmüşsünüzdür: İl ve ilçelerimiz arasındaki şoselerin üzerinde boylu boyunca ortası tümsek iki çukur uzanır. Bunları tekerleklerin şına demirleri oyar. Bu çukurlar, doldurulmaz, onarılmazsa yollar, minesi çatlak dişler gibi çürür, bozulur. Çünkü yolların mikrobu, su, sıcak, soğuk, ot kökü, don, velhasıl bozucu etkilerin hepsi yolların özüne bu çukurlardan işler. Ama yollar bizde böyledir işte. Tekerlekler yolların yüzüne er geç alınyazıları olan bu çizgileri çizer; onların ömrü de böylece tükenir

gider. Çok şükür, hiç olmazsa büyük yollarımız öyle değil artık.

Şehirlerimizin yoğurt kaymağı gibi ince asfaltlı, belli caddelerinin yük arabalarına yasak edilmiş olmalarının bir sebebi belki biraz da caddeleri şına demirinden korumak içindir. Bir zamanlar ben bu yasağa çok, arabacılardan çok kızardım. Çünkü benim atlara ilgim, arabacılarınki gibi değil, bir başka türlüdür. Dışkapı'nın az ötesindeki işime gidip gelirken Çankırı Caddesi'nde ben nice arabalar, atlar ve atlarla caddenin ilgisine ait olaylar gördüm.

Buğday yüklü köy arabaları şehre o yandan, Çubuk, Keçiören, Etlik şoselerinden girerler. Bu üç yolun kavşağı Dışkapı'dır. Dışkapı'dan sonra arabalar şehre, şehrin pazar yerlerine Çankırı Caddesi'nden giderler.

Bir zamanlar bir onarma yüzünden mi idi, nedendi bilmiyorum; arabalar bu cadde üzerinden geçemiyor, caddenin sağındaki ham yoldan gidip geliyorlardı. Yağışlı, çamurlu bir kış günü idi. Yüklü bir köy arabası bu yoldan yokuşu tırmanmaya çalışıyordu. Arabada biri doru, biri ak, iki at koşulu idi. İkisi de sıskaydı, ama güçleri pek denk değildi. Doru at daha tavlıca, daha canlıca gibiydi. Ak atın tüyleri Ankara kedisinin tüyleri gibi uzamış, kaburgaları çıkmış, sağrısı çukurlaşmıştı. Her iki at da arabayı yokuşa çıkarmak için bütün güçleriyle uğraşıyorlar, sık sık, kesik kesik soluyorlar, solur-

ken de ağızlarından ve iyice açılmış olan burun deliklerinden beyaz buğular fışkırtıyorlardı. Her on-on beş adımda bir duruyorlar, arabacının kamçısına, gürültü patırtısına hiç kulak asmıyorlar; soluk almadan, kalplerini, kaslarını dinlendirmeden, arkalarındaki yükü biraz daha sürükleyebileceklerine akılları kesmeden ileriye bir adım bile atmıyorlardı. Fakat bu atların şosenin tadını tattıkları da anlaşılıyordu. Sık ve kısa molalar bitti mi, canlarını dişlerine takıyorlar, arabacının höst, hayda ve kamçı sesleriyle bir çıkış yapıyorlar, ama yokuşa sarmadan, önce ve hep caddeye doğru yöneliyorlardı. Fakat arabacının hışımla asıldığı dizginler hayvanların bir-iki adım yanlarındaki caddeye inivermelerine izin vermiyor; onlar da çaresiz, çamurlu yokuşla baş etmeye uğraşıyorlar, birkaç adım attıktan sonra yine zınk diye duruyorlardı. Atlar yolun her kesimini, her çeşidini biliyorlardı. Çünkü Etlik'e veya Keçiören'e gelinceye kadar, nereden geliyorlarsa, ham yoldan gelmişler, ham yolun eziyetini çekmişler, şoseye girdikten sonra feraha kavuşmuşlardı. Sonra kim bilir bu yolculuğu kaç sefer yapmışlar, şosenin rahatlığını deneye deneye anlamışlardı. Yolculuğun son kısa kesiminde zorlandıkları bu cefaya bir türlü akıl erdiremiyorlar, hep caddeye bakıyorlardı. Kan ter içinde, canımız çıktı, dizimizin bağı çözüldü, bizi şuracığa niçin bırakmıyorsunuz der gibi bir hal alıyorlardı. Belki biraz sonra hak edeceklerini bile bildikleri bu yo-

kuşta böyle sık sık duraklamaları, neden olduğuna akıl erdiremedikleri bu yasağa karşı biraz da isyan etmek içindi.

Böyle eziyetli çıkış ve duruşlarla son kesimi anlaşamamazlık içinde bitirilmeye çalışan bu yolculuğun bitişini, yokuşun çıkılışını, arabanın pazar yerine sapmak için caddeye inişini, caddeye inildikten sonra atların halini çok görmek isterdim. Ama göremedim; çiseleyen yağmur hızlandığından yanı başında ağır ağır gittiğim arabadan adımlarımı sıklaştırarak ve "a canım, bu hayvanlar da bizim gibi bu şoseden yürüyebilmeli idiler" diyerek uzaklaştım. İşte odur budur ben bu cadde yasağına kızardım. Fakat sonraları kızmaz oldum. Artık hoş görüyorum, hatta insanların yolu başka, hayvanların yolu başka olmalıdır, diyorum. Bakın neden: Bir gün gene aynı yolda, yokuşun alt başında, bu sefer caddenin üzerinde bir kamyonla bir araba duruyor ve arabanın etrafına toplanan kalabalıktan ayakta duran tek bir at görünüyordu. Yaklaşıp da kalabalığa sokulunca öteki hayvanın yerde yattığını, böğrünün ve ayaklarının ezilmiş, gözlerinin ferinin geçmiş, sevimli yüzünün ve boynunun yüzülmüş, ağzından akan kanın caddenin üzerinde pıhtılaşmış olduğunu gördüm. Bunları gördükten sonra ona daha fazla bakamadım. Ama gözlerim ayakta duran eşine ilişti ve onun hali, bana yerde yatanınkinden daha acıklı geldi. Zavallının tüyleri diken diken olmuş, başı yere eğilmiş, korku ve acı dolu göz-

leri süzülmüş, ikide bir kapanıyor, açılıyor, gene kapanıyor, dalıyor; belki yerde cansız yatan eşinin acıklı halini, belki de bu macerada atlattığı büyük tehlikeden başka, ayrıca sorumlu tutulup tutulmayacağını düşünüyor. Belli ki çok korkmuş; sessiz, hareketsiz, dalgın ve bitkin... Bahtsız eşinin yasını tutuyor ve ne olacağını bekliyor.

Başka bir gün asfalt kaymaklı kaypak caddede bir araba atının ayağı kaymış, düşmüş, bileği iki yerinden kırılmış. Hayvan arabadan çözüldü. Sessiz, hazin bir teslimiyet içinde itile kakıla, kırık ayağı sallana sallana civardaki bir arsaya götürüldü. Orada ona son ödevimiz yapılacak, alnına "rahata kavuşması için" bir kurtuluş kurşunu sıkılacaktı.

Oo... Bu kadar mı ya! Ben bu yoldan yıllarca gittim geldim. Daha ne kaymalar, ne düşmeler, ne kaçmalar, ne ürkmeler, ne sürçmeler ve devrilmeler gördüm. Hele köylerin yeşil ve hür otlaklarından yakalanıp yeni koşulan toy tayların şehirle, şehrin bin bir şamatasıyla ilk tanışmaları... Ama ben bunca yıllık gözlemlerime dayanarak diyebili-

rim ki, şehrin yarı asfaltlı kaypak caddelerinin atlara ettiği en büyük kötülük, ayaklarını kaydırmaktır; en çok kayan atlar da, yumuşak çayırlara, düz ovalara alışmış köy atlarıdır. Gerçi kaymalarla düşmeler çoğu zaman kazasız atlatılsa bile kaymalarla düşmeler yüzünden zavallı atların başına gelen belalar, ötekilere göre yine çoktur. Çünkü asfaltta her ata kamyon çarpmaz, ama her atın ayağı kayar; hele donlu havalarda çok kayar. Aksi gibi kayınca da kolu bileği kırılır. Kolu bacağı kırılan atın akıbeti ise kötüdür.

Hiç unutamayacağım, bu anlattıklarımdan da, daha anlatmadıklarımdan da, hepsinden korkunç bir at düşmesi de şöyle olmuştu: Karşıdan yine bu yoldan, çuvallarla yüklü bir araba geliyordu. Dikkat ettiniz mi hiç? Atlar asfaltta ne kadar hesaplı, ne kadar çekingen adım atarlar. Hele asfalta ilk ayak atıp da adımlarını yolun kaypaklığına alıştırıncaya kadar nasıl korkarlar, ürperir, titrerler. Karşıdan gelen arabanın atları ayaklarını caddeye uydurmuş olacaklardı. Tırıs geliyorlardı. Arkadan korna çalan bir otomobile yol vermek için arabayı kullanan adamcağız dizginleri birden sağa çekti. Bu beklenmedik karışma yüzünden arabanın solundaki hayvanın yürüyüş düzeni bozuldu, kaydı; nalları yolun kumlarından kıvılcımlar çıkararak devrildi düştü. Bir çırpındı ve kaldı. Kalkmıyordu. Atın durumunu yukarıdan iyi göremeyen adamcağız da habire kamçı sallıyordu. Ordan geçenlerden

birisi yaklaşarak elini kaldırdı; vurma hemşerim vurma, kalkamaz, dedi.

Yan kayışları atın altına geçmiş, dört ayağı da göğe dikilmişti. Kımıldamasına, davranmasına imkân yoktu. Adam arabadan indi. Falakanın, kayışların iyice gerilmiş, hayvanın üzerine yaslandığı okun kırılmış olduğunu gördü. Kayışları çözmeye gücü yetmiyordu. Fakat hayvan pek acıklı ve zor bir durumda idi: Korkmuş, gövdesi okun, ayakları kayışların üzerinde, baş yere yaslanmış, burun delikleri açılmış, nefesi yolun tozlarını üflüyor; yaşadığı da ancak bundan belli oluyor. Gözler pörtlemiş, boşlukta bir noktaya dikilmiş, boş, bomboş bakıyorlar. Herhalde sırtı, böğrü, üzerine yaslandığı kaburgaları, her yanı korkunç ağrılar, sızılar içinde olacak; ama gık bile demiyor, Çünkü o, kederli zamanlarında değil, ancak sevinçli zamanlarında seslenen, kişneyen soydan. Şu anda çektiği ızdırabı da yüzyıllar boyunca soyunun sopunun yaptığı gibi o da sessizce geçiştirmeye çalışıyor.

Hayvanı çabuk kurtarmak için kayışları kesmek lazımdı. Ama kıyılamıyordu. Şaşkınlık, kısa da olsa, şöyle yap böyle yap sözleriyle biraz sürdü. Nihayet oraya toplananlardan bazılarının yardımıyla kayışlar çözüldü. Hayvan cadde üzerine ayaklarını uzatarak boylu boyunca serildi kaldı. Ölü gibi idi, hiç kımıldamıyordu. Arabacı hayvanı azarlamaya, tekmelemeye başladı. Fakat o hiç aldırış etmiyor, kılını bile kıpırdatmıyor, gözlerini boşlukta

diktiği noktadan ayırmıyordu. Ama o gözler... Aman ne korkunç şeylerdi onlar.. Her şeyi gizlemeye çalışan o gözlerden her şey anlaşılıyor gibi idi. Hayvancağız, kaderi yularıyla elimize verileli geçen uzun yüzyılların macerasını gözden geçiriyor, aramıza karışmasındaki, hayır, karıştırılmamasındaki biricik sebebin bize hizmet etmek olduğunu, sadakatla görmeye çalıştığı işinden onu bir kazanın alıkoyduğunu düşünüyor ve "Bunları etrafımdakilere sezdirirsem benim öteki evcillerden, kediden, köpekten, keçiden ve arslandan ne farkım olur?" dermiş gibi acıları da, sevinçleri de, iyi ve kötü düşünceleri de belli eden gözlerine kayıtsız, manasız bir hal vermeye uğraşıyor gibi idi. Binlerce senelik uzlaşma ve anlaşma bir anda bozulmuş, onunla bizim aramızda derin bir uçurum açılmıştı. Artık o başka bir alemde yaşıyor, azar, kötek vız geliyor; öfkesini, isyanını inatçı bir vurdumduymazlıkla belirtmeye çalışıyordu. Demin arabacıya seslenen adam hayvanın derdini anladı: Vurma hemşerim vurma da hayvanı bir okşa, dedi. Sahibi hayvanı okşayınca o pörtlek gözlerde bir sevinç kıvılcımı parladı. Ürpere ürpere sanki bin yıllık, on bin yıllık bir uykudan uyanıyordu. Davranmaya başladı; sıçradı kalktı. Onu hiç uyanmak istemediği bu sıkıntılı uykunun kâbuslarından kurtaran tılsım bulunmuştu: Bu, sahibinin elleri idi. Ama bu eller, az önce gördüğü düşte onu pataklayan hoyrat eller değil, evvel zaman içinde onu

bize kazandıran ve deminki kazanın artık kabahat sayılmadığını anlatan okşayıcı ellerdi. Demek ki onun başka ve fazla bir isteği yoktu.

Benim şimdi asfaltlı caddelerde, hele donlu havalarda, sakına sakına adım atan atları gördükçe yüreğim hop hop eder.

Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin

Tabiatı korumanın amacı, tabiatın bozulmasını, değişmesini önlemek, onu aziz, korunması gereken bir eşya gibi tutabilmektir.

Tabiat, ya kendi kendini değiştirir ya da bizim medeniyetimizin tesiri ile değişir. Birincisi olağandır. Onu önlemeye insanoğlunun gücü yetmeyeceği gibi bu çeşit değişme dolayısıyla beliren yeni oluş da zaten has tabiattır. Onun için bu çeşit değişmeler konumuzun dışındadır.

Bizi ilgilendirmesi gereken değişmeler, bizim sebep olduğumuz değişmelerdir.

Dünyamızda ilk türediğimiz o uzak zamanlarda, biz insanlar da tabiatın bir parçasıydık; tabiata o kadar yakın, tabiatla o kadar içli dışlıydık. Kendi kurduğumuz medeniyetler, bizi sonraları tabiatın bağrından çekip almış, tabiattan uzaklaştırmıştır. Lakin zamanımızın modern insanı bile, yaşadığı çevre bakımından tabiattan ne kadar uzaklaşmış olursa olsun, tabiatla olan o eski bağlılığının özlemini hâlâ bilincinde saklamaktadır. Şehir insanlarının, artık pek küçülmüş olan bahçelerinde, o da yoksa apartmanlarında, evlerinde saksı içinde bir çiçek yetiştirmeye özenmeleri, eskiden alıştıkları, sevdikleri çevreden bir hatırayı yanlarında, yakınlarında bulundurmaya uğraşmaları, bu özlemin bir gösterisi değil de nedir! Hele çocuklarımızın küçük bir hayvan yavrusu ile bir böcekle saatlerce oynamaları, onu kendilerine eş, akran saymaları, o eski aşinalığı ne güzel açığa vurmaktadır. Bugün dev şehirlerin ezici darlığından bunalan yeni zaman insanının, şehrin yüklediği ezgilerden kurtulmak, kısa süreli de olsa bir huzura kavuşmak için kendini tabiatın ferahlatıcı genişliğine zor atmasının sebebi nedir?

Ama biz insanlar, tabiata en yakın olduğumuz çağlarda, daha ilk ziraat medeniyetini kurarken tabiatı bozmaya başladık. Bunu, önce evcilleştirip ürettiğimiz hayvan sürülerini diyar diyar sürüp yaymakla, sonra evcilleştirdiğimiz nebatları ekip dikmek için toprağı söküp, üstündekileri yakmakla

yaptık. Şimdi de hızla gelişen teknik ile endüstrileşme ile yapıyoruz. Asırlar ve asırlarca da bunları bilgisizce, hoyratça yaptığımız için tabiattan neler kaybettiğimizin, neleri kahrettiğimizin farkına bile varamadık.

Bugün artık tabiattan uzakta köylerde, kentlerde ve bunların çevresinden ta uzaklara kadar suni bir tabiat, suni bir peyzaj içinde yaşamaktayız. Nüfusu kalabalık Avrupa memleketlerinde halis tabiata artık sadece dağların başında rastlanmaktadır. Köylerin, şehirlerin çevresi en uzak yerlere kadar kültür arazisi haline gelmiştir. Bu suni peyzajı yaratan ve asırlardan beri içinde yaşayan insan, şayanı hayrettir ki, tabiata karşı işlediği günahın, yaptığı sakarlıkların yeni yeni farkına varmakta, artık kültürün sataşmadığı yerler kalmışsa, oraları korumakta, koruduğu yerlerde de memleket tabiatından nelerin ziyan olduğunu görmekte ve onlara yanmaktadır.

Tabiatı koruma cemiyetleri bütün dünyada yenidir; geçen asrın sonlarında kurulmaya başlanmıştır.

Tabiat müşfik ve müsamahalıdır. O büyük şefkati, o büyük müsamahası sayesindedir ki biz, bunca ettiklerimize rağmen, onun nimetlerinden hâlâ faydalanabilmekteyiz. Lakin onun da sabrının, müsamahasının bir sınırı vardır. Sonra tabiatın da bir estetiği ve bu estetiğin üzerine titrediği, dünyanın en büyük kalemlerinin bile tasvirine cesaret edemedikleri bir güzelliği vardır. Çünkü bu güzellik

onun gerçekliğinde, halisliğindedir. Olduğu gibi oluşundadır. Artık bunu sezen ileri insan, bugün şehirler kurarken, endüstri yaparken, yollar kanallar açarken, özetle tabiat üzerinde bir değişiklik yaparken, tabiatın asilliğini bozacak hoyratlıklardan sakınmaktadır. Bu tabii bilgi ile ve bilginin eğittiği zevkle olur.

Türkiye, tabiatı bin bir tezatla, bin bir güzellikle dolu bir memlekettir. Her bölgesinin ayrı özelliği, her bölgesinin tabiat severleri hayran bırakacak cazibeleri vardır. Türkiye eski bir kültür memleketidir. Her bölgesinde kat kat eski medeniyetlerin izleri, eserleri vardır. Bu güzel eserleri yaratan sanatkârlar ilhamlarını bu memleketin tabiatından almışlardır. Lakin Türkiye, tabiatı en çok hırpalanmış olan memleketlerden biridir. Bundan dolayı Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti'nin görmek istediği hizmet mutluluk vericidir. Batı memleketlerinde benzeri cemiyetlerin uğraştıkları şeylerin çoğu artık, şu yamaçtan geçecek şose tabiat manzarasının ahengini bozar mı, vadideki derenin kenarına kurulacak fabrika, vadinin şirinliğine bir tatsızlık katar mı, falan ormanda yapılacak sanatoryumun, falan dağda inşa edilecek otelin mimarisi tabiata uyacak mı veya nadirleşen bir ot nev'inin, nesli azalan bir hayvanın tabiat anıtı olarak tabiatı koruma kanununun himayesine alınması gerekir mi, gibi şeylerdir.

Türkiye durmadan gelişmekte, hızla değişmektedir. Yollar açılmakta, fabrikalar kurulmakta, ta-

biatları değişik olan bölgelerimizdeki şehirlerde, kasabalarda ve kenarlarında yeni yeni binalar, evler, apartmanlar yapılmaktadır. Lakin Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti'nin bu gelişmenin memleket tabiatiyle ilgili meseleleriyle uğraşacak hali vakti olacak mıdır, bilmiyorum. Çünkü Türkiye'de tabiat, ayağımızın altından kayıp gitmektedir. Bu nasıl olmaktadır, nasıl önlenmelidir, önlenmezse memleketin hali nice olur? Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti bunları halkımıza ve ilgililere anlatabilir, çarelerini söyler, söylemekle de kalmayarak tedbirlerini almayı, aldırtmayı başarabilirse, memleket için çok uğurlu işler görmüş olur.

Prof. Dr. Hikmet Birand (1904-1972), İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdikten sonra Almanya'da Bonn Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. Daha önce *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabını da yayımladığımız Prof. Dr. Birand, bitki sosyolojisi bilim dalının ülkemizdeki kurucusudur. *Anadolu Manzaraları* kitabı, sudan toprağa, bozkırdan ağaca bir söyleşi düzeni içinde doğa sevgisinin anlatımıdır. İlk kez 1957 yılında yayımlanan ve her geçen gün değeri bir kat daha artan bu küçük ama önemli yapıtın okurlarımızın ilgisini çekeceğini umuyoruz.

ISBN 975-403-167-3

Fiyatı: 2.750.000 TL (KDV DAHİL)

Basılı fiyatından farklı satılamaz